tiszatáj

1984. JÚN. * 38. ÉVF.

6

Csoóri Sándor, Kálnoky László, Kiss Dénes, Tornai József, Utassy József versei; Szegedi tudósportré: Ábrahám Ambrus; Kohán György: Anyám c. képéről

JATE EGYETEMI KÖNYVTÁRA Könyvtár SZEGED

1984 MÁJ 30

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
84-1561 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokná, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**
ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel. Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1984. JÚNIUS

CSOÓRI SÁNDOR versei: Tapsok és lámpák fényporában, Mintha várnék valakire, Vermeld el magad 3
SERFŐZŐ SIMON versei: Tanulságul, Hozzájuk is 6
TORNAI JÓZSEF versei: Páfrány, Az erdő Évája, Akáctönk, Ádám búcsúzik Éva testétől 7
KISS DÉNES versei: Alkonyveretben, Sorsba öltözve, Sorsoló 11
Utassy József bemutatja Oláh Zoltánt 12
OLÁH ZOLTÁN versei: Csillagok, Arcod, mosolyod, József Attilához, Anyám, Vers két ősz hajszálra, Levél a túlsó partra 13
BERKOVITS GYÖRGY: „Tudod te, mi az a félelem?" (elbeszélés) 16
ZELEI MIKLÓS: És szörnyűségeket tudunk meg (Beszélgetés Majtényi Erikkel) 25
KÁLNOKY LÁSZLÓ: Századvég (vers) 35
DOBOZI ESZTER: Szimultán üzenetek (vers) 36
UTASSY JÓZSEF: Hungária Kávéház (vers) 38
CSOÓRI SÁNDOR: Nagy László háza 40

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (53.) 43

Szegedi tudósportrék

ÁBRAHÁM AMBRUS (I. Életem és tudományos tevékenységem; II. Vekerdi László interjúja Ábrahám Ambrus akadémikussal) 49

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Jugoszlávia

KISS GY. CSABA: Kik voltak a Glembayok? (Egy középeurópai család identitásválságai) 63

UDVARI ISTVÁN: A bács-szerémi (jugoszláviai) ruszin irodalom történetének alapvonalai 66

KRITIKA

SZEKÉR ENDRE: Kálnoky László: Bálnák a parton 72

SZIGETI LAJOS SÁNDOR: A vállalt hiány (Bertók László: Tárgyak ideje) 75

BODRI FERENC: Apró Ferenc: Babits Szegeden 79

MŰVÉSZET

Magyar Játékszín

ABLONCZY LÁSZLÓ: Mikrokozmosz 82

Színháztörténet

Bretán Nicolae a kolozsvári színházak jövőjéről 1945 tavaszán (Közli: Enyedi Sándor) 88

Művek közelről

SZUROMI PÁL: Profán oltár előtt (Kohán György: Anyám) 93

Szerkesztői asztal 96

ILLUSZTRÁCIÓ

Csikós András rajza az 5., 24., 39., 42., 72., 81. és a 96. oldalon

Bácskai Bertalan grafikája a 10., 34. és a 62. oldalon

Gellért Károly fafaragása a 15. és a 48. oldalon

A műmellékleten Kohán György Anyám c. képe (Dömötör Mihály reprodukciója)

Fénykép Ábrahám Ambrusról (Enyedi Zoltán felvétele) a 49. oldalon

KOHÁN GYÖRGY: ANYÁM
olaj, vászon

CSOÓRI SÁNDOR

Tapsok és lámpák fényporában

Gügyögjünk, gügyöréssszünk,
beszéljünk pöszén a halálunk előtt,
hadd röhécseljen rajtunk az arcrángásos múzsa,
foszforeszkáló hajában döglött pillangókkal
hadd viháncoljon Szent Iván éjszakáján.
Itt mindenki úgyis csak hacacárézni akar
s velőtrázóan szórakozni. Rázza farát
a zene is, akár a hideg kurvák.
A stadion megvilágított gyöpén
ő most a bálkirálynő.

Minden jövőnk elmúlt már részletekben,
elmúltunk kicsit mi is: hát elő
a nyakban lógó cuclikat, fiúk!
A hamis anyacsöcs kései gyönyörétől
összeszalad majd bandzsán a szemünk,
összeszalad szánkban a nyál és csiklandozva
megiramodnak tán még a nedveink is!
Egy fehér ökörfejet nekem, hogy vihogjatok,
neked pedig egy karneváli patkányt.

Földrésznyi disznóólakat, romokat s földrésznyi
kaszárnyákat avatnak a nevünkben folyton.
Fölcsattan az ünnepi zene mindig, de a tamburmajorok
már derékig vérben állva csontváz-trombitásoknak
vezényelnek. Hát mért ne pukkadozhatnánk mi is, mi
felnőtt senkik, a bordák mögött suppogó tüdőkön?
Mért ne göcöghetnénk kéjesen, mint a
Századvég Vidám Kocája, aki rohamsisakban ül
egy cirkuszi selyemágyon s tapsok és lámpák fényporában
kifent henteskésekkel csiklandoztatja magát?

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

Mintha várnék valakire

Besüt a szombámba a Hold.
A deszkapadlót fényesre sikálja
s látni lehet a szálkák komorságát.
Ablaktól falig lépdelek órák óta,
mintha vidéki állomáson várnék valakire.
De nem tudom: rád várok-e csüggesztő bukásod után,
Dosztojevszkij kölcsön-szívével rád várok-e,
vagy a Halottra, aki mindig föltámad értem,
ha csönd és tériszony szorítja bordáimat?

Talán már te se létezel egészen,
csak mindent túlélő tested dobog az ítélet után
és tömérdek hajtűd és hajcsatod szikrázik felém.
Mi kellett volna neked, te boldogtalan ragadozó?
Pénz, hír, paradicsomi kicsapongás
s fölgyújtott fákkal szegélyezett országút
föl a mennybe? A diadalmas tüzekből
csak ez a hideg fény maradt s csak ez a
bizonytalan remegés a testben.
Mintha örökké várnék valakire.

Vermeld el magad

Hát idejutottál megint!
Szépen beszélsz, de májfoltos, görbedt levelek
táncolnak el újra szavaid előtt
s hullnak az őszi semmibe veled.

Aki figyelt rád eddig, ismét elhúzódik,
s inkább nagyszőrű kutyákat etet
otthon az ajtó mögött, mint akinek haza és forradalom
félresikerült, rossz álom maradt.

Szemek zuhannak sárba s kerekek alá:
látni itt senki semmit se akar:
csodát se, vért se, önmagát se! Csak roncs újságok
híresei bámulnak büszkén a bokrok alól.

S a nők, az édes nők is, akik szerettek,
puhányak, vizenyősek, a lelkük meddő,
elnéznek arcod mellett a bozontos hegyig,
lehetnél a szemükben bánatos lókoponya.

De lásd be végre: a bűnös te vagy,
hisz mindenkinél szabadabb maradtál.
Sértően szabad s egy összevérzett gyermek mosolyával
lépegettél át sírokon, sorompón.

Vermeld el magad télre, fagyos csöndbe,
vagy szalmával bélelt, lágy elégiákba.
A mélyhűtött lélek egyszer még fölengedhet,
fölcsöngetik majd lármás, tavaszi vizek.

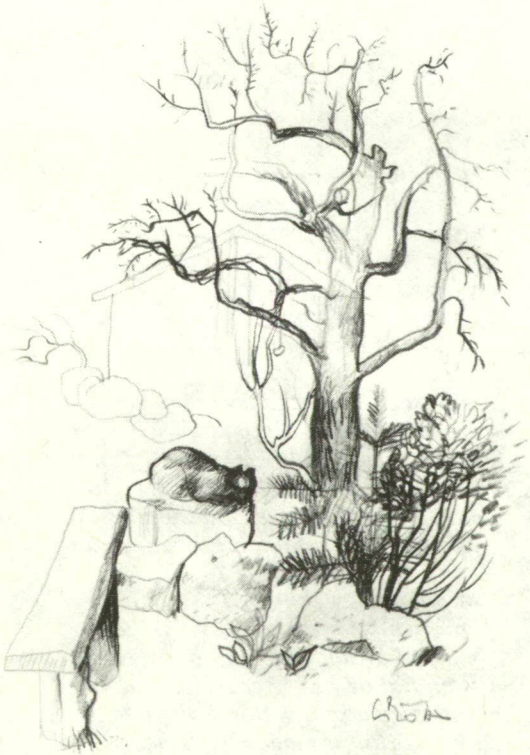

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

Tanulságul

Ki tudja, az emlékezet
mezsgyeszélein túl
hány leszántott,
porral befútt,
sárral betemetett út,
lábnyomokkal lejegyzett
írás a múltról,
porlad, enyészik,
amiről nem tudunk,
már örökre
elmerülve a mélyben.

A veszni hagyott
csülök-kerék-patanyom jeleket,
amikkel leírta e nép
küzdelme évszázadait,
eposzait történelmének,
eltűnt hősénekeit,
az elfeledésből már
ki ássa ki a jövőnek?

Botladozó gyaloglással
ki betűzi végig,
ki fejti meg?
Tanulságul most már
ki olvassa el nekünk,
s az utánunk jövőknek?

Hozzájuk is

Hozzájuk is megyek,
a forgalomzaj kültelki végállomásaihoz,
nemcsak valahová, valakihez,
a tavasz útszéli lefolyóiban
csörgedező szelekhez,
a városszerte csavargó
házak elé kicsapott utcákhoz.

Fölöslegesség érzésükhöz is megyek,
mikor delelni a rágógumin kérődző
suhanccsordákhoz az aszfaltgyepre.
S a magánytól azok bódultságához,
akik a kirakatfények pocsolyáitól csatakosan
szárítkoznak a kapualjakban, padokon.

Mindig az estékhez is,
ha olyankor valahová, valakihez,
mikor harmat billeg a bokorlevélhez.
Vonattal az öreg kerítésünkhöz haza.
S messze a szőlős dombok emelkedőire,
kilátogatok a magas térdemeléssel
helybenjáró karókhoz is
mindig tekintetemmel.

TORNAI JÓZSEF

Páfrány

Te vagy az én titokzatos énem,
tudom,
de nem értem, hogy találhatnék
rá benned
a hallgatásába meredő aranyzöld lényre,
ki bennem már elsárgult?
Ösztöneid
fölsusognak bennem:
burjános ugarok fölött
új madarak szállnak
a homoki erdők felé.
Te vagy az én titokzatos énem:
ki fájdalmas és mély sebeket
szakít ki
testemből,
ezekből a kutakból iszom,
hogy kicseréljem természetemet
a tiéddel.
Te leszel az érvelő,
mindent előre-tervező
és én a tiltakozó,
érzelmeiből táplálkozó.
Leveleket
sodor felőled a szél.
Valahol
az erdő legnyirkosabb éjén,
függönyös ágaival
az akácok csúcsáig nyújtózkodva,
hív engem
egy elérhetetlen páfrány.

Az erdő Évája

Merő sötét lett nyár óta.
Már csak virrasztunk, teázunk,
mint egy Dosztojevszkij-regényben.
Hova zuhan
le a délután homloka? Ez már a megtanult szabadság

vagy csak most kalapálja szívünk
azt a jégcsapos pillanatot,
amit csókkal se lehet leverni?
Isten se tudja,
milyen a kétségbeesett szerelem,
mikor annak, kit elvesztettünk,
nincs se arca,
se hangja.
Ellenségünkké csúfulnak a tárgyak:
a bögre meg a kanál, ahogy
idenyújtod, fölsütő szemekkel,
testvérien. Majd ülünk még itt
és bebáboz egymás jelenléte,
csakhogy előrebillenő melleidben
ott bolydul még az erdő Évája. És ha mosolyogsz
vagy vitatkozol,
a parti sást döngető víz hullámaként
át-átcsap rajtam valami, amiről nem is
tudom: pusztító gyöngeség
vagy egy csecsemő őrülete.

Akáctönk

Nem tudnám megérteni,
ha nem szedtem volna ki annyi akáctönköt,
miért olyan nehéz kiszakítani a szívünket
egy másik szív sűrű földjéből.
Kiszakítani?
Fejszével vágni, gödröt ásni,
fuldokolva csapkodni a legkisebb
hajszálgyökeret is. Megmozdul a tönk,
ide-oda inog,
kiemelni nem tudod.
Legalul a mély talajban,
ami már lucskos és sáros,
ott lüktet az izmos, síkos főgyökér,
a kivághatatlan!
El se éri
a verejtékes, remegő fejszeél.
Lent van a feketeségben,
saját véred éjféli homályában.
Egy életig ellenáll.
Mire végzel vele, minden sötét.
Ha nem törődve a nyakadba,
szádba pattogó rögökkel,
aláhajolsz a tönknek

és kirántod:
megint a tied szíved,
de te ott heversz hátrabukva a csillagok alatt,
kimerevült, halott szemmel,
sokáig nem látva mást
csak egy arcot, amibe
dühöngve
belehasít
a fejszéd.

Ádám búcsúzik Éva testétől

Hónapokon, éjszakákon át
csak elképzelnem lehet a melled,
a mellbimbóidat,
amikről tudom: ízzani kezdtek
és fölvillámlottak,
ha számat rájuktapasztottam.
Midőn elindultam
tenyeremmel
lábaid folyósorsától
föl-föl combjaid
áradásán
és szemérmed megnyitottam,
fölrepedt kókuszdiót,
vesszőmből gyémánt-sugár zúgott
méhed tükrei felé.
És megint ráhajoltunk egymás fájdalmára.
s látta isten: táncolok benned
keletkező
és szétrobbanó
tejutak ritmusára.
Térded és térdem alatt
zsurlófüvek, vadhagyma-szirmok
roncsolódtak szét:
a gyönyör szépségbe hullámzott
gyönyörbe a szépség.
És most nincs
se nyelved,
se hajad,
se ujjad.
Le kell mondanom
arcodról,
orrodról,
tapintásodról,
a tavaszról, ami szádból
kicsapott. Élünk egymás mellett

a testetlenség
kampóira fölakasztva.
Lépsz egyet
és ragyogásod lecsúszik az avarba,
mint a kígyó mozaikmintás
bőre.
Őszül,
hull a hajam,
csörgő jég a világ,
jön felénk az ítélet
fagy, hó, szél
ordít ki fogai közül.

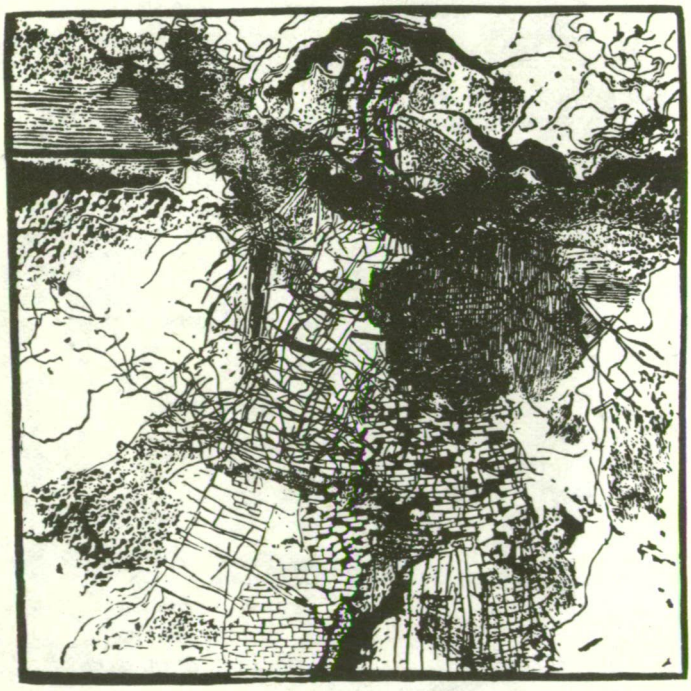

BÁCSKAI BERTALAN GRAFIKÁJA

KISS DÉNES

Alkonyveretben

Ez már a homlok alkonyata!
A lenyugvó szív még visszaver
sugarakat a hajamra —
Megnyúlnak árnyék-tagjaim
fekete pántjai a Földnek
Ez már a homlok alkonyata
napkelték nem gyötörnek
Bitorlódom! Legázolt derüm
szétterül szikes alföldnek
Csak a hegyek szorultak belül
A fájdalmak csúcsokra törnek
Ez már a homlok alkonyata
A lenyugvó szív még visszaver
sugarakat a hajamra
A csillagok meg szemembe törnek

Sorsba öltözve

Aki magára marad szél fújja azt!
Se barátok se társak
Odadobná mindenét
az öngyilkos hazának —
Aki magára marad idő eszi meg
Hiábavalósága utcai szemét
Sivár napokból lélegez hitet
s átkozza sosem volt istenét
Anyjára gondol az örök magányra
és fölöltözik ünneplőjébe
a síró hófúvásba

Sorsoló

Az ember bár beleborzad
de elébe megy a sorsnak

Az ember bár beleborzad
de elébe megy a sorsnak
Feje fölött nincs szivárvány
Arca villámdermedt márvány

Elnéz hazátlan hegyekre
mintha a VAN még LEHETNE
Száműzetés már az elme
lehetetlen szép kegyelme

Az ember bár beleborzad
de elébe áll a sorsnak
Bérgyilkossal szemközt nézve
késbe dől mint ölelésbe

UTASSY JÓZSEF

Oláh Zoltán versei elé

Hatalmas ég, mennyi verset kellett elolvasnom betegségem tíz éve alatt! Ám a szerencse elkerült: nem akadtam egyetlen költőre sem. Megérte mégis a fáradozást, mert most egy huszonnégy éves paksi fialatember — Oláh Zoltán — versei fölött tűnődhetem. Ez a fiú tetőtől talpig költő! Nem írja, hanem éli a verset. Nem nézi a világot, hanem látja, és van ereje hozzá, hogy láttassa is.

Ilyen sorokra bukkantam:

„melled bibliáját bújva
Krisztust becéz a kéz."

Vagy: *„Kökénylik arcodon egy könnycsepp."*
Vagy: *„...megremegnek egyetlen hajszáltól a tarkókon*
virrasztó bárdok —"

Ennek a fiúnak a halántékán:

„sátrat vert ezüstből
két pici hajszál."

Igaz, egy kicsit sok még az irodalom. Igen erős József Attila, Nagy László és Csoóri Sándor hatása is. Viszont: kitűnő mestereket választott magának! Ha valamit is tanácsolhatok neki: arra kérném őt, hogy forduljon a népköltészet művészi egyszerűsége felé. És a szokásos „jó utat"-kívánás helyett fogadja el barátságomat, és rójuk együtt a göröngyöst.

OLÁH ZOLTÁN

Csillagok

A holdas est ősz-lábakkal sétál,
izzadt öklömön neonfény lapoz,
a fák között fehér talpú szél jár,
s gyanakvón minden árnyék megmotoz.

Kökénylik arcodon egy könnycsepp,
levelek hullnak, koldulnak némán,
térdén az est megtöri könnyed,
szőke hajad ráncaimon sétál.

Porcelán gallyat ropogtat talpam,
kicsi öklöd még mellemen dobog,
fűzzük át az est tűjén a hajnalt
mi szép emberszabású csillagok!

Arcod, mosolyod

Hangom, fényem
elernyed a nyárnak,
megbotlik a télnek
és testem viseli már
az évek gyűrűjének
őszét, tavaszát.
Arcod, mosolyod
bőrömre cserepezte a szél,
s melled bibliáját bújva
Krisztust becéz a kéz.

József Attilához

Altasd el Attila elmém
félek játszani
félek ha kiáltok egyszer
nem fognak hallani

s kiknek kiáltanék
értelmetlen lények
iszonyhoz szelídült szörnyek
kétéltű növények.

Anyám

Tengert
ölelő szemedbe
lapuló holdak hullnak
felhőkig dagály-
lik harang-mellű könnyed.
Rád vár
a hószitálta ropogós szél
dombok fény-
nyel púpozott csöndje.
Csillaggal érik markodban
a virágos este.
Sötéthez
símul lassan az
arcod
szemedhez szelídül az ősz
hóba
fulladt halál-fuvallat
a hangod, anyám.

Vers két ősz hajszálra

Feledjem-e
pacsirta-röptű reggelem,
holddal kötözött éjszakám
most, mikor halántékom
meddő dombján
sátrat vert ezüstből
két pici hajszál?
Inkább hegedűt kiáltok a szélbe,
s arcomig húzom a csillagok fényét.
Pacsirta-röptű reggelek,
holddal kötözött éjszakák...
Utamon a fény fölbontja
árnyékom szivárványfalát,
s én még bizony akkor is

a tavaszt várom,
mikor kezet fog velem
végső öntudatlanságom.

Levél a túlsó partra

Hat éve, hogy elszálltál tőlünk László. Tűnődésre is kevés idő. Velem hallgat a megnémított hold. Halkan hull le körém minden hópehelyre bomló pillanat. Ma sem tudom fölfogni, hogy már nem vagy. Nélküled már csak romokat remélhet az ember, de ugyanúgy megremegnek egyetlen hajszáltól a tarkókon virrasztó bárdok — szomorúbbak a lányok.

Hajnalban, ha fölkelsz a Nappal, titkokat kitapintó ujjaiddal megsimogatod a fákat, hullámokat bodorítasz a tóra. Ha meleg van, tudom te mosolyogsz a felhőkkel mosakodó éggel, ha fázom, összeráncolod homlokod márványból fejtett arcodon.

Tél van megint László, s egyre iszonyúbbak a napok, szinte már minden álmunk orra bukott. Őrlődünk a remény malmai közt virágot szorítva szánkban...

Kérlek, ha eljövendő éveim nem bánva, már csak a kihűlt lángokat látva szememhez szelídül a halál, fogd meg majd a kezem!

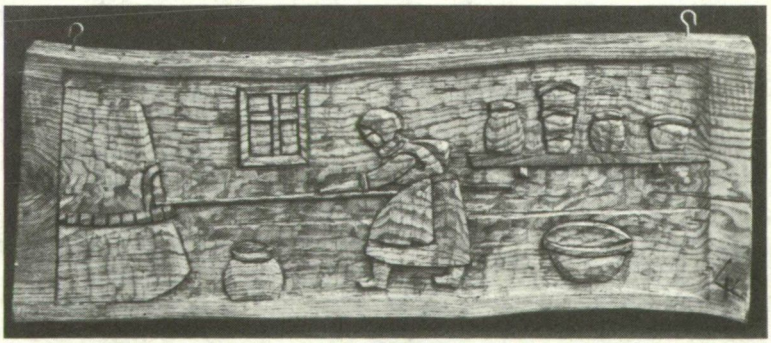

GELLÉRT KÁROLY FAFARAGÁSA

BERKOVITS GYÖRGY

„Tudod te, mi az a félelem?"

„Előre megérzem, ha valami váratlan, rendkívüli, sorscsapásszerű dolog történik velem — Kálmán, a vőlegényem persze nem hitte el."

A lány már az autóban elkezdte a szövegelést. Különben szőke, kék szemű és zömök. A férfi csak azért vitte el erre a házibulira, mert megtetszettek neki a mellei. Még nem tudta, hogy annyi, rengeteg mondanivalóval van tele ez a lány. A férfi pedig nem szereti, ha egy csaj sokat szövegel. Főleg házibulin. Legyen neki melle. Az oké. Ennek a zömöknek van ugyan szépen, de mit sem ér az ilyen ragyogó domborulat, ha a tulajdonosa az eredetiségével vagy a sorsával szeretne feltűnni. Nyomban a nyakára hágtak egy üveg vörösbornak. Mindegy, ha kadarka, ha bikavér. S a lányt le sem lehet lőni.

„Ezerkilencszázhetvenhat májusában, igen, akkor történt, amikor éppen menyasszony lettem, két-három hét választott el a vizsgaidőszaktól, másodévre jártam, aznap, már reggel, ahogy felébredtem, éreztem, ez a nap más, mint a többi, lappangó feszültség töltött el fokozatosan, előadásra igyekeztem, s amit addig soha nem csináltam, jobbra, balra, előre, hátra pillantgattam az utcán, mint akit üldöznek, fürkésztem, az volt a gyanúm, hogy követnek, az órát kihagytam, persze nem először, gyakran lógtunk a vőlegényemmel, Kálmánnal valamerre, sétáltunk vagy a társalgóban ücsörögtünk, moziba mentünk, de most Kálmánnak okvetlenül be kellett ülnie valamiért az előadásra, megbeszéltük, hogy délután találkozunk, a fejemben dobolt a vér, sejtettem, hogy valami történni fog velem, össze-visza kószáltam és tudtam, hogy nem vagyok egyedül, déltájban rettenetesen meleg lett, megizzadtam, elbágyadtam, a szám kiszáradt, rengetegen mászkáltak az utcán, egy épülő irodaház mellett a felszálló por a bőrömre tapadt, büdös és piszkos lehetek, gondoltam, közben jobbra, balra, előre, hátra figyeltem, mint egy menekülő, de nem láttam senkit, akiről feltételeznem kellett volna, hogy követ, pedig most már magamban meg is esküdtem arra, hogy valaki van velem, jön utánam, a menzára se kívánkoztam elmenni, a feszültség elhatalmasodott rajtam, igen, lesnek, valaki figyel, negyed egyre értem a koleszba, két óráig holt idő, ilyenkor senki sincs bent, azt hiszem, egyedül lehettem az egész épületben, arra vágytam, hogy a szoba hűvös levegője megérintse végre a bőröm, ebben a hirtelen támadt fülledt melegben és a megmagyarázhatatlan idegességtől rettenetesen kimerültem, levetkőztem teljesen, végigheveredtem az ágyon, jól esett a hideg tapintású lepedő, betakaróztam egy pokróccal.

Ami ez után történt, azt elmeséltem Kálmánnak, akivel délután négykor találkoztam, az egyetlen ember volt akkoriban az édesanyámon kívül — ő azonban tőlem kétszáz kilométerre otthon élt —, akitől együttérzést, megértést, vigasztalást várhattam. Észrevettem, Kálmán mennyire megdöbben, amikor meglát, nem festhettem valami jól. Elsétáltunk egy parkba és leültünk egy félreeső padra. Ömlött belőlem a szó."

Úgy látszik, ennél a zömök csajnál kialakult a nevezetes pavlovi feltételes reflex. Ha meglát egy hapsit, ömleni kezd belőle a szó. A férfi átkozza magát, hogy idehozta. A tömegben, mert tömeg aztán van ezen a bulin, feltűnik egy szőke, nagy mellű. A férfi rámosolyog. A szőke vissza, mint a vadalma. Várj egy kicsit, mondja a férfi a zömöknek. Odahajt a vadalma mosolyhoz. Ma ez lesz az első számú szőke nagymell. Rokiznak egyet. Nosztalgiából. S akkor a zömök lekéri a férfit. Lekér! Lekér!, szitkozódik magában a férfi, de még udvarias. Egy csaj egy hapsit! Hát ilyen — fordított — világban élünk. S tánc közben sem képes a zömök leállítani magát. Pedig a férfi nagyon dörzsöli a mellbimbóját a pulóverével.

„Kálmán, képzeld el Kálmán, mesélem a vőlegényemnek, kopognak, s ettől a kopogástól a szíved — közhely, de hiába az, mert valóban — ki akar ugrani a helyéből. Ez a kopogás nem hasonlít más kopogásokhoz, nem akármilyen kopogás, pedig nincs körülírható jellegzetessége, mégis, kétségbeesetten kiáltod, csak lánynak lehet, haladékért esedezve és jelezve, hogy öltözéked hiányos, de a kopogás, az a kopogás ismétlődik, s te tudod, hogy az apád áll az ajtó előtt; mint a holdkóros, kimászol az ágyból, meztelen tested köré tekered a pokrócot, kényszeresen, botladozva lépkedsz az ajtóhoz, ott megtorpansz és mintha segítségért kiáltanál, elismétled, csak lánynak lehet, utolsó lehetőségként, de hát, most már úgyis minden hiába, kinyitod az ajtót és valóban ott áll az apád, évek óta nem láttad, hála istennek, a pokróc le akar csúszni rólad, riadtan huzigálod, apád belép gátlástalanul, arcán — pofáján, gondolod, pofán szeretnéd csapni — az a jól ismert iszonyatos, undorító, hóhérvigyor, a kölnije erős szagától, mint mindig, most is felfordul a gyomrod, fekete haja gondosan frizurába rendezve, bőre fényesen ragyog, mintha olajozná, most civilbe öltöztette magas, vékony alakját, nett ember, kényelmesen helyet foglal, felteszi a lábát az asztalra, rágyújt és — és akkor csaknem elhányod magad — kezdi a pöködést, nem köpködés ez, mert nyál nem jön ki a szájából, csak annyit csinál, hogy *phü, phü,* pököd, ahogy mindig szokott, otthonosan, zavartalanul, a széles pofacsontján feszülő vékony bőre pedig föl-le ugrál, vibrál, mint általában, te pedig egyszerűen megbénulsz, le vagy taglózva, ő magabiztosan dohányzik, lába az asztalon, füstöl, pök, rángatózik a bőr a pofáján, s közben fürkészve vizsgálgat téged, mintha kihallgatáshoz készülődne; egész nap követtelek, veti oda kihívóan, kíváncsi voltam mit csinál egy ilyen ... e-gye-te-mis-ta, szótagolja gúnyosan, s belőled sikításszerűen tör fel a kérdés, minek jöttél ide?!"

Hát igen! Minek jöttem ide?, gondolja a férfi. S ezzel a zömökkel?! Úgy két hétdecis üveg vörösbort ihattak meg már ketten. Hozok még bort, mondja a férfi, és eltűnik a tömegben. Nagy lakás. Vagy százötvenen tolonganak. Egyre több a szőke, nagy mellű. Punkok is feltűnnek. Színes trikókban. Pasztelszínesekben. Lóg rajtuk a nadrág. Meg, ami van rajtuk, minden lóg. A férfi kezében egy vörösboros üveg. Szelíd mosollyal nyújtja egy punk csaj felé. Olyan, mintha hermafrodita lenne. Bár, hogy a hermafroditák milyenek, a férfinek fogalma sincs. A punk csaj meghúzza az üveget. A férfi is. Mosolyognak egymásra. A férfi megtapogatja egy kicsit a punk csaj karját, nyakát. Úgy lapogatja. Ötszáz, mondja egy punk fiú. A tapperolás. Ötszáz. A férfi szétnyitja az ingét. A pulóvert már az előbb levette. Ugyanis van egy seb a melltájékán, mert elkapart egy pattanást. Ragtapasz van fölötte. Látod, mondja a férfi, ezt a sebet? Késnyom. Ne is kérdezd, mi lett a késelővel. És otthagyja őket. Gondolkozzanak. Sajnos a vadalmamosoly már összeborulva csókolózik egy hosszú hajúval. Fúj, milyen ápolatlan, gubancos a haja, gondolja a férfi. De nini, itt egy másik szőke, nagymell. Támasztja a falat. Gyere, mondja a férfi, táncolni. Nem, most nem, és többet meg se nyikkan. A férfi áll mellette. Nézi. A lány is áll. Ő is néz. Állnak, néznek. Ez igen, ilyen csaj kellene nekem, gondolja a férfi. Ez néma. Pihentető. A férfi mosolyog. A lány is mosolyog. Üljünk le, mondja a férfi, ne álljunk. Elfáradunk. A lány lehuppan. A férfi meg melléje. Ülnek. Néznek. Ez kell nekem, ez a néma nagymell, gondolja a férfi. A második számú. Igen. Megtalálta. S akkor lehuppan melléjük a zömök. És se szó, se beszéd, folytatja, ahol abbahagyta.

„Kálmán megszokott mozdulattal átkarolt, így ébresztett rá arra, amit közben feldult állapotomban elfelejtettem, hogy neki mesélek, hozzábújtam, védelmet keresve.

Tanulmányainkból tudjuk, hogy a düh, a szorongás vagy a félelem egyszerűen hormonkiválasztáson alapszik, jegyzi meg Kálmán szenvetlenül, visszafogottan, az adrenalin vagy a noradrenalin termelésén. Kimutatták, hogy az oroszlán szervezetében sok a noradrenalin, ezért agresszív, bátornak tűnik, a nyúlban pedig az adrenalin teng túl, ezért tart mindentől, gyávának látszik."

Hát, ez gyépés. Ez a Kálmán, gondolja a férfi. Ez a lány meg buta libának vagy nyúlnak, talán oroszlánnak tart engem?!

„Maradjunk az embernél, mondom Kálmánnak, tárgyilagosságot erőltetve magamra, ha

úgy tetszik, a személyiségnél, amelyet mint tanulmányainkból tudjuk, a mindenkori társadalomtól meghatározott sajátos egyénként kell felfognunk.

Akkor eltöprengtem, mert Kálmán értetlenül figyelt. Talán személytelenül kellene elmondanom, ami velem történt. Igen. Az apa és a lánya, ahogy egymás megsemmisítésére törekednek."

A férfi rábámul, mint borjú az újkapura. Nocsak. Ennek a zömöknek írói ambíciói lennének? Egy ilyen nagy mellű diplomásnak? Nosza, hátha kikerekedik belőle egy történet. A néma nagymell, most is néma. Még mindig a földön ülnek. Időnként valaki rájuk lép, vagy átlép rajtuk. Most először figyel a férfi a zömök lányra.

„Az apa kimért mozdulatokkal kinyitja tekintélyes, nagy, fekete aktatáskáját, belenyúl, iratokat vesz elő, kiteríti egymás mellé akkurátusan, előkészített egy jegyzetfüzetet és egy tollat is, ismét belenyúl a táskájába, matat benne, belenéz, majd egészen közel hajol a lányhoz, kezébe veszi az egyik papírlapot, elégedetten zizegteti, a lány tudatáig mindez alig hatol el. Menekülni szeretne, agyát betölti a kétségbeesés és a gyűlölet, a zsigereit pedig az undor és az iszonyat, s akkor az apa elégedetten megszólal, összeírtam, mennyivel tartozol nekem, s felsorolásba kezd, tételszerűen, mikor mennyit adott, pontosan, részletesen, mindent fölírt ugyanis, rendszerető ember nagyon, persze sok munkájába nem kerülhetett, mert soha nem vett a lánynak semmit, gyerektartást nem fizetett, a papírlapon azok az összegek szerepelnek, amelyeket a bíróság a jövedelméből letiltott, a lány elképed, tartozom?, hogy-hogy?, én?, tartozom?, neked?, bizony, mondja az apa fenyegetően, háromezer-száznegyven forinttal, a lány csak motyogni képes, megadom, megadom, megadom, megadom az első keresetemből, az apa gyors győzelmet arat, önelégült, ajánlom is, mert különben leverem rajtad, lejjebb csúszik a széken, hogy a lábát még kényelmesebben tarthassa az asztalon, hosszabb tartózkodásra rendezkedik be, láthatóan az a szándéka, hogy sorra fölolvassa az összes iratot, a lány még mindig bénult és görcsösen igyekszik úrrá lenni magán, nehogy sikoltozásba törjön ki ismét, a lány mindegyik iratot — a válási, a gyámügyi, a láthatási jegyzőkönyveket — kívülről ismeri, hiszen ahányszor csak az apjához kényszerítette a bírósági döntés úgynevezett láthatásra, gyerekkorában, annyiszor hallhatta, szó szerint tudja mindet, kívülről, nemcsak a szövegüket, hanem a sorszámokat, a dátumokat, az ügyintézők, az adminisztrátorok, a gépírónők neveit is, mert az apa mindent gondosan és százszor fölolvasott kislányának, különben az apa szenvedélyesen vonzódik a hivatalos, a pecsétes iratokhoz, mániákusan gyűjti, rendszerezi őket, pedáns, precíz ember, a lány irtózik ezektől az iratoktól, takarodj!, most már takarodj!, ordítja, de az apának esze ágában sincs távozni, élvezettel rágyujt, ismét pököd, az undorító hóhérvigyor egy pillanatra sem foszlik le az arcáról, a lány megérzi, hogy az apja mindent pontosan eltervezett, kiszámított, hogy megalázza őt, s látja, tudja, érzi, hogy tehetetlen.

Kálmán ott a parkban, a padon együttérzően megsimogatott, gyengéden nyugtatgatott.

A szegény, megfagyott gyermek panaszai, mondja a lehető legkedvesebben Kálmán, óh, óh, mosolyog kópésan, nem is tudtam, hogy üldözési mániád van. Apádnak biztosan nagyon erős a haláltudata, ezért nagyon fél, s aki nagyon fél, az agresszívabb személyiség, tér át Kálmán tanárosabb magyarázatra."

Hát ez egy entellektüel, ez a Kálmán. Akárki is, gondolja a férfi. *Ez a lány meg azt akarja velem elhitetni, hogy nem vagyok normális, és azt szeretné nekem bebeszélni, hogy ne féljek a haláltól?* És be nem áll a szája.

„Csak azt szerettem volna, hogy megvigasztalj, mondom sértődötten Kálmánnak, érted?, hogy megvigasztalj? Kiváncsi vagyok, hogy a félelmedet és a haláltudatodat mennyire csalogatná elő az a szituáció, amikor kénytelen vagy apád pofájába vágni, ordítani, tudatosítani benne, kicsoda is ő, s belepusztulsz közben.

S ott a kollégiumi szobában hisztérikusan fölidézem apámnak, hogy emlékszel, amikor délutánonként hazaérkezel, leülsz a nagyasztalhoz, anyámnak azonnal tálalnia kell, de leülnie nem szabad, amíg te eszel, zabálsz, állnia kell melletted és a kívánságaidat lesni, mi a bátyám-

mal a kisasztalnál ülhetünk csak, a te asztalodnál soha, és soha nem ehetjük azt, amit te, te általában húst zabálsz, mi paprikás krumplit, zsíros kenyeret, sztrapacskát, satöbbi, s csak annyit ehetünk, amennyit te kiporciózol nekünk, a bátyám kér egy karéj kenyeret még, s te ráordítasz, nem kapsz!, a bátyámnak, kis gyerek még, az ijedtségtől tátva marad a szája, s akkor te mosolyogva, azzal a hóhérmosolyoddal megjegyzed, csukd be, mert beleköpök, be-lekö-pök!, s a bátyám szegény kihányja, amit addig evett, anyám, mintha szoborba öntötték volna, csak áll, mozdulni se mer, hát még szólni, ha kinyitná a száját, te azonnal felpofoznád, hányszor megtetted, csuklóból, csitt-csatt, jobbról-balról, s nem ám dühösen, hanem hidegen, kimérten, technikásan, gyakorlottan, megadva a módját, csitt-csatt, jobbról-balról.

Egyszer átjöttek a szomszédok beszélgetni, egyetlen egyszer, többször soha, hozzánk senki, soha nem jött, akkor te a borosüveget odavágod az asztalhoz, rádjött a happáré, csak úgy, a szomszéd bácsi arca telement üvegszilánkkal, a bor ráfröccsent a szép olajfestményünkre, anyám hozományára, Iványi-Grünwald festette, s az alkohol itt-ott foltokat hagyott benne, s akkor nekiugrassz anyámnak, ütöd-vered, ahol éred, a szomszédok döbbenten rohannak el."

Szeretnék a W. C.-re kimenni, mondja a férfi, sok bort ittam. Hogy mindjárt, azonnal, csak befejezi, így a zömök. A néma nagymell, néma továbbra is. Én egy szabad ember lennék, mondja a férfi, akkor pisilek, amikor akarok. Jobban mondva, amikor rámjön. Áttör a tömegen, Le-föl áramlanak. Sűrűn táncolnak. Főleg a rock megy. Nosztalgiából. Egymásnak lökődnek egy csajjal. Szia, mondja a csaj. Szia, mondja a férfi. Ez a harmadik szőke nagymell. Nem ismersz meg?, kérdezi a lány. Dehogynem, feleli a férfi. Fogalma sincs, ki lehet. Végre egy ismerős, mondja. És milyen csecse, gondolja. Te, egy kis pia nincs?, kérdezi a csaj. Ezek már mindent felittak. Na, majd, mondja a férfi, szerzek én, mert én dörzsölt fickó vagyok. Két üveggel eldugott a könyvek mögé. Csak megtalálja. Igen, három kötet Bulgakov mögé dugta az egyiket. Megvan. Isznak az ismerős nagymellel. Farmernadrág, sportos blúz, hosszú, szőke haj, szemüveg. Csecse azért. Emlékszel, mondja az ismerős nagymell, a múltkor összevitatkoztunk. Hogyne, emlékszem, mondja a férfi. Persze. Azon vitatkoztunk, hogy ki van itten uralmon. Hazánkban. Jé, tényleg, mondja a férfi. Én azt mondtam, hogy egy új bürokratikus osztály, így az ismerős nagymell. Te azt, hogy a munkásosztály. Hogy én, mondja a férfi, ja, igen, azt mondtam. És nem így van? Szerintem nem, mondja az ismerős nagymell. Nem értünk egyet most se, mondja a férfi. Hát, akkor igyunk. Gyere a konyhába, mondja az ismerős nagymell, ott vagyunk néhányan. Vitatkozunk. Gyere. Én nem politizálok, mondja a férfi. Sose szoktam. Ugyan, így az ismerős nagymell. Mondom, hogy nem, így a férfi. S akkor feltűnik a zömök. Jó, mondja a férfi az ismerősnek, gyorsan menjünk a konyhába. De már késő. A zömök odafurakszik és jön a konyhába ő is. Megy a vita. Szakállas, szemüveges, farmeres, nagyhajú hapsik. Ezek bölcsészek. Röpködnek a kifejezések, tőlem ugyan röpködhetnek, gondolja a férfi. A zömök meg odaáll mellé. És mit neki vita. Az elemi udvariassággal sem törődve duruzsol a férfi fülébe.

„És akkor apám pofájába vágom, hogy amikor, éppen hogy megtanulom a betűvetést, leültetsz és diktálsz, írd!, mögöttem állsz és diktálsz, írd!, nem szeretlek anyu, itt maradok apunál, itt apunál jó, viszont te anyu versz, ütsz, éheztetsz, nem akarlak látni anyu, soha többé, mert kínzol, ha kihagyok egy szót, vagy betűt, mert hat-hétéves koromban még nehezemre esik az írás, vagy nem bírom a diktálás iramát, ezért tévesztek, akkor az asztal szélébe vered a fejemet, dehogy vered, belevágod, lerántasz a földre a hosszú hajamnál fogva, általában hosszú a hajam és a földön a hajamnál fogva húzol, vonszolsz. Édesanyád, nagymamám, amikor egyszer fésüli azt a hosszú hajamat, ábrándosan meséli, hogy neki is ilyen szép, hosszú haja volt valamikor, de levágta, s akkor sírásba tör ki, kénytelen volt levágni, mert a férje, a nagyapám — nekik földjük volt, ahol dinnyét termesztettek, csak dinnyét — mindig a csuklójára tekerte, ha bepörgött, s a hajánál fogva húzta a földön nagyanyámat, miután leütötte.

Kálmán a hajamat simogatja, a hosszú hajamat.

Az a baj, hogy apádtól való félelmed nem igazi félelem, mondja Kálmán elgondolkozva. Mert a félelem kétféle, aktív és passzív. Az aktív félelem esetében te elmenekültél volna apád

elől. A menekülés különben mágikus viselkedés, amellyel tagadni igyekszünk a veszély forrását; ezáltal annak hatékonyságát szimbolikusan megszüntetjük. Ha a passzív félelem uralkodik el rajtad, akkor elájulsz, hogy a tudatodból kikapcsold a veszély forrását, s ezáltal szüntesd meg azt. Nyilván, ez is egy mágikus viselkedésfajta, hiszen, csak úgy tudom megszüntetni a tudatomra félelmes tárgyat, személyt, ha megszüntetem magát a tudatot is".

Ez a csajod?, kérdezi az ismerős nagymell. Pszichológus, bölcsész, vagy orvos-pszichiáter? A férfi pedig ráordít a zömökre: *tudod te, mi az a félelem?* De a zömök csak mondja a magáét.

„Kifelejtetted a felosztásodból az aggódást, a szorongást, s egyszerűen azt a lelkiállapotot, amelyet félelemnek hívunk, mondom Kálmánnak, nyugalmat erőltetve magamra. Ha elmenekülök vagy elájulok, akkor persze beteljesítem a definíciódat.

S szinte odatapadok Kálmánhoz, minél közelebb szeretnék lenni hozzá és ömlik a szó belőlem.

Szóval, mint már mondtam, előre megérzem, ha valami váratlan, rendkívüli, sorscsapásszerű dolog történik velem — Kálmán, a vőlegényem hitetlenkedve, de elnézően mosolygott ezen."

Ohó, ezt már mondtad, mondja a férfi. Állítsd le magad. S akkor meglepő dolog történik. A zömök sírni kezd. Szipog. A férfi pedig nem bírja, ha egy nő bőg. Ez leveszi a lábáról. Na jó, gyere, mondja a férfi, menjünk a spájzba. Ott egyedül lehetünk. És vonszolja a spájz felé. Bemennek. Koromsötét és hűvös van. A zömök rátelepszik egy rekesz sörre. Még sör is van, gondolja a férfi. A kurvák. Erről persze nem szóltak. A zömök már nem bőg. Hanem megint ömlik belőle a szó.

„Ezerkilencszázhatvanöt nyarán lehettem kilencéves, az egyik reggel gyönyörű, napfényes időre ébredtem, de lágyan selymesen a szél is fújt, enyhítve a nap tüzét, már reggel kiszaladtam a nyomásra, így hívtuk mi gyerekek a telep — bányatelepen laktunk akkor — és az erdő között húzódó lejtős terepet, a birodalmunkat, egy szép, virágos rétet, olyat, mint a mesében, száguldani, rohanni akartam, nem bírtam magammal, neki a lejtőnek, szélsebesen, gyerünk, mintha repültem volna, vakítóan sütött a nap, lágy szellő simogatta a bőröm, futottam, repültem abban a vakító fényességben, de valahogy futás közben hirtelen, nem tudom mitől, megrettentem — banális, de azt éreztem, hogy — feszültséggel lett terhes a levegő, miért, miért van ez?, tudtam, hogy valami, számomra félelmetes dolog fog történni, repültem a fényben, a hűsítő légáramlatban és féltem, mire leértem a lejtő aljáig — ahol felépítették a kultúrházat, a buszmegállót, a vegyesboltot, és ahol családi házak sorakoztak, az elsőben laktak Bazsikék, kedves nyugdíjas bányászházaspár, az öreg horgászni járt és mindig hozott nekünk halat —, szóval mire leértem, már rettegtem.

Kálmán most felállt a padról, türetlmetlenül tett néhány lépést, jobbra is, balra is, aztán lecövekelt, szembefordult velem és merően nézni kezdett.

Kálmán, képzeld el Kálmán, akkor Bazsika néni észrevett, kiszólt a kerítés mögül, hogy megérkezett apád, most szállt le a buszról, ettől kezdve a világ megváltozott, hová bújjak?, nehogy apám, ahogy az úton halad, észrevegyen, azt már tudtam, hogy haza úgysem megyek, azonnal berohantam az erdőbe, gyönyörű tölgyfaerdő volt, több évtizedes óriási fákkal, bujkálva elértem a bunkerekig, még a háború idején ásták, az egyikbe bemásztam, hallottam később, hogy keresnek, de hiába kerestek-kutattak utánam, nem találtak meg, egyik bunkerból a másikba bújtam, már este kilencre járhatott, éhes és szomjas voltam, a fáradtságtól és az izgatottságtól elgyötört, lehűlt a levegő is, vacogtam, de elő nem jöttem, anyám és nagyanyám kétségbeesetten kutatott utánam továbbra is, úgy éjfél felé, hallom, azt kiabálják, előjöhetsz, apád már elutazott, tudtam, hogy *ezzel* kapcsolatban nem hazudnak, ez nem tréfa nekik se, s tudják, hogy nekem meg különösen nem az, ha *azt* kiabálják, akkor biztosan elment, előjöttem, anyám zokogott, ölelgetett. Apám azért jött, hogy a bátyámat megtalálja, aki megszökött tőle, hányszor megszökött és jött haza hozzánk, de mindig vissza kellett vinni, mert a törvény, a gyámhatóság ugye — a bátyámon apám mindent kipróbált, szegény élőhalott, iszo-

nyatos feszültségekkel van tele, boldogtalan ember, nem találja a helyét, amikor leszerelés után nagykorúként hozzánk költözhetett, azt mondta, most érzi először, hogy otthon van, nálunk nyúlhatott életében először a kenyérhez és vághatott belőle.

Kálmán visszaült mellém a padra, de nem karolt át."

Hirtelen fölrántják a spájz ajtaját. Egy szakállas, hosszú hajú, farmeres bölcsész és egy rövid hajú, csupasz képű, színes, lógó nadrágos punk tászigálja egymást az ajtó előtt. Kakaskodnak. A férfi fölugrik. No, kölkök, mondja, ez magánterület, behajtani tilos. A két hapsi nyúlna utána, megmarkolná, hogy kidobja. De a férfi szétnyitja az ingét. Ide nézzetek, mondja. Ez seb. Késnyom. Ne kérdezzétek, mi lett a késelővel! A két hapsi értetlenül néz, bámul. Mit szövegel ez? Karate, mondja a férfi. Tegnap éjjel megtámadtak. Békásmegyeren. Éjjel kettőkor. Három félrészeg, olyan birkozóformájú krapekok. Tudjátok ti, mi a halálfélelem? Na. Kénytelen voltam egy ütemmel megelőzni őket, meséli a férfi. Feltettem a térdem az egyik tökére. Kész. A jobb kezemet kilendítettem sarló mozdulattal a másik nyakszirtjére. A bal kezemmel meg csukamozdulattal a harmadik gyomorszájára. A kéz élével. Csak így. A férfi mutatja, hogyan. A kép hapsi röhög. Összeölelkeznek hárman. No, gyere öreg, erre iszunk, mondja a szakállas. Végre. Kiszabadultam a spájzból, gondolja a férfi. Isznak egy kicsit. Aztán a vadalma mosolyú nagymellt a spájz felé vezeti. Bemennek. Ja, a zömök. Elfelejtette, hogy itt van. Na, hát mutatkozzatok be egymásnak, mondja a férfi. Megtörténik. S a zömök, hát ez fantasztikus, egyáltalán nem zavartatja magát, kerepel, kerepel.

„Kálmán, képzeld el, Kálmán, mesélem a vőlegényemnek, ott ül a szobádban apád, s te ordítozva, sikítozva a pofájába vágod, szégyellem, hogy te vagy az apám!, ő pedig jegyzetel, minden szavadat jegyzi, időnként belenéz a táskájába és hidegen, kimérten megszólal, a pénzem, az jó volt, mi?!, tudom, hogy hergelni akar és élvezi, hogy sikerül neki, élvezi, hogy őrjöngök, ha anyu egy század katonával fekszik le és én így születek, azt is jobban elviselném, s apád röhög, érzem, mindjárt megütöm, de még erőt tudok venni magamon, beolvasok neki, én szerencsétlen, hogy emlékezz csak, Mezőkövesd, ezerkilencszázhatvankettő, gyámhatóság, anyu átad engem és a bátyámat neked, a hivatalnok jelenlétében, a texasnadrág a divat, anyu mindkettőnknek vesz, hogy csinosak legyünk, s amikor te megpillantod öltözékünket, letéped rólunk a nadrágot, ott a hivatalnokok előtt, és azt üvöltöd, hogy Amerikában is csak a tehenészek járnak ilyen ocsmány nadrágban és örökké szaros rajtuk, ott állunk bugyiban a hivatalnokok előtt, azok persze nem szólnak egy szót sem, sőt mintha a te pártodon lennének, mi sírunk, bújnánk anyuhoz, de nem merünk, csak miután hazarohansz rendes nadrágokért és addig nekünk ott kell várnunk bugyiban a tanács hivatali helyiségében, anyu zokog, mi átöleljük, remegünk, hiába kéri anyu a hivatalnokok segítségét, a szemtanúk segítségét, nincs segítség, nincs apelláta, a törvény az törvény, hozzád kell mennünk, te terelsz bennünket az utcán, mi bőgünk, te a szokásos hóhérvigyoroddal lökdösöl bennünket, terelsz magad előtt, mennyire szeretnénk hátranézni, anyunak integetni, anyu zokog, de nem merünk visszanézni, és apád továbbra is csak vigyorog, pök, füstöl, a lába az asztalon, gúnyosan, mórikálva ingatja a fejét és akkor elfog a hisztéria, takarodj!, nem akarlak többé látni!, takarodj!, de apád nem mozdul, a szemedbe röhög.

Tudod te, mi az a félelem?, kérdezi tőlem Kálmán lekezelően."

S akkor átfut a férfin a gondolat: *ez a lány meg akar törni engem.*

„Amikor Munch Sikoly című képét először megpillantottam, művészettörténet-órán elemeztük, magyarázom Kálmánnak, páni félelem fogott el, ugyanolyan, mint mikor apámat meglátom, apám és a Sikoly.

Kálmán távolabb csúszik tőlem a padon és szembefordulunk egymással.

Én mindent tudok, mindent, ordítom apámnak, amikor anyu hozzádment, felkavarodott a telep egész közvéleménye, tudni kell ehhez, hogy mindenki ismerte egymást, nyitott könyv volt mindenki ott a telepen, anyám családja köztiszteletben állt, nagyapám régi bányászfamíliából származott, vezető emberként dolgozott a bányaüzemnél, nagyanyám öt gyereket szült, négy fiút, akik műszaki beosztásokban dolgoztak, és egy lányt, anyámat, aki titkárnő volt,

szintén a bányánál, anyámat mindenki szerette, szép lány, szőke, karcsú, törékeny mint a nádszál, kedves, roppant kedves ember, aztán nagyapám fölrobbant, bányaszerencsétlenség, te pedig kiszemelted anyámat, anyám kellett neked, az a gyönyörű, kedves, védtelen lány, kiszúrtad, anyám hallani sem akart rólad, ezt mindenki tudja, te a laktanyában százados voltál vagy mi, valami parancsnok, tudták, hogy a katonáidat pisztolyaggyal vered és géppisztollyal a díszlépés ütemét dobolod a hátukon, ha neked úgy tetszik, máig mesélik, már legenda, te azzal fenyegetőztél, ha anyám nem megy hozzád, kitelepítteted az egész családot, ki-te-le-pít-teted, szegények megijedtek, anyám kényszerből hozzád ment, a telepi közvélemény háborgott, téged megvetettek, utáltak, féltek tőled, anyámat sajnálták, tudom, hogy téged meg akartak ölni ötvenhatban, lámpavasra akartak húzni, bevetted magad a szobába, pisztolyt, géppisztolyt, kézigránátokat raktál magad köré, remegtél mint a kocsonya, én ott feküdtem a fegyverek mellett, pólyában, felfegyverzett suhancok jöttek, hogy engem a falhoz vágnak, mert én ávósporonty vagyok, de nagyanyám az előszobában az egyiket felpofozta, erre szétfutottak, aztán katonák jöttek, a te katonáid, hogy téged kinyírnak, mindenki tudja, hogyan történt, jöttek a katonák és akkor anyám ölbe vett engem, így fogadta őket a folyosón, te beszartál a szobában, én bőgtem az anyám ölében, a katonák megsajnáltak, engem sajnáltak meg, visszafordultak, nekem köszönheted az életedet, aztán fegyverrel kényszerítetted anyámat, hogy a fegyveresek főhadiszállására, a kultúrházba menjen a te üzeneteddel, azzal, hogy verjék le a vörös csillagot a kultúrház tetejéről, te üzened és odanyomtad anyám kezébe a párttagkönyvedet, vigye a fegyveresekhez és ott előttük égesse el és mondja azt, te kívánod így és akkor ötvenhétben arra kényszerítetted anyut, írjon egy nyilatkozatot, miszerint a vörös csillag leverését, a párttagkönyv elégetését ő, anyu találta ki, és rávett téged, persze a banditák segítségével, ezekre a cselekedetekre, mindenki tudja, hogy így történt, már legenda ott a telepen, s akkor az apád röhög, a szembedbe röhög, minden szavadat följegyzi, időnként belenéz a táskájába, dohányzik, pök, vibrál a pofacsontján a bőr, a lábai az asztalon, én pedig érzem, hogy a gyűlölettől és a tehetetlenségtől mindjárt elpusztulok, és azt is tudom, ordítom, hogy egy munkásnő utánad vágta a kalapácsot, a szeretett művezetője után, s ha nem rántanak el, akkor szétviszi a fejed, istenem, nincs nekünk ilyen szerencsénk.

Te nem vagy normális, neked halálfélelmeid vannak, mondja Kálmán elutasítóan."

Közben a férfi vetkőzteti a zömök csajt. Bereteszeli a spájz ajtaját. Már csak a bugyi van a lányon. Óh, azok a didkók. Óh! S akkor a férfi gyanút fog. *Ez a lány meg akar szerezni engem?!* Tudomást sem vesz arról, hogy félmeztelen, gondolja a férfi, tetteti? Csak mondja, mondja.

„Én hidegvérrel, örömmel meg tudnám ölni az apámat, mondom Kálmánnak, na, ehhez mit szólsz?!

Kálmán még távolabbra csúszik tőlem a padon és többé nem néz rám.

És akkor azt vágom apám pofájába, hogy anyu helyébe megöltelek volna, isten bizony, s apád röhögve köki ki, anyád egy rohadt kurva, s akkor már ezredszer bénulok meg ettől a férfitől, kapkodom a levegőt, hogy meg ne fulladjak, megöltelek volna, megöltelek volna, ismételgetem eszelősen, de apád fölényesen, egykedvűen darálja, anyád egy büdös kurva, a családja csűrhe banda, s akkor sivalkodni kezdek, takarodj!, takarodj!, ha nem takarodsz azonnal, megöllek!, fölugrok a helyemről, a pokróc lecsúszik rólam, farkasszemet nézek apámmal, de ő csak cinikusan vigyorog, lábai az asztalon, pöfékel, pök, jegyzetel, időnként belenéz a táskájába, a pofájába vágom, hogy egyszer elhatároztuk a bátyámmal, megöljük, a bátyám tizenegy éves, én nyolcéves vagyok, megbeszéljük, hogy éjjel felkelünk és kinyitjuk a gázt a konyhában, ez az egyik láthatás alkalmával történt, már éppen kijutottunk az előszobába, mezítláb, surrantunk volna tovább a konyhába, amikor te felébredtél, ránkripakodsz és visszazavarsz aludni, ezen múlt az egész, a véletlenen, hogy fölébredtél, különben meghal mindenki a lakásban, érdekes, mi akkor azt gondoltuk a bátyámmal, hogy csak te fogsz megdögleni, mi nem, így tartottuk volna igazságosnak, és apám röhög, kár, hogy nem vertelek agyon benneteket, és én most már magamba süppedek, már csak suttogni tudom, hogy emlé-

kezz csak, egyszer a bátyám cuccait kiszórtad a ház elé, s akkor a bátyám a két emelettel feljebb lakó barátjánál húzza meg magát, befogadják, s akkor te feljelented a bátyám barátjának az apját, azzal, hogy láttad, hallod?!, hogy láttad egy kivégzőosztagban, ötvenhatban, érted, hogy láttad, feljelented, a levél végére még odaírtad, hogy te a véredet áldoztad a hazáért és a szocializmusért, s apám röhög, röhög, szorgalmasan jegyzetel, időnként belenéz a táskájába.

Buta liba vagy, akiben együtt van a nyúl gyávasága és az oroszlán agresszivitása, mondja Kálmán, és szavai úgy csattannak, mint egy pofon."

A férfi lelohad. *Ez a lány engem akar elpusztítani,* gondolja. Felugrik, kirohan a spájzból. Pia már nincs. Mindenki szana-széjjel fekszik. Alszik. Kóályog. Olyan a lakás, mint egy nagy szemétdomb. Pia nincs. Hohó! Még kell lennie egy üveg vörösbornak a könyvek mögött. A férfi keresi. De hol lehet? A francba is! Hova rejtette? Ekkora könyvespolcot. Legalább negyvenöt méter. Vagy hatvankettő. Hova dughatta? A Bulgakov mögöttit már megitták. Hrabal mögött lenne? Nincs. Lukács mögött? Ott sincs. Hát akkor? Ja, persze. A piát Marcuse mögé tette. Keresi Marcusét. Nem találja. Szerencsére a lakástulajdonosok rendszeretőek. ÁBC sorrendbe rendezték a könyvtárat. M betű, Marcuse nincs. Pedig volt. Itt kell lennie. Igen, gondolja a férfi. Itt pedig egy rés van. Hát, azt ellopták! A Marcusét. És persze a piát is!! Én hülye, átkozza magát a férfi. Visszatántorog a spájzba. A zömök ott ül, még mindig félmeztelenül. Ahogy meglátja a férfit, mint a pavlovi kutyáknál, satöbbi.

„Emlékszem egy régi fényképre, mondom Kálmánnak csendesen, indulatmentesen, az egyetlen fényképre, amely együtt ábrázol engem és őt, az apámat, ő egyenruhában, a hóhérvigyorával, mint mindig, én kék-fekete kockás terliszter ruhában, sokkal kisebb vagyok, mint ő, állok előtte, nyúlok feléje, hogy ő azt higgye, apaként tekintek rá, de közben tudom, világosan érzem, hogy ő is tudja és érzi, én halálosan gyűlölöm, csak kedveskedek, mert haladékot akarok, kicsi vagyok még, békében, nyugalomban szeretnék felnőni, erőt gyűjteni és közben azt is tudom, hogy tulajdonképpen nem is akarom vele elhitetni, hogy nem gyűlölöm, inkább azt szeretném, ha ő megtudná, én utálom, és amikor anyám kezébe kerül ez a kép, halálra döbben, elborzad, kicsúszik a száján, hiszen ez a gyerek rámosolyog a hóhérjára, igen, muszáj neki, hogy felnőhessen és elpusztítsa a hóhérokat."

Kálmán felugrik a padról, felülről lefelé néz rám merően.

Kálmán, gondold el, Kálmán, hogy azt mondom az apámnak szemtől szembe, hogy megöllek, de ő nyeregben érzi magát, s akkor azt is elmesélem neki, hogy tudom, amikor anyám beadja a válópert, te, aki apának nevezed magadat, megfenyegetted, ha nem vonja vissza, felgyújtod a házat, terrorizáltad az egész házat, a lakóit, akkor munkásőrök, karhatalmisták vigyáztak a házra, ismertek téged, szerencsére megtalálnak az erdőben, a megfelelő pillanatra vársz, egy benzinespalackkal a kezedben, s a válóperi tárgyaláson kiejelented, a feleséged egy büdös kurva, a családja ellenforradalmár, a gyerekeid fattyúk, nem tőled származnak, csak rájuk kell nézni, szőkék, kékszeműek, zömökek.

Hát ilyen vagy, nem, jegyzi meg Kálmán komoran, szőke, kékszemű, zömök."

S akkor a férfi a bugyiját is lehúzza. De a lány mintha észre se venné. Vagy csak úgy tűri? Mi az? *Ez a lány menekülésre akar késztetni, aktív és passzív menekülésre egyszerre? Hogy megszüntesse a tudatomat?!,* latolgatja a férfi. S csak nem akarja befejezni ez a zömök.

„Ritkán gondolok apámra, mondom Kálmánnak, de nem úgy tekintek rá, mint egy emberre, egyre a négy és fél milliárdból, de nem is úgy, mint egy állatra, és nem is úgy, mint egy gépre, ő *más.*

Kálmán a kezével olyan mozdulatot tesz, mintha meg akarna ütni, védekezően magam elé tartom a kezemet, még el szeretném mondani:

Akkor apám szembeköp, én pedig őrjöngve felugrok és ütöm, ütöm, apám felborul a székkel, a jegyzetfüzete szerte röpül, leveri a táskáját is, amiből egy magnó esik ki, nem törődök azzal, hogy lecsúszik rólam a pokróc, ütöm — és rúgok, rúgok, rúgok, Kálmánt rúgom, ordítok, — ordítok, nem akarlak mégegyszer látni, érted!, nem akarlak!, ha mégegyszer talál-

kozunk, megöllek!, ha az életembe kerül is, megöllek!, apám föltápászkodik és elrohan — a fiú, Kálmán, ököllel belecsap az arcomba és elszalad."

A férfi érzi, hogy a földön a hátán fekszik és taposnak rajta. A zömök csaj. Az tapos. Csak úgy. Meztelenül. Tapos. Szinte táncol a férfin. És ordít, ordít, sírva.

„Azóta hat év telt el, sem apámat, sem Kálmánt nem láttam, hála istennek.

Apám úgy él az emlékezetemben, hogy fölrakja az asztalra a lábát, s akkor anyámnak vagy későbbi feleségeinek — már a negyediktől is elvált — pedikűrözniük kell, ő közben újságot olvas, dohányzik, pök, a hóhérvigyor az arcán. A bőr vibrál a pofacsontján, aztán bevonul a fürdőszobába és órákig tisztálkodik, nett ember.

Kálmánra úgy emlékszem — persze lehet, hogy nincs igazam — mint aki megszüntette a tudatát."

A ragtapasz lefoszlott a férfi melltájékáról. A seb vérzik. Feltápászkodik. Egyedül van a spájzban. Már nincs koromsötét. Dereng a hajnal. *Vajon ez a lány engem is el akart pusztítani, mint hóhért!,* fut át a férfin. A fene! Többet egyetlen nagymell se fogja levenni a lábáról.

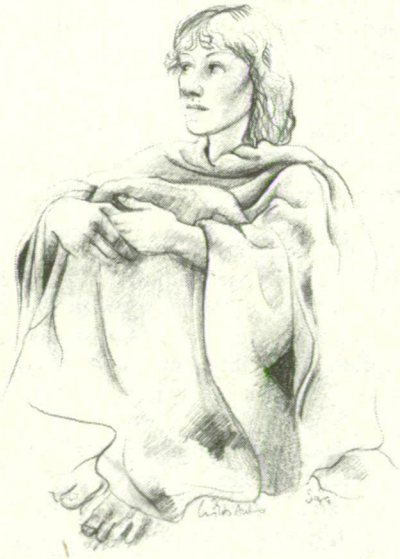

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

ZELEI MIKLÓS

És szörnyűségeket tudunk meg

BESZÉLGETÉS MAJTÉNYI ERIKKEL

Majtényi Erik romániai magyar író Bukarestben lakott. Temesvárról költözött oda, ahol 1922 szeptemberében született.

Szenvedélyesen pazarolta az ember Majtényi Eriknél az idejét. Nyaranta még este fél tízkor is világosság volt, ültünk a teraszon mint korán érkezett kísértetek, és Erik mesélt.

— Egyszer magnót hozok, hogy mikrofonba mondd majd a történeteket.

Erik elhallgatott.

— Nem bánom — mondta aztán. — De ne te hozd, majd inkább én megyek el a mikrofonodhoz.

Így született meg a terv Bukarestben és készült el a beszélgetés Budapesten — a folytatás reményével. De utolsó éveiben Majtényi Erik gyógykezelésért járt Budapestre, s mielőtt betöltötte volna hatvanadik évét, 1982 januárjában meghalt. Így folytatás nélkül maradt ez a beszélgetés, amely így is egy rendkívül izgalmas írói pálya képeit mutatja meg.

*

— *Erik, többször szerepelsz Szász János Szobor a hóban* című könyvének helyzetrajzaiban. Engem a Történet hősök nélkül című helyzetrajz érdekelne. Pontosabban a benne foglalt, félig elmondott történet másik fele. Ki volt N., akit ki kellett zárni az írószövetségből? Mi volt Savin Bratu szerepe az ügyben? Mi a tiéd? És másoké, akik esetleg nem szerepelnek Szász János Történet hősök nélkül című helyzetrajzában?*

— *Ötvenhat tavaszán, ha jól emlékszem áprilisban, nagy botrány tört ki: Alexandru Jart* ki kellett zárni — nem az írószövetségből, a pártból. Azért, mert egy gyűlésen, amelyen *Gheorghiu Dej* is részt vett, szóba hozta, hogy vajon kit terhel a felelősség a Duna—Fekete-tengercsatorna felelőtlen építkezéseiért? A szellemi életben, az irodalomban alkalmazott adminisztratív módszerekért? Egyébként az adminisztratív módszerek alkalmazása magától Alexandru Jartól sem volt idegen. De ez itt Pesten is így volt, ugye? Ahhoz képest, hogy ötvenhatot írtunk, s hogy Jar a francia ellenállásban harcolt a fasizmus ellen, hogy ezért a Becsületrend lovagja lett, hogy a feleségét a nürnbergi lágerben lefejezték — nagyon kemény ítéletnek számított a kizárás. Hárman elleneztük: Veronica Porumbacu, Szász János meg én. Veronica Porumbacu hamar elállt a véleményétől. Szász kijelentette, hogy nem ismeri ezt az embert, amit pedig hallott róla, az neki kevés ahhoz, hogy megszavazza a kizárást. Tartózkodni fog. Erre föl rám irányították az össztüzet. Elmondtak mindennek, s mivel továbbra is kitartottam, kaptam egy levélkét, Savin Bratu írta, aki szintén a földrengés áldozata lett. Így hangzott a levél: „Becsületes ember vagy, mi többiek majd később szégyellni fogjuk magunkat." Az ülés délután öttől reggel ötig húzódott el, már mindenki dög fáradt volt, amikor a szavazásra sor került. Utoljára megkérdeztek, hogy fenntartom-e az álláspontomat? Határozott igennel válaszoltam, ennek ellenére két perc múlva feltartottam a kezemet, és a kizárást én is megszavaztam. Nem tudom, hogy miért. Lehet, hogy a hátam mögött ülő Bratu emelte föl a kezemet. Szász János így látta. De hogy tényleg így volt-e, arra nem emlékszem. Az is lehet, hogy az elmúlt tíz esztendő emelte föl a kezemet és nem Savin Bratu. A kizárás után Jar, aki ott lakott

* Bukarest, Kriterion, 1979.

valahol a Triumf vendéglőnél, s így valamennyire a szomszédom volt, odajött hozzám, hogy kísérjem el, mert egyedül nem mer haza menni. De mielőtt haza ment volna, bejött hozzám. Alexandru Jar, az egykori illegalista ott zokogott a dolgozószobámban, én a hálószobában költögettem a feleségem, hogy főzzön nekünk kávét.

— Az ülés harmadnap folytatódott, mivel csak a kizárásig jutottunk el és nem a konklúziókig. Már okultam abból, hogy az ember minden további nélkül csak úgy emelgeti a karját. Alaposan felkészültem. Négy példányban gépeltem le a felszólalásomat, amelyben elmondtam, hogy lábbal tiportuk a lenini pártnormákat, beszéltem a párttitkárunkról, aki a szavazás előtti szünetben levitt a székház kertjébe és erkölcsi nyomást gyakorolt rám, s egyúttal lemondtam az írószövetségben viselt titkári tisztségemről. Tizennégyen szólaltak fel ellenem. Egyikük azt javasolta, hogy engem is zárjanak ki a pártból, de ezt már elég gyorsan letorkollták. Másnap levelet kaptam az írószövetségtől, hogy külön is adjam be a lemondásomat. Pedig a felszólalásomban, amiből egy-egy példányt adtam az írószövetségnek és a pártközponti kiküldöttnek, benne volt. Levélben is lemondtam. Az írószövetség titkári fizetésemet — a hónap közepén jártunk — pontosan az ülés napjáig folyósította.

— *Az erkölcsi nyomás, amiről csupán érintőlegesen beszéltél, valószínűleg az eszmével zsarolás szinonimája volt. Csak annyit szeretnék kérdezni, hogy érdekes-e a párttitkár személye?*

— Érdekes, nagyon érdekes. De vissza kell fordulnom a történetben ahhoz, hogy beszélhessek róla. Az egész Jar-ügy, mint a rossz regényekben, ugyanannak a Mihai Novicovnak a kezén ment keresztül, akivel a felszabadulás után Iaşiban lett volna jó találkoznom, ha Novicov elvtárs, a helyi pártlap főszerkesztője föl mert volna keresni engem, a deportált fasisztát. Vagyis ugyanaz a Mihai Novicov, akivel a háború alatt antifasisztaként voltunk együtt a lágerbe. Erre az együttlétre emlékeztetett a szavazás előtti szünetben. Sétáljunk egy kicsit, úgy mint azelőtt, a lágerben, mondta. És karonfogva vitt le az írószövetség székházának kertjébe, ahol figyelmeztetett, hogy a saját érdekemben vonjak vissza mindent. Amitől én ideges lettem, és azt válaszoltam, hogy inkább negyvenötben törődött volna az érdekeimmel.

— *Negyvenötben? Akkor mi történt?*

— *Legutóbbi könyvemben, a Hajóharang a Hold utcában** címűben sok mindent megírtam. Tulajdonképpen mindent. Néhány dolgot kivéve, amelyek miatt a könyvem talán nem jelenhetett volna meg. Úgy látom, beszélgetésünkben egyre inkább ahhoz a néhány dologhoz közeledünk. Megírtam a könyvemben, hogy a háború alatt *Tirgu Jiu*ban voltam lágerben. A felszabadulás napjának éjszakáján, 1944. augusztus 23-án, jó néhányan antifasisztákból egy ellenséges állam honpolgáraivá vedlettünk át. Ezen a napon a vasgárdisták kiszabadultak, a nem magyar kommunisták kiszabadultak, a magyarok nem. Ők egyből ellenséggé váltak. Sőt, még szaporították őket is. Kacsó Sándorral, s a Magyar Népközösség vezetőivel. Egy részük azután, ha jól emlékszem, negyvenöt márciusának táján szabadult. Fél évet, illetve még egy fél évet ültek, még egy telet kihúztak mindannyian, engem kivéve. Negyvenöt januárjában német nevem miatt elvittek a Szovjetunióba. Deportáltak.

— *Nem előzte meg valamilyen szűrés a deportálást?*

— Tudok arról, hogy kijött egy román belügyi és szovjet katonai vegyesbizottság, amely kiválasztott ezerötszáz németet, de még senki sem tudta, mire. Elkülönítették, s január 13-án reggel vonatra rakták őket. Nyilvánvaló, hogy utolsó reggel kivettek közülük valakit, mert bizonyára lefizette a táborparancsnok ezredest, és helyette nyomtak be engem... A létszám megvolt. A lágerparancsnok ezredes, aki az antifasizmusom miatt meg is pofozott, ő volt az egyetlen, aki megpofozott, német fasisztaként beutalt a Szovjetunióba. Jó vicc volt, de megtehette.

---

* Önéletrajzi regény, magyarországi kiadása: Budapest, Magvető, 1977.

Az új hatalom még belügyi hatalom volt, s a belügyet egészen a Groza-kormány megalakulásáig, a jobboldal tartotta kezében. Ráadásul ezen a jobboldalon belül az ezredesünk már a háború alatt is liberálisnak, angolbarátnak számított. És nagy érdemei voltak Gheorghiu Dej szökése körül 1944. augusztus 23-a előtt. Biztos, hogy tudott róla, mert Dejt, miután egy társával megszökött a táborból, három napig nem kereste senki. Később még hallottam az ezredesről, hogy nagyon jó nyugdíjat kap Bukarestben. Remélem most már őt is isten nyugosztalja. Nagyon öreg lenne, ha élne még. Csendőr ezredes volt. Hát így kerültem én ki a Szovjetunióba. Könyvem egyetlen nem igaz szava, hogy a Szovjetunióról szólva mindig azt írom, fogságban voltam. Nem fogság volt az, deportálás. Az országot sem nevezem meg, de gondolom, nem nehéz kitalálni, mert azt viszont írom, hogy negyvenfokos hideg volt. S valószínű, hogy akkor nem Görögország. Bányákban, bányák körül dolgoztam a Donyec-medencében. Hogy ott mi minden történt? Egy sereg dolgot megírtam, egy sereg dologról eleve nem beszélhettem, hiszen nem írtam azt se, hogy a Szovjetunióban voltam, hogy deportálva voltam. S ha ezt elhallgattam, vélt vagy valódi kényszerűségből, *majd most kiderül,* akkor sok mindenről már nem beszélhettem... Nemigen tudok arról, hogy minálunk mindezt leírta volna valaki. Legkevésbé a németek. A deportálás az ő civiljeiket érintette elsősorban. Engem is civilként vittek el Mann családnevem miatt. Illetve nem is amiatt. Az ezredes jól ismert. Pontosan tudta ki vagyok: visszaütött. Tehetséges balegyenes volt. A Szovjetunióba megérkezve rögtön felkerestem a politikai tisztet, aki azonnal tolmácsot akart hivatni. Megmondtam neki, ha tolmácsot hív, velem ugyan egy szót sem beszél. Ugyanis többnyire volt SS-ek tolmácskodtak. Ki más tudott volna ott oroszul? Egy darabig nagy nehezen szót értettünk. Negyvenöt tavaszán viszont valami egészen lényegtelent akartam kérdezni ettől a tiszttől. Megszólítottam, hogy Korsina elvtárs. Én neked nem vagyok Korsina elvtárs, mondta. Én neked főhadnagy úr vagyok.

Először csodálkoztam, aztán sarkon fordultam és faképnél hagytam a lágerudvar közepén. Ez meglehetős szemtelenség volt tőlem, de őt egyáltalán nem zavarta. Eléggé patriarchális viszonyok közt éltünk. Hogy a főhadnagyom miért viselkedett így, azt jóval később tudtam meg, de ehhez elmondanék egy semmiképpen sem közlendő történetet. Ugyanis a történet olyan fantasztikus, mint egy rossz novella. Nem bírja el a nyomdafesték. El sem hiheti senki.

— Amikor Tirgu Jiuból a Szovjetunióba vittek bennünket, Iaşiban kellett átszállnunk a széles nyomtávú vasútra. Előtte ideiglenesen elhelyeztek minket egy iskolában. Nem volt egy pár zoknim, nem volt kabátom, nem volt becsületes cipőm se. Az indulás előtti utolsó pillanatban, még a Tirgu Jiu-i lágerben egy magyar férfi a markomba nyomott valami pénzt, egy másik pedig egy darab kenyeret. Volt hát útravalónak a darab kenyerem meg az ezer lejem. Tíz pakli cigaretta ára abban az időben. Ötszázat odaadtam belőle a román katonának, aki a paszulyfőzeléket hozta egy nagy kondérban, s mondtam neki, hogy itt ez a levélke, legyen szíves vigye el Mihai Novicovnak, a helybeli kommunista lap főszerkesztőjének, aki pártkapcsolatom és főkönyvtárosom volt a lágerben. Este hozza a katona a vacsorát, de választ nem hoz. Azt mondta, nincs válasz. Nem emlékszem már, mit írtam Novicovnak. Biztosan azt, hogy Misa, itt vagyok és deportálnak a Szovjetbe. Nem jött el. Megkímélte magát egy rossz délutántól. Hallatlan gazság. Mert mint orosz, mint a kommunista lap főszerkesztője, másképp beszélhetett volna az orosz tiszttel. Megmondhatta volna neki, hogy ide hallgass hapsi, ez az ember az egész háború alatt velem egy lágerben volt antifasisztaként bezárva. Jó, mondjuk ezt nem mondja meg. De akkor hoz egy kabátot és még egy darab kenyeret. Az Alexandru Jar kizárása előtti szünetben, amikor karon fogott mint annak idején a lágerban, azt mondta erről az írószövetség székházának kertjében sétálva, hogy ezt azért nem tette meg, mert a párt azzal, hogy ilyesmibe nem szabad beleavatkozni, ellenjavallta a közbelépését. Szerintem nem a párt miatt, szerintem szimpla gyávaságból nem avatkozott be. Mert nekem aztán egy ilyen helyzetben mondhatott volna akármit a párt! Elmentem volna. Mit kockáztatott? Orosz fordul az oroszhoz. Kommunista a kommunistához. Jézusmária! Ezután már széles nyomtávon utaztunk tovább. Bent a Szovjetunióban. Együtt egy orosz leánnyal, akit meglehetősen maceráltak az erdélyi szász fehérnépek. Leoroszozták, lekurvázták. Végül egy Falk Ricsi nevű barát-

tommal, aki szintén illegális kommunista volt, de nem régi internált, hanem a neve miatt, Falk Richárd címen volt új deportált, különben craiovai kőműves, aki mint Falk, németül tudott, de mint minden kőműves, egy kicsit olasz is volt, s tökéletesen tudott románul is, magyarul is, a deportálás felső korhatárát, a negyvenötödik esztendőt éppen elért idős emberrel odamentünk a németekhez: jól figyeljenek, mondtuk, tessék ezt a lányt békén hagyni, különben baj lesz. Mi védtük meg a férje helyett, s ettől kezdve békében utazhatott. Úgy került a vagonunkba, hogy német nevű magyar esztergályos férje volt Aradon, s amikor a férjét bevagonírozták, önként jelentkezett, hogy ő is megy vele. Tessék beszállni, mondták neki. Így kezdődött a kapcsolatunk.

— Kint a Szovjetunióban ez a lány, Ljuba, feltétlen bizalommal viseltetett irántam. A férjével pedig — különös módon — összeveszett. Még a beszélő viszonyt is megszüntették. A férj, azt hiszem, megőrült. A nő esténként, mégegyszer hangsúlyozom, ez nagyon bizalmas közlés, nem volna illő publikálni, nem ment vacsorázni. Elhozták a vacsoráját a szobájába. Én ilyenkor bementem hozzá beszélgetni. A férj pedig mindig kint volt a folyosón, s nagyon gyilkos szemekkel nézett rám, amikor meglátott. Mondtam a nőnek, hogy kint áll a férjed, te. Hagyd a fenébe, mondta. Mitagadás, nem értettem a viszonyt. Önként deportáltatja magát a férje miatt, s utána egy mukkot se szól hozzá. Rengeteget beszélgettünk Ljubával. Lágerviszonyok között férfi-nő kapcsolat volt, de nem szabad rosszra gondolni. Nem is lehet. Arra nem volt alkalom, s nem tudom mi történt volna, ha lett volna. Minden bajomat Ljubának panaszoltam el. Elmeséltem, hogy történt, amikor negyvenegy decemberében három nap után kiengedtek a jilavai börtönből, s elvittek Bukarestbe az országos sziguranca fogdájába. Elmondtam, hogy ott egy ukránnal zártak össze, akit akkor hoztak Karánsebesről. Emlékszel-e a nevére, kérdezte. Hogyne emlékeznék, Costiniuc. És hotini volt. Hotin, az Besszarábiában van. Folytasd, mondta Ljuba, én meg soroltam. Egy idő múlva megkérdezi, tudom-e, hogy ő hol dolgozik? Honnan tudnám? Az NKVD-n. Én vagyok a tábor enkávédése, mondta. Megmondta, hogy Costiniuc a nagybátyja, pontosan tudja, hogy Doftanából mikor vitték Karánsebesre, hogy onnan mikor került a szigurancára, így azt is pontosan tudja, hogy nem hazudtam. Megígérte, hogy a politrukkal levő félreértést is elrendezi. Ugyanis a főhadnagy, ahogy Ljuba elmondta, azért nem állt szóba velem, mert májusban, azt hiszem amikor a káderlapokat megcsinálták, tehát első ízben, amikor végre megkérdezték az embertől, hogy mi a neve, akkor a tolmács, volt SS, azt mondta a tisztnek, hogy amiket én állítok lágerről, antifasizmusról, az mind hazugság. Ő tudja, hogy én Hitler Jugend vezető voltam. Tisztázódtam hát, s bevontak a lager antifasiszta klubéletének megszervezésébe, novemberben pedig az első transzporttal hazakerültem.

— Megint félbeszakítalak. Felszabadult, vasgárdistáktól, fasizmustól megtisztított országba kerültél haza. A hátad mögött némi mozgalmi múlttal és nagyon sok tapasztalattal. Hogy az utóbbiakat milyen kínkeservvel gyűjtötted, az kiderülhetett az eddigiekből is. De nem esett arról szó, hogy a mozgalommal mikor, hogyan kerültél kapcsolatba?

— Negyvenkettő elején iszonyú körülmények között dolgoztam kint a Zsil völgyi alagutaknál, román őrök és egy Prager nevezetű cég olasz—magyar hajcsárainak a keze alatt. Az olaszok híres kőművesek. Ezek elmagyarosodott olaszok voltak, akik ki tudja, mióta éltek már a Zsil völgyében. Folyékonyan beszéltek magyarul és olaszul, románul gyengébben. Körülményeinknél csak a teljes magány volt elviselhetetlenebb. A társtalanság. Mert belecsöppentem ugyan egy jól szervezett kommunista közösségbe — amely azonban éberségi okok miatt ezt nem volt hajlandó önmagáról bevallani. Jóban voltam egy magyar anyanyelvű szakáccsal, aki néha egy fél darab puliszkát adott, ami roppant nagy dolog volt. Kikérdezett, aztán amikor rájött, hogy én rengeteg Ady-verset tudok, sőt Ady forradalmi verseit is el tudom mondani, nagy gyönyörűséggel szavaltatott, amíg a puliszkát kavarta. Így hát ő majdnem nyíltan bevallotta, hogy tagja a mozgalomnak, de mindahányszor mereven elzárkózott, ha erre konkrétan rá akartam térni. Gondolom, nem a saját jószántából. Mert tizenkilenc éves lé-

temre én annyi Ady-verset tudtam, amennyit egy beugrató ügynök élete végéig sem képes megtanulni. Nagyon jó könyveik voltak. Természetesen eldugva. Nem voltak hajlandók egyet sem odaadni. Engem pedig az érdekelt volna. A könyv. A könyvek és az emberi kapcsolatok. Az emberi kapcsolatok hűvösek voltak és diplomatikusok, könyvek pedig egyáltalán nem voltak. Ettől én annyira elkeseredtem, hogy egy szép napon, talán negyvenkettő májusában, megszöktem. Ez olvasható a könyvemben is. Utána fél évet ültem a craiovai börtönben, majd visszakerültem Tirgu Jiuba, a táborba. Ahol sok minden megváltozott ez idő alatt. Megszűnt a munka az alagutaknál. Sztálingrád idejét éltük, s ehhez mérten megváltozott a bánásmód. Szigorúbb lett a fegyelem. Magam mögött hagytam egy Dosztojevszkij-típusú nyomortanyát Craiovában és egy civilizált, szervezett világba kerültem vissza, ahol épp a szervezettségnél fogva egész jó volt az ellátás. Lágerkörülmények között nagy eredmény volt: megkaptuk azt, ami járt. Nem lehetett lopni a rabok kosztjából. Működött a Vörös Segély is. Már apámtól is, aki tizenkilencben önkéntes volt Budapesten, s baloldali beállítottságú maradt azután is, hallottam egy-két dolgot, s a nagybátyámtól szintén, és a háború is, s mindaz, amit a bőrömön tapasztaltam taszított, vagy inkább vonzott bal felé. De hiába. Kiváló kommunista barátaim voltak, de politikáról nem voltak hajlandók tárgyalni velem. S ez így ment, noha már egészen jó körülmények között éltünk és dolgoztunk. Nagyjából egészségileg is felépültem, de az elszigeteltség a betegségnél is szörnyűbb volt. Ez így is maradt volna, ha nem történik egy eléggé kellemetlen incidens: a kommunista csoport főnökét egy székely gyerek, Tóth Pista, rajtakapta egy nővel. Talán csókolóztak, ami a lehető legszigorúbban tilos volt. A Kicsipista, mert így hívtuk, alacsony gyerek volt, elpletykálta a dolgot. Amire ez a kommunista boss elkapta Kicsipistát és megpofozta. Lágerviszonylatban ez lehetetlen. A pofozkodás nem tartozott a bevett szokások közé. Főleg a magyarok zúdultak fel. A kollektivitásból kizárt magyarok — jórészt katonaszökevények, vagy tizenöten. És akkor elkövettük azt a hallatlan merészséget, hogy összeültünk az étkezőteremben és üléseztünk, hogy már most mit tegyünk, hogyan tovább? Most már pofozni kezdenek bennünket? Egyfolytában rohantak hozzánk a küldöncök, hogy gyerekek ezt nem szabad, azonnal hagyjátok abba. Nem szabad tizenöt embernek összeülnie. Szigorú parancs szólt, hogy három embernél többnek nem szabad csoportosulnia, mert az rögtön provokációra ad alkalmat. Mi ennek fittyet hánytunk és azt mondtuk, kérem szépen, mi azonnal abbahagyjuk, ha az az illető bocsánatot kér Kicsipistától. Mert ez a pofon nagyon veszedelmes kezdet volna. Olyan konfliktusnak a kezdete, ami nektek se érdeketek. Erre a sztereotip válasz mindig az volt: mi az hogy *nektek*? Mi nem vagyunk senkik, ti nem vagytok senkik. Folytatódott tovább. Azzal, hogy nemcsak arról a pofonról van szó. Hanem a tizenöt emberről, akit mindenféle társadalmi életből kizártatok. És ez így húzódott talán egy hónapig is. Állandó konfliktus, állandó veszekedés, állandó gyűlölködés — amit én egy szép napon meguntam, s elkaptam az udvaron egy rendkívül rokonszenves embert. Elmondtam neki, hogy már rég nem a pofonról, rég nem a bocsánatkérésről folyik a szó. Egy kicsi kölöknek eljárt a szája. Na és? Megtörténik. Itt egy csomó embernek a céltalansága, kiközösítettsége miatt tart a villongás. Ami engem személy szerint illet, én a következő vagyok: elmondtam az életemet, a családi körülményeimet. Szabályszerű káderlapot állítottam föl önmagamról. Rendkívül figyelmesen meghallgatott és azt mondta, hogy ő erre válaszolni nem tud, de hamarosan fog. Pár nap múlva meg is kaptam a választ: a kommunista csoport elfogadhatónak tartotta amit mondtam, és tudomásomra hozzák, hogy bevettek a Vörös Segélybe. A Vörös Segély még nem a párt volt, még nem a KISZ, de már a mozgalom. Úgy mondhatnám talán, hogy felvettek a szimpatizánsok közé. Elmondták a Vörös Segély szigorú szabályait — tehát bevallották, hogy létezik. Hatalmas dolog volt. S megmondták, ha ezentúl csomagot kapok hazulról, a tésztának az ötven százalékát, a szalonnának a nyolcvan százalékát le kell adnom. A cukrot mindet. Temesvári nagyszüleimtől általában tizenhét kilós csomagokat kaptam. Egyetlen feltételül azt szabták, hogy elvbarátaimmal, értvén ezen azt a kis magyar csoportot, amelyhez tartoztam, meg kell szakítanom a kapcsolataimat. Mármint abban az értelemben, hogy velük

erről az ügyről nem beszélhetek. Na jó. De mi lesz velük, kérdeztem. Az nem az én gondom. Ennek közvetlen következménye az lett, hogy a magyar csoport engem rögtön kiközösített, mint nemzetárulót. Az ágytársam, egy Fazekas Feri nevű fiú, megszüntette a köszönő viszonyt. De három hét múlva látom ám, hogy csomagot kapott Fazekas Feri, s borzasztó idegesen várja, hogy minél hamarabb tűnjek el a közeléből. Nahát, én azért se. Végül megunta a dolgot, s hátat fordított, hogy ne lássam, mit csinál. Én viszont láttam, hogy a hazulról kapott kalácsot kétfelé vágja, a szalonnát öt darabba... Elröhögtem magam. Ő is. Már Fazekas Feri is tagja a Vörös Segélynek. Vagyis rövid időn belül minden használható ember bekerült a mozgalomba. Mondhatom, hogy az én kezdeményezésemre. Két-három ember kivételével, akikkel nem álltak szóba. Lumpenelemek voltak, nem lehetett mit kezdeni velük. Hozzánk is csak azért tartoztak, mondjam-e, hogy faji alapon? A nyájszellemből kifolyólag. Megalakult tehát egy kisebb magyar csoport, amely tagja lett a Vörös Segélynek, s ami fontosabb ennél: politikai oktatásban részesültek. Megszüntetve mindenféle elszigeteltséget, de most már megtartva a legszigorúbb konspiratív szabályokat, kapcsolatban voltunk a mozgalommal. De mindenki csak egy személlyel. Feladatot is kaptunk. Én például Mihai Novicov keze alá kerültem segédkönyvtárosnak. Négyszáz könyvünk volt. Aki hazulról könyvet kapott, az beadta nekünk, a könyvtárba. A könyvtáros hálóhelyén álltak a könyvek, s gyakorlatilag én kezeltem őket. Akkoriban már megjött a börtönből Gheorghiu Dej s Chivu Stoica is. Igen ám, de akadt köztünk, pontosabban nem köztünk, mert a kommunista csoporthoz tartozott, egy kémgyanús, Nagy Pista nevű asztalos. Nem azonos Nagy István író asztalossal. Bár fiatal fiú volt, sokat ült Doftanában, és már sokkal előbb tagja volt a mozgalomnak onnan, mint én eminnen. Sőt, mire mi is bekerültünk a mozgalomba, addigra besúgó lett belőle. Aztán egyszer fogta magát és megszökött. Elfogták, visszahozták, bezárták. Én akkor abban a csoportban dolgoztam, amely a barakkok fedelét szegelte le kátránypapírral és öntögette le szurokkal. Épp a parancsnokság épületén dolgoztunk, amikor ezt a Pistát a fogdából áthozták oda. Magához az ezredeshez. Én szépen leereszkedtem a barakk tetején, pontosan az ezredes nyitott ablaka fölé, és kihallgattam a kihallgatást. A fiú menteni próbálta a bőrét, s szépen elmesélte a mi összes kalandjainkat. Azt, hogy a lágerben a kommunisták, akik lényegében az ország kommunista pártjának a vezetői voltak, lassan behálózzák és megfertőzik a fiatal magyar gyerekeket. Ezt én természetesen jelentettem ott, ahol kellett, az ezredes pedig, kicsit elkésve, átrakott minket a harmadik csoportba. Az első csoportban voltak azok, akik megfizették a kosztjukat, szállásukat. Voltaképpen első osztálynak számított ez a részleg. Ott ült például Földes László. Nem ismertem, sose találkoztam vele. A második csoportban voltak a kommunisták, s köztük mi, a harmadikban pedig valami szedett-vedett népség, feketézők, szélhámosok stb. Ebben a rettenetes kuplerájban helyeztek el bennünket. A szervezett kommunista csoport után mintha Harlembe kerültünk volna. Huligánság, szélhámosság, a gyengék elnyomása jellemezte az itteni életet, amelynek csúcsán két-három kövér, basáskodó pénzes pali állt. De már későn raktak közéjük minket. Szervezettek voltunk. Eleve úgy mentünk át, hogy ott önálló baloldali életet élünk. S megint hozzánk csapódott három-négy ember, a mozgalommal közösséget nem vállaló srácok, akiknek nem kínálkozott más megoldás csak az, hogy minden világnézeti meggondolás nélkül — azt se tudták mi az, nem is volt világnézetük —, ehhez a szervezett csoporthoz szegődjenek. Volt tehát egy szűkebb kommunista, és egy valamivel bővebb magyar közösség, amely hallgatólagosan tudomásul vette rólunk, hogy kommunisták vagyunk, viszont azt is tudták, hogy nem lopunk, hogy megbízhatnak bennünk, hogy tisztességesek vagyunk. És mi nem is viselkedtünk velük olyan zárkózottan mint hajdan velünk a többi elvtársak. Nem is lett volna értelme. Én azt az elszigeteltséget, zárkózottságot butaságnak tartottam. Baloldali butaságnak. Négyszemközt bármikor hajlandó voltam elmondani, hogy ez van, az van. Na bumm. Hát kinek tudja elárulni? Úgyis tudja már mindenki. Akcióba léptünk és néhány hét alatt ráncba szedtük azt a hetven embert, akik közé betettek minket. A csoportparancsnokot leváltottuk, s kineveztük a mi emberünket, akit nekünk a kettes csoportból ajánlottak. Nagyon okosan nem magyart, nem kommunistát. Egy ukrán srácot, aki mindenben ránk hallgatott. Úgy hiszem, ő is szimpatizáns volt, bár erről egy szót sem beszéltünk soha.

— Volt nekem abban a táborban egy rokonom is. Bizonyos Diószegi nevezetű csendőr. Talán tizedes. A fürdő felelőse. Temesvári származék, anyám unokahúgának a férje. Ez a csendőr-fürdőfelelős iszonyúan rettegett tőlem. Attól tartott, ha kiderül, hogy neki rokona van itt, vége a jó meleg, a szó szoros értelmében vett meleg helynek a fürdőben, s áthelyezik valahová. Talán a frontra. Semmilyen kapcsolatot nem tartott fenn velem. Ezt a tudomásomra is hozta, s én meg is értettem. Minek veszélyeztessem a szerencsétlenjét? Na igen. De közeledett ám a front. 43—44 telén már a Dnyeszter felé járt. Ennek a télnek az egyik napján megtudtuk, hogy hetven úgynevezett vasgárdista rebelliót hoznak mihozzánk. A legveszedelmesebb fajtát. A Diószegi rokonom üzente meg a fürdőből. Becsületére legyen mondva. Azt is megüzente, hogy ennek a hetvennek a fürdőben már leadták a drótot arról, hogy egy kis létszámú magyar kommunista grupp terrorizálja a közösséget. A vasgárdisták éjfélkor kifürödve jöttek a barakkba, s egy Schuller Jancsi nevű gyerek valami rettenetes hangsúllyal rájuk kiáltott, hogy ne zajongjanak, mert mi holnap dolgozunk. A hangsúly olyan félreérthetetlen volt, hogy egyikük rögtön visszakiáltotta: menj az anyád picsájába, Budapestre. Na mondtuk, kezdődik. Másnap reggel egy Krámer Zoli nevű haverrel, azért vele, mert mi ketten beszéltünk tökéletesen románul, most különben nyugdíjas fodrász, Kolozsvárt lakik a Görögtemplom utcában, odamentünk a vasgárdistákhoz és ápertén megkérdeztük: ki a parancsnok? Roppant elcsodálkoztak. Annyira, hogy egy fiatal, szimpatikus egyetemi hallgató azonnal ráfelelte: én. A többiek is csak bámultak. Nem jönne ki velünk egy kicsit az udvarra, kérdeztük. Kínos csend. Az udvaron nem járt senki. Elég hideg tél volt. Láttam, azt latolgatja egy pillanatig, hogy mit keressen ő két magyarral az udvaron, de volt benne büszkeség is. Egy parancsnok nem félhet. De igen, mondta. Szívesen. Kimentünk. A többiek nagy álmélkodással néztek utánunk. Egy vagy két órát sétáltunk a hóban és elmagyaráztuk neki, mi a nagy büdös helyzet. Azzal kezdtük, hogy tudjuk, milyen értesítést kaptak a fürdőben. Az, hogy magyarok vagyunk — stimmel. Az, hogy kommunisták — stimmel. De az is stimmel, hogy a többiek szélhámos gazemberek. És akik mint ők, évek óta be vannak zárva, épp olyan pontosan tudják mint mi, hogy itt semmilyen világnézeti kérdést nem fogunk egymás közt megoldani. Mert lehetetlen. Azzal, ha azt választják, hogy a banda mellé állnak, nem oldanak meg semmit. Összevereksszünk legföljebb. Szó szerint azt mondtam neki, hogy öt ember meg tud verni egyet. Mi sem könnyebb. Hetven ember tizenötöt nem tud megverni. Tizenöt fiatal srácot nem lehet megverni. És a konfliktusokból csak a parancsnokságnak lesz haszna. Mert beteszi az őrséget a barakkba. S minden más módon is megnehezíti az életünket. Tudják ezt maguk is, mondtam. Tudták. Nagyon tetszett neki, hogy semmit le nem tagadtunk, s a végén megkérdezte: na jó, és mit óhajtanak? Két dolgot. Az első: az a bizonyos Moldován úr, mert megtudtuk közben a nevét, kérjen bocsánatot Schuller Jancsitól. A második: ilyesmi többé ne forduljon elő. Akkor rend lesz, amit maguk is szeretnének. Látjuk, hogy szervezett a csoport. Világnézeti kérdésekben nincs mit osztozkodnunk. Itt. De hogy milyen rend, milyen tisztaság van, hogy mennyire nincs lopás, kártyázás, tetű — azt láthatja. S ez maguknak épp úgy érdekük, mint nekünk. Maguk jól öltözöttek. Ez azt jelenti, hogy évekig bírták. Amit csak vasfegyelemmel lehet. A vasfegyelem ellen semmi kifogásunk. Sőt, mi is ezt gyakoroljuk. Azt válaszolta, rendben. El van intézve. Beletelt egy pár napba, amíg Moldován úrnak lecsillapodott a haragja és hajlandó lett Schuller Jancsitól bocsánatot kérni, de megtette.

— *Ki volt a fehér pulóveres egyetemista?*

— Nem tudom már, hogy jól emlékszem-e a nevére. Negyvenhatban találkoztam vele Temesvárt az utcán. Rettenetesen megörvendett nekem. Azt hiszem, folytatta az egyetemet.

— *Folytassuk akkor ott, ahol közbevágtam: 1945 novemberében leszálltál a Szovjetunióból megérkező vonatról. Kihez fordultál, mihez fogtál?*

— Bukarestbe kerültem. Ott akartak fogni valami munkára, de én nem vállaltam. Haza akartam menni. 1946 januárjában Temesvárt elmentem a párthoz egy ajánlólevéllel, amit

Szenkovits Sándor adott Bukarestben. Mit akarok csinálni, kérdezték. Újságíró szeretnék lenni. Apám is az volt. Na jó. Akkor írjon egy riportot. Miről? Hát honnan jön? A Szovjetunióból. Bányából. Hát arról a bányáról egy jó riportot. Hazamentem, megírtam, visszavittem. Beleolvastak, áthívott a titkár egy kislányt, s kérdezi tőle, nincs-e szükségük a helyi pártlapnál, a Luptătorul Bănățean-nál — bánáti harcost jelent az újság címe — egy szerkesztőre? Na itt van egy ember, vidd át. Az az apróság nem ragadta meg a figyelmét, hogy a riportot én magyarul írtam, s a Luptătorul Bănățean román lap volt. Átvittek. És én három évig román újságíró voltam. A szerkesztőségben sokat beszéltünk magyarul, mert nem én voltam az egyetlen magyar. Onnan kerültem föl Bukarestbe az Ifjúmunkáshoz főszerkesztő-helyettesnek, aztán főszerkesztő lettem, s három évig dolgoztam ott. Ötvenkettőben végig az Ifjúsági Kiadónak voltam szerkesztője, ötvenhárom januárjában saját kérésemre visszahelyeztek az Ifjúmunkáshoz, de már nem főszerkesztőnek, hanem szerkesztőnek. Ez a jó élet majdnem három hónapig tartott. Márciusban egy csomó magyar lap megszűnt. A Szakszervezeti Élet, az Ifjúmunkás, a Pionir például, ami hirtelen eszembe jut. Hosszú idő után először maradtam állás nélkül. Robotos Imre hívott az Előréhez. Én abban az időben még betartottam a játékszabályokat. Felmentem a pártközpontba, ahonnan valami román napilaphoz helyeztek el. Mondtam nekik, de kérem, én író vagyok! Akkor már meg is jelent az első kötetem, az Ők féljenek! Valamint egy fordításkötetem és egy gyerekkönyvem. Azt mondták minden rendben. Ott nem kell csak napi nyolc órát dolgozni, aztán haza mész és írsz. Azt nem lehet, mondom. Na jó, akkor menj az Előréhez. Ott egy esztendeig dolgoztam, aztán felmondtak. Nagyon tisztességesen, udvariasan megmondták, hogy létszámcsökkentés van, én pedig író vagyok. Kit csökkentsenek, ha nem engem, aki anélkül is meg tudok élni? Persze ez a meg tudok élni, elég nehéz volt. Körülbelül ötvenötig nem volt állásom. Ötvenötben elküldtek egy hónapig Csehszlovákiába, s amint hazaérkeztem, legnagyobb döbbenetemre az írószövetség titkárává neveztek ki. Három titkár vezette akkor a szövetséget: Mihai Beniuc, Aurel Mihale meg én. Leginkább azért csodálkoztam, mert röviddel előtte még nem is voltam tagja az írószövetségnek.

— De titkára sem maradtál sokáig. Már tudjuk, hogy közeledik ötvenhat tavasza, hamarosan szervezni kezdik azt a gyűlést, amelyen Alexandru Jar fel fog szólalni. Emiatt majd áprilisban — akaratod ellenére, önkéntelenül? — te is megszavazod kizárását a pártból. És utána lemondasz titkári tisztségedről.

— Az Irodalmi Alap vezetőségének viszont továbbra is tagja maradtam. Beniuc Mihály jóvoltából. Beniuc állást foglalt ellenem az ülésen, amin nem csodálkozom, mert az első pártgyűlés volt, amelyen részt vehetett. Addig ugyanis fel volt függesztve. Viszont úgy gondolta, hogy lemondásom nem vonatkozik automatikusan a másik tisztségre is. Néhány nap múlva találkoztunk az utcán, s mondta, hogy rosszul nézek ki, elküldene egy hónapra Sinaiára. Ebből jól tudtam, hogy akkor el kell tűnni. Egyrészt felszólalt ellenem, másrészt minden lehetséges módon istápolt. Azóta nagyon sok év múlt el. Többször szóba került, hogy ide-oda kineveznek. Például a Napsugárhoz, a Jóbaráthoz főszerkesztőnek. De minden alkalommal kútba esett a kinevezés. Priuszom van. Pedig Jart azóta rehabilitálták. Közvetve bizonyítva ezzel, hogy igazam volt. Igazam volt, amiért tiltakoztam, igazam volt, amiért lemondtam. De úgy látszik, nem ez a lényeg, nem erről van szó, hanem egy rosszul értelmezett hűségről. Mind a mai napig priuszom van. Nem bántottak, de nem is segítenek többet. Elmondhatom, hogy az egyetlen ember, aki segített, épp Szilágyi Dezső. Ha ő nincs, akkor ma sincs egy falás kenyerem.

— Beniuc felszólalt ellened, ugyanakkor istápolt mindenféle módon. Az emberi magatartásoknak ez a kettőssége...

— ...az idők szele.

— *Modellizálható „kulcsmagatartás"-e?*

— Kezdjük messzebbről. A román írók nagyon nem szerették Beniucot. Mert basáskodott stb. Tény, hogy elnyomott bizonyos embereket. Blaga például nem jelenhetett meg, míg Beniuc ott volt. De talán-talán akkor sem jelenhetett volna meg, ha Beniuc nincs ott. Mindenesetre íróberkekben a sztálini korszakot Beniuc-kal azonosították. Ami túlzás. Ugyanaz történt volna nélküle is. A nemzetiségi ügyekben viszont mindig teljes mellszélességgel kiállt. Mindig rendkívül következetesen kiállt a magyarok mellett. Az a fajta kettősség pedig, amiről beszéltél — van. Bizonyára Budapesten is, bizonyára másfelé is. Nyugaton is. Ez természetszerűleg fakad abból a helyzetből, amelyben az embernek egyik alapvető meggyőződése szembe kerül a másik alapvető meggyőződésével. Az egyik az eredendő humánumból fakadóan, a másik a rosszul értelmezett szervezeti fegyelemből fakadóan. Azt hiszem, a szervezeti fegyelem épp azt követelné az embertől... Inkább idézek egy verssort: „Az én vezérem bensőmből vezérel!" Akit a vezére nem bensőjéből vezérel, azzal nem sokra lehet menni. Akkor esetleg egy teljesen hamis, tökéletesen álakarat érvényesül. Azt hiszem, semmilyen szervezet nem jár jól, ha a tagjai, egy eszme hívei, nem azt nyújthatják, amik, hanem erőszakot kell tenniük önmagukon, elfojtva képességeik, elképzeléseik javát. Így a legrosszabbat nyújtják abból, amijük van. Ezzel vége, ezt már nem kell részletezni.

— *És a magad tanulságait? Ha szabad így fogalmaznom: a magad hivőségéről mit mondanál el?*

— Nagyjából mindenki olyan volt mint én. Mondjuk nemcsak Potsdamtól Sanghajig, hanem Aragon és Pablo Neruda is. Ez nem mentségkeresés — korjellemzés. Még a mozgalomtól távol álló haladó polgári értelmiség is azt hitte, hogy ez így van rendjén. A Rajk-ügyet elhittük. Ez a mi bűnünk-e csak, vagy talán inkább azoké, akik elhitették velünk? Nem akarom azt mondani, hogy például magáé Rajké. Sajnos. Belement. Én meg ültem otthon és hallgattam. Amikor kiírattam az újság fejlécére, hogy Sztálin a harcunk, Sztálin a béke, Sztálin nevével épül a világ! — nem is tudom, hogy ki írta —, ez három olyan kijelentés volt, amiben szentül hittünk. Sztálin a béke. Egy atomfenyegetéses világban ezt elhittük. Hogy itt-ott láttunk apróságokat, amikkel nem értettünk egyet? Hát az mindig van. Még meg is mondtuk. Olykor csodálkoztunk, hogy hiába mondjuk. De emiatt egy rendszer nem vesztette el százszázalékos hitelét. Kilencvenöt százalék megmaradt. Emlékszem egy lányra, aki ötvenháromban fölállt azon a bizonyos márciusi ülésen, amelyen megszüntették az említett lapokat. Fölállt és kijelentette, hogy ő ezt nem érti. Mire egy másik leányzó letolta. Letolta, mert az volt az utasítás, hogy meg kell szűnniük. De feltételezem, hogy emez sem értette, miért? Én is felszólaltam ebben az ügyben. A következőket mondtam: kérem szépen, mi harcolunk a miszticizmus ellen, a nacionalista és a katolikus befolyás ellen. Ha nem jelentetjük meg az Ifjúmunkást, hová mennek azok a gyerekek? A paphoz. Akkor csak a pap szól magyarul hozzájuk. A központi bizottsági küldött hümmögve feljegyezte... És ebben maradtunk. Mindaddig, amíg újra meg nem jelent az Ifjúmunkás. Jó sok év múlva. És számtalan ehhez hasonló eset. Ártatlan embereket letartóztatnak, s csupán ettől elhiszed, hogy nem ártatlanok. Vagy nemzetiségi vonatkozásban történnek szörnyű dolgok, s azt hiszed, hogy ezek nem szörnyű dolgok. Hittünk, s ha nem kaptunk magyarázatot, addig erőltettük a hitünket, míg meglett a magyarázat. Miközben letartóztatják Anna Paukert. Letartóztatják Luká-t. Letartóztatják Méliuszt és Balogh Edgárt. És szörnyűségeket tudunk meg róluk. És amíg ki nem szabadulnak és felülről ismét ki nem jelentik, hogy pardon, addig az én tudatomban bűnösök maradtak, bűnösök voltak azokban az években. Ma már elég nehéz volna becsületszóra elhitetni velem, hogy nagyon kedves és tiszteletre méltó ismerősöm egy fenevad, akit ketrecbe zárva kell mutogatni. De ehhez el kellett telnie vagy harminc évnek. Húsznak legalább. Tíznek legalább. 46-tól 56-ig. Azóta legalább annyi történt, hogy mindenfajta információt kritikus szemmel nézünk és átszűrünk. Meglehet, hogy így is tévedünk. De nem akkorát.

— Amit eddig elmondtál, mindazok nagy részén, egy-két „apróságot" leszámítva, keresztülmehetett volna egy román író is. De ez a néhány apróság nem leszámítható. Egy élet perspektívájából tekintve: kibővíti a megrövidülések körét.

— Az önálló nemzetiségi lét, az anyanyelv épp olyan szükséglete lehet az embernek — nem biztos, hogy mindenkinek az —, mint a kenyér, a ruha. Hiába adnak nekem jó lakást, ha abba a lakásba nem szabad bevinnem József Attila verseit. Tilos. Hiába látnak el tökéletesen, ha a gyermekemmel csak portugálul szabad beszélnem. Akkor valamiképpen engem kegyetlenül megrövidítenek. És ha a szocializmus azt jelenti, hogy az emberi igényeket a lehetőségek szerint maximálisan ki kell elégíteni, márpedig ezt is jelenti, akkor ebben az igényben minden benne van. Az emberiesség, a becsületes emberi viszonyok, az anyanyelv. Nemcsak az, hogy élhessek az anyanyelvemen, hanem az is, hogy magyar anyanyelvünket épp úgy tiszteljék mint a kenyeret, amit eladnak nekem.

— Vagyis?

— Az embert meglegyinti a történelem szele... Így szokták mondani, nem? S rájön, hogy vannak kérdések, amelyeket az eljövendő évszázad fog tisztázni. És akkor visszafordul olyan kérdésekhez, amelyekről tudja, hogy talán ő is képes tisztázni őket. Ez feltétlen kötelessége. Még akkor is, ha belátja, hogy száz évet ő nehezen várhat. De száz napot igen. És e száz nap alatt feltétlen kötelességei vannak. Még akkor is, ha ez nagyon csekély mértékben, vagy egyáltalán nem mozdítja elő a dolgok történelmi alakulását.

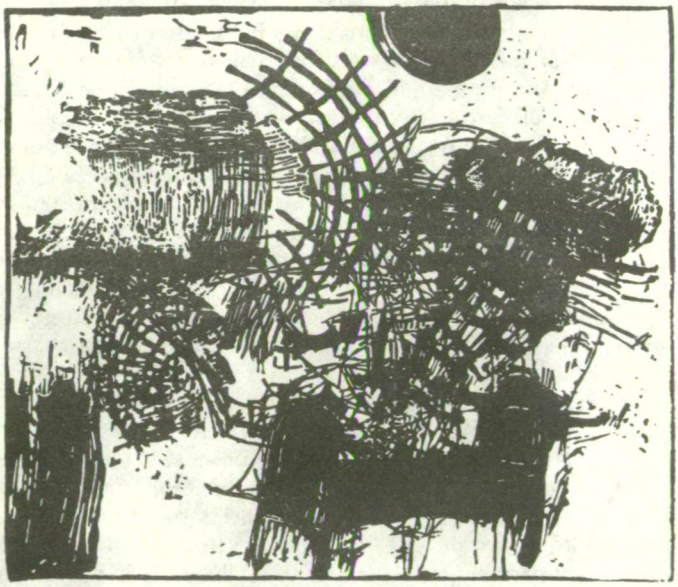

BÁCSKAI BERTALAN GRAFIKÁJA

KÁLNOKY LÁSZLÓ

Századvég

hátrálva botorkálok a barlang legmélye felé
tapogatózva keresem azokat akik ott feküsznek
akiket végképp elnyelt a sötétség megragad egy ellenállhatatlan
erejű kar elveszítem eszméletemet
rongyokba bugyolálva ébredek a homokpartra kivetetten
a tenger oroszlánjai körülszimatolnak és magamra hagynak
gyanakodva figyelem a sasokat estefelé
amint csőrükben égő villanykörtét tartva tovarepülnek
szirti borzok falják fel a dagály elvonultával
hátramaradt felrobbantott hajók fémforgácsait
látom az őrjöngő baromfiudvart
az óriási madártébolyda kertjét
lemenőben van a világ a századvég lehunyt
pillái mögött csónakok úsznak
ugyanúgy mint vérkeringésünk áramában
állati karmok meszes csontokat kaparnak ki
az áldatlan anyaföldből holdcikkely néz le ránk
halálraszántakra autótemetőink
rommezejére gabonaraktáraink
hullaházaira s hányingert kapnak az egek
emberek ezrei fulladnak bele a bányák
hasmenésébe fenyegetően rázzák lombjukat
a baljós légköri változások érzékelésünk
középpontját megremegtetik a szélviharok
amíg széttépett könyveink foszlányait sodorják
pestisesen rügyeznek arcunknak meggyalázott
leopárdfoltjai a megriasztott víztükör
életnagyságúnál nagyobbnak mutatja
hosszúra nyújtott tükörképünket elmenekül
titkos ketrecajtón keresztül a szerelem riadt kis állata
hogy csapdába ne essék mégiscsak talpra állok
lehorzsolt térddel megtaposott arccal
és földöntúli szomjúsággal iszom be a lámpafényt
hagyom elúszni a folyóba dobott koszorúkat
ketté hasítom köpönyegemet hogy a világ
kiloccsant agyvelejű tetemére dobjam takarónak
mialatt kivirágoznak körülöttem a kertben
a nyáron ottfelejtett hagszerek kihallgatom
a fákat mit suttognak hajdani megbocsáthatatlan
bűnökről meglopom a vadon monológját
átlátok a csontvázak nyugalmát megjátszó
gyilkosokon a sötétben kuvikoló múmiákon

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

míg végre az ablaküvegen át az esti csillag felpiroslik
és megvilágítja a flitteres báli ruhákba bújtatott
vadonatúj hűtőgépeket az istállószerű
kórtermeket a haldoklások klórszagú szobáit
egyikben a horpadt arcú századvég
agonizált és öntudatlan rángógörcsben véget ér

DOBOZI ESZTER

Szimultán üzenetek

Theodor Wiesengrund Adornónak

kapufélfához vonító ebnek
ki a pázsitra barikának
galambszárnynak az Ararátra

gubák ha terítve napra
bőr mikor csontvázra szárad
lefogják kezemet, számat
énekelni tudok

magadhoz úgy húzz
keservem rajtad
karóba húzottaké
kardhegyen forgok, mikor terajtad
kardélen járok, mikor előtted
kardélen, mikor utánad
szólok, a számban kés van

testünkben
két szomorúságunkban szeretkezők
meddig jutunk ez irdatlan térben
láncolódva, kötődve
kiterítkezve...
fölélem magam, míg tőled
fölélem magam, míg hozzám
fölélem nedveim, sóim
míg tanulom külön dialektikánkat:
közeledben is távolodban
távolodban is közeledben
nem fogok fölfeszülni a te s az én keresztjén
nem leszek fölszögeződve
s nem lebontva
nem vállon átvetve

nem romlok bele a megváltásba
nem

érted ha értem
értem ha érted
külön dialektikánkat
maradok inkább jászolban síró kisded
én ma születtem
én ma születtem
én ma

átvonulok szerelmem Hirosimáján
át véres embergúlákon
barbár táborokon szerelmem idejében
gyalogolok szerelmem Auschwitzain is át
tudom
voltak itt táborok
álltak az embergúlák
voltak itt Hirosimák és Auschwitzok
illene hát
láncolódni, kikötődni
kitűzetni, fölfűzetni, kiterítkezni
csontvázakra rászáradni
kezemet, számat lefogatni
csak kapufélfához vonító ebnek nem
csak ki a pázsitra barikának nem
csak galambszárnynak az Ararátra nem
álltak bár táborok itt
Hirosimák és Auschwitzok voltak
s még mik nem
énekelni tudok

nem leszek fölszögezve
nem lebontva
nem vállon átvetve
nem romlok bele a megváltásba
nem

s nem a megváltatlanságba
maradok jászolban síró kisded
én ma születtem
én ma születtem
én ma

UTASSY JÓZSEF

Hungária Kávéház

Mottó: — Hungária Kávéház?
— Kávéház Hungária!

JÓTANÁCS

Az ihletre nem várni kell,
hanem elébe menni!
Ácsorgó időre nincs hitel
semennyi.

VERS ÉS PRÓZA

A vers: gyöngyszem.
S a próza?
E gyöngyszemet
aprózza.

TANULSÁG

Mióta
úgy akarok írni,
mint Más:

nem
megy
az
írás.

TÁVLAT

Bízom benned, te kis gazember!
A tócsa távlata is tenger.

BEE!

Muszáj élni, muszáj:
bégeti egy juhszáj.

HOGY KI A GYAGYA?

Akinek
kihagy a
gügye
agya!

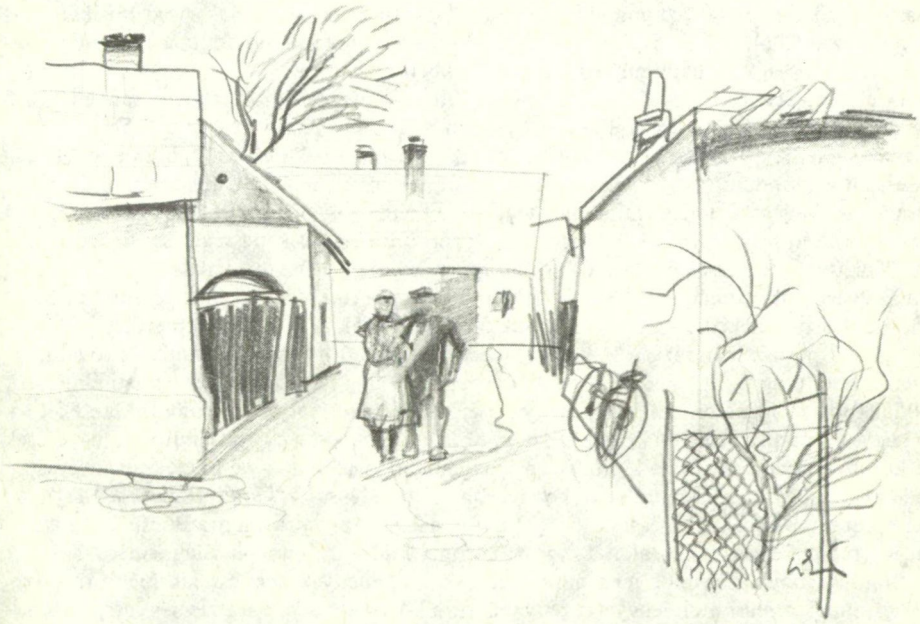

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

CSOÓRI SÁNDOR

Nagy László háza

Ahogy közeledett ez a mai nap, ez a szertartással fölérő avatási ünnep, óráról-órára szorult össze a torkom. Nem a föladat fojtogatott, nem a baráti felelősség, hogy nekem ilyen kivételes helyen és kivételes pillanatban — család, rokonok, földiek s írótársak gyülekezete előtt — kell beszélnem Nagy Lászlóról, hanem az a másik, az a gyomrot remegtető gyötrelem, hogy ismét be kell vallanom élőszóval a halálát. Ki kell mondanom hangosan újra, hogy: elmúlt, hogy elment, hogy nincs és nem is lesz többé, amit már hat esztendővel ezelőtt, halála reggelén is árulásnak éreztem.

Mi lehet ez a babonás csökönyösség bennem? A szeretet és a hiány illegális daca a hatalomra kerülő halál ellen? Nem tudom, de azt igen, hogy nagyobb szükségem van a titokra, az elhallgatásra, mint a csupasz igazságra. Nagyobb szükségem van arra, hogy Lászlót bármikor odaképzelhessem az eleven világ eseményei közé, mint arra, hogy a Farkasréti temető márványangyalaival súgdolózzam. Hisz a halál távlata egy olyan költő esetében, mint amilyen Nagy László volt, nemcsak a halhatatlanság lehet, nemcsak az időben megkövesedő szoborjelenlét, hanem az életet újra és újra megihlető sors is.

Akik ismerték őt, tudják, miről beszélek. Nagy László közelében az ember igazabbnak, jobbnak, szabadabbnak érezte magát. A világot feszültebbnek, de kiválasztott, érdemes helynek is. A tűzről ő nemcsak azt gondolta, amit a hétvégi turisták gondolnak, hogy husikát lehet sütni a parazsa fölött, de azt is, hogy a tűz: emberi elem: boldog, boldogtalan, tűnődő, epilepsziás vagy éppen nagyhatalmú erő, akár a lélekben lakozó hit.

Az életmű árnyékában állók közül már többen is megkérdezték tőlem: művelt költő volt-e Nagy László? Babitsi vagy illyési értelemben nem, de ha a műveltséget a létben való jártasságnak, ítéletnek, ízlésnek, szenvedni tudásnak vagy örömnek nevezzük, akkor feltétlenül az. Mert kit is mondhatunk jó lélekkel művelt költőnek? Szerintem azt, aki az egész létező világot a saját világává át tudja alakítani. Megtalálva benne a kavics helyét, az űrrakétákét és a gyászkoszorúkét. Nagy László ezzel a már messziről fölismerhető képességével a Balassi, Csokonai, Vörösmarty, József Attila s a Radnóti rangú költők sorába tartozik. Hiszen ha József Attila az egész emberi világot, sőt az universumot is versbe tudta írni a város pereméről, Nagy László ugyanezt cselekedte — hogy a szavakkal is játsszunk — a falu pereméről.

Legtöbb parasztszármazású költőnk — Erdélyi Józseftől Simon Istvánig és tovább, el egészen a fiatalokig — egy keretbe foglalható paraszti világ társadalmi, természeti élményeit és lelkiállapotát rögzítette. Juhász és Nagy László szétfeszítette a hagyományos kereteket s a több százados paraszti életet a krumpliföldek, az istállólámpák, a csordakutak és a jégverések földi köréből az egyetemes lét költői magasába emelte. A témához való érzéki és tárgyszerű kötődésében Nagy László volt a következetesebb és kristályosabb. Gondoljunk csak az olyan verseire, mint a Rege a tűzről és a jácintról címűre, a Zöld Angyalra, vagy a Búcsúzik a lovacskára. Reymont Parasztokját talán az egész, európai kultúrára hangolt világ ismeri. Sokszor gondoltam rá, hogy a föntebb megemlített mítoszi költemények nem csupán méltó társai lehetnének ennek az elhíresült lengyel regénynek, de a közép-európai parasztság gyors, történel-

---

Elhangzott 1984. április 10-én, a Nagy László-emlékház avatásán.

mi letűnése miatt olyan kivételes alkotásai a világirodalomnak, melyekhez hasonló eddig még nemigen született egyetlen nyelven sem s a kiapadó élmények híján már alig is születhet. Az orosz falu k és rétek felől érkező Jeszenyin maradandó, nagy verseket írt a történelem vasboronája alá sodródó paraszti világról. Másként kifejezve: őszi kikericseket és labodákat tépett, hogy elégikusan elbúcsúzzék tőle és elbúcsúztassa. Nagy László haragoszöld erdőket zúgatott ugyanezért, a Biblia látomásait és a görög sorstragédiák morajlását idézve közben föl.

Talán érdemes itt egy másodpercre megállnunk. A múlt század hatvanas éveiben, a Vadrózsa-pör idején, Kemény Zsigmond egyik népballadánk kapcsán olyan erőteljes, magyar *balladai hangról* ír áradozva Csengery Antalnak, amelyért minden regényét szívesen odadná. Ez a balladai hang azóta is elég gyakran fölbukkant és fölbukkan egész kultúránkban: költészetünkben, zenénkben, sőt itt-ott még a filmjeinkben is. Úgy gondolom, hogy e mellé a hang mellé — új érték gyanánt — most már egy *mítoszi hangot* is oda kell sorolnunk, elsősorban a Nagy László-i életmű egyik főszólamára támaszkodva.

A hagyományos társadalmakban az otthon fogalma egyértelműen a világ közepét jelentette. Nem a földrajz, hanem a lét értelmében. Akinek nem volt otthona, nemcsak hazátlanul élt, de számkivetve a nemlétben is. Itt, ezen a valamikori paraszti udvaron állva, nem hallgathatom el, hogy Nagy László költészetét ez a világ szívében megépült otthona segítette kifejlődni. A ház márcsak ezért se tűnhet el többé látókörünkből. Az utak ettől a háztól vezetnek a mezőre, az égbe, a mesékbe, a temetőbe, a Somlóra, a Bakonyba, a hóviharok fehér lakodalmába, tovább a világ országaiba és tengereihez.

Amikor megtudtam, hogy az avató ünnepségen, szinte előhangként, Berek Kati a Mennyegzőt mondja el, valami titkos elégtétel öröme futott át rajtam: hallja csak meg az udvar földje is, hova jutott el róla a botozó fiú; hallja csak meg a Somló, a Ság, hogy az itthon tanult szavakból: a pacsirta, a násznagy, a lótajték, a köszvény, a püspökpalást, és még a többi hatvan vagy hetvenezer szóból micsoda széttörhetetlen, sosemvolt nyelvet ötvözött össze! Hadd ámuljanak a költőn, aki suhanckorában idehaza mégcsak a feszes lónyakakat tudta átkarolni, de érett férfikorában már ezt írja egyik prózaversében: „Hiszem, beethoveni ölelkezésre alkalmas vagyok magam is!"

Beethoveni ölelkezésre? Sajnos némelyeket épp ezek a titáni mozdulatok riasztanak el tőle. Főként a kifinomult esztéták sokallják benne az erőt, az emelkedett hangot, a barokkos zsúfoltságú romantikát. Persze, ők vagy szellemi elődeik ugyanezt sokallták Vörösmartyban, sőt Adyban is, noha tudniuk kellene, hogy a hegyek nem kavicsokat szülnek, hanem sziklákat. Vajon megszülethetett volna-e a Vén cigány, az Előszó a Zalán futása vagy a Délsziget nélkül? S ugyanígy világra jöhetett volna-e a Mennyegző, a Versben bújdosó, a Balassi lázbeszéde, a Város címere és a többi Nagy László-vers, ha az avultnak ítélt romantika idő előtt a roncstelepre kerül? Pesze kétségbe nem esünk még a harapós kedvűektől és a sziszegőktől sem, hiszen a halál csak a rossz költők művét fejezi be. A nagy költőké befejezetlen marad s azokat végül az egész nemzet szellemében az utódoknak kell befejezniük. És ebben az utómunkában komoly szerep jut még a fanyalgóknak és a becsmérlőknek is: a tagadásukkal segítenek. Éppen ezért nem ártana, ha tárgyszerűen tudnánk fanyalogni és azon gondolkodnánk el kicsit: hogyan is alakulhatott ki az a Nagy László-i lávázó, fölfokozott, de mégis gyémántkemény stílus, amelyet ők a XX. század vége felé már-már korszerűtlennek tartanak. Emlékezniük kéne arra, hogy az ötvenes évek eleji politika (a politikai vaskorszakunk) az ember teljes kisajátítására törekedett. Nem véletlen tehát, ha először a nyelvet vette el tőle: a tájékozódás, a gondolatcsere, az ítélkezés eszközét; a nyelvet, amely az egyéni és a társadalmi szabadság első számú feltétele. A fiatal Juhász Ferenc, Nagy László, Szécsi Margit ez ellen az elkopárító diktatúra ellen lázadt föl akkortájt. A szürke és megcsonkított nyelv helyébe egy gazdag, mámoros és villámfényes nyelvet teremtettek. Nyelvi forradalmuk nélkül minden egészen másként történt volna irodalmunkban s történne most is. De mivel egy újfajta nyelv csak ott alakulhat ki, ahol újfajta erkölcs hatol bele a valóságba, Nagy László a nyelv iránti felelősség-

gel egyidőben erkölcsi felelősséget is vállalt. Szinte egy egész irodalom összetorlódott erkölcsi gondját, észrevétlenül és bizonyos értelemben kényszerből is. Művét, ha a kelleténél jobban megkeményítette is a fegyelem, hitelességét makulátlanul megőrizte. Nagy László legszebb és legizgalmasabb kalandja épp a hűsége volt. Egy roppant nehéz korban — a szellemi és erkölcsi romlás évtizedeiben — meg tudott maradni igaz embernek és igaz költőnek. Volt-e közülünk valaki nagyobb kalandok hőse?

Az a ház, amely két olyan költő szülőháza s otthona, mint Nagy László és Ágh István, már önmagában is tisztelnivaló hely a hazában. De mindazért a „jó hírért, névért és szép tisztességért", amelyet a belőle kiszakadók már eddig kivívtak maguknak a magyar irodalomban, legyen ez a ház, ez a Nagy László-emlékház, Magyarország tisztelnivaló és féltett ereklyéje.

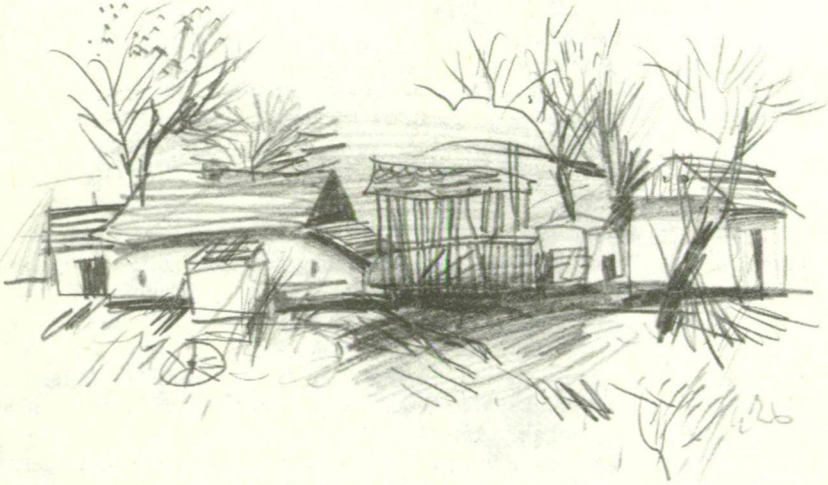

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

53.

DOMBRÁD, DOMBIRATOS

A föllármázott falutörténetben az már csak múló epizód, hogy a dombrádi Krucsai István Rákóczi Ferencet titkári minőségben Rodostóig szolgálta. Az is csak néhány soros emlékezet, hogy Csicseri Orosz Pál brigadéros kapitány Tokajt szorongatta a nagyságos fejedelem seregeivel. Velük persze számtalan névtelen jobbágy mindahányszor, akik a bukások után visszaszorultak a vizek, nádasok susogó tengereibe. Bele is vesztek.

Krucsai úgy elszármazott a világból, hogy hírét nem vették többé, ellenben a Csicseriek utódai az innenső világ igazoló bizottsága előtt álltak. Fölmentették őket. Védték a vant a nincstelenekkel szemben, elfelejtették az elődök hovatartozását. A falu szegénysége a bőrével emlékezik.

Az első háború frontjain elveszett 122 dombrádi lakos. Az Ágostonok közül kilencen, a Baglyosok közül hatan, a Bencsikek is annyian, a Tóthok közül hatan maradtak oda. Minden kilencedik családban gyászoltak, minden ötödik családba rokkantként ért haza valaki, minden harmadik család sebesültet dédelgetett. S amikor az őszirózsás forradalom, majd március 21. után osztották volna a jusst, a királyi román katonaság s az elurasodott vagyonosok kilenc ember kivégzésével tettek pontot az osztás végére. Negyedszázados csönd. Falutüzek, Tiszaáradások, vízbefúlások jelentenek eseményeket.

A reménység nem járt zajjal. Akik dajkálják, illegálisok, írni, olvasni alig tudó cselédek, béresek, ágról szakadt álmodozók. Egy Dediszky Ernő nevű félbemaradt jogász, kenyérkeresetére nézve banktisztviselő a mindentudó. Mennyi lehetett ennek a kilenc embernek a kisugárzása, azt nem lehet mérni. Nincs hozzá műszer. Nem mozoghattak légüres térben. Velük érzett a háború szorongattatásait szenvedő több száz ember, a dombrádi kétszáz zsidó, a jobbat váró szegénység.

Amikor 1944 őszén a front közelített, s ágyú szava messzi előre jelezte, hogy minden réginek vége, a változást türelmetlenül váró dombrádiak kimentek az első szovjet földerítők elé. Csak úgy, fölgyűrt ingujjban. Hanem, ahogy forgott a hadiszerencse, a teljes birtokba vétel nem történt meg. Visszahullámzott egy napra az ármádia, de ez elég volt arra, hogy följelentés alapján az árpádsávos katonák összetereljék a szovjeteket örömmel fogadó, két földerítőst bújtató dombrádiakat, s ítélet, bíróság nélkül a maguk megásatta árokba lövöldözze őket egy megvadult falubeli kéményseprő. Dombrád az utolsó pillanatában is véres emberáldozattal pecsételte a régvárta újat, mint annyi mindent. A mártírnevek gondozott, virággal díszített táblán. Égő sebhelyek a falu arcán. Élő szervezeten a hegek elsimulnak.

Az 1882-ben Bomdráddal egyesült 1200 lakosú Óntelek emlékét ma csak egy utcanév őrzi. A száz éve bonyolódott egybekelésnek nincs egyéb emléke. Az akkor 2829 emberes anyaközségnek fölszökött a lakószáma 3913-ra. Nagy megrázkódtatással nem járhatott, hiszen a

fölcsöpörödő szomszéd falvak olyan közel kerültek egymáshoz, hogy az óntelki tyúkok a dombrádi szomszédok háza előtt kaparásztak, és fordítva. Tarthatott a népszaporulat révén ez a folyamat tíz évig is, mire egymás tenyerébe csapott a két falu kupaktanácsa: egyesüljünk! Úgyis egyek vagyunk, összenőttünk, -fonódtunk, házasodjunk!

Száz évre pedig két nagyapa esze kitoldásával úgy visszamarkol az emberi emlékezet, hogy az 1973-ban létrejött új egyesülés Tiszakanyárral szinte csöndben, a közigazgatási átszervezés első szellőmozdulására megtörtént. Pedig ezek aztán nem egykönnyen szomszédoltak egymással, lévén néhány kilométernyi hézag közöttük.

Igaz, kacsingathattak egymásra korábban már, hiszen a 4-es út mentén házak emelkedtek föl, tán előbb tanyának szánva, később állandó lakóhelynek minősítve. Ezek, a műutat néző házak némelyike emeletes, manzárdos, keletre néző, reménykedő. Nem tudni, hogy a közigazgatást két irányban tervező szervek vettek-e mintát Dombrádról, de azóta országos méretűvé vált a falvak „betagosításának" folyamata.

A nagy létszámú, majdnem városok várossá ütése fölöttébb szerencsés zsilipnyitás. Ezek a leszekvárosok nagy ambíciójú, célbavivő szelet foghatnak a vitorláikba. A kétkedő kívülállók fölsorolják a várossá tett helységek hiányosságait. Nincsenek meg a föltételeik iskolai, egészségügyi, sok más tekintetben. De ettől a hajtóerőtől megmozdul minden vitorla. Megfelelni a városi mivoltnak! A lakosság előveszi szabad óráit, föl nem használt tudásbéli ismereteit, amihez nagyközségi mivoltában nem jutott fórum. Nem volt tere az észcsikóknak, az ambícióparipáknak a kifutásra. Nagyközségi létükben sámlin ülve nyalták a Göncölszekér tengelyéről lecsöpögő mézet. Nem volt hová nőjenek. Most az ég sátora megemeledett. Ehhez mérjétek falutokat! S ezek, ha törik, ha szakad, városokká lesznek. Teremtődik göcseji metropolis, nagykunsági világváros. Akkora öröm látni, amilyen szomorúság az aprófalvak egyremásra történő „összevonását". Az operáció fáj.

A szülőfalum tekintetében ma talán csak nekem. Sajnálom, hogy elvesztették községi önállóságukat, de többre nem látnak, mivel az utolsó, nagyon aszályos év is oly bőven fizette a közösből őket. Egyelőre szorítják a pénzeszacskót, s ettől nem látnak a holnapi holnapig. Dombiratos csak egy a közel kilencszáz operáción átesett vagy annak előtte álló apró faluból. Veszem a saját szülőfalum. Tudom, hogy két tojás se egyforma, hogy lehetne két falu azonos egymással. Hanem a sors, a kor parancsa szól rájuk egyformán. De hát nem kellene elektronmikroszkóp alatt külön-külön vizsgálat tárgyává tenni, melyik faluban milyen csíraképesség, megtartó erő tanyázik? Egy mintavétel alapján, két tollvonással hozzácsapni a megcsökkent létszámút a nagyobbhoz? Ez a zsilipnyitás enyhén fogalmazva nem szerencsés, ellentétben a városokká tett nagyközségekkel. Következményei esetleg csak évtizedek múlva mutatják ártó visszavonhatatlanságukat. Ma, lehet, gazdaságosnak, takarékosnak minősül, valahol szép statisztikák kerekednek az összegekről is, hogy az összevonás révén mi minden megmaradt, halmozódott össze anyagiakban. 876 tanácsi apparátus bére megmaradt. Nem kell a busz, a vonat, a személygépkocsi. Jószerével a 250 házas Dombiratoson nem kell a házakat fűteni, utcáit villannyal világítani, a fölszakadt, évszázadok óta hordott sebeket, betegségeket helyi orvosokkal gyógyíttatni. Annyi minden nem kell, hogy abból az ország dolog nélkül megél néhány évig. A mai világméretű anyagi válságban a szegény ember ott takarékoskodik, ahol tud!

Mi tagadás, kimondatlanul is lobog bennem a falum iránti szeretet nosztalgiás lángja. És a többiekért. De hát ez csak tücsökszó ahhoz, amekkorát ordítani kellene, hogy álljunk már meg, nézzük már meg, mit csinálunk!?

Itt van a kezem ügyében Dombiratos. 1028-ban írják le először a nevét: Domb Iratosnak. István bölcsessége parancsolta abban az időben a letelepedés szigorú törvényét, miszerint minden alföldi falu, de ha kicsi, legalább tíz, együtt köteles templomot építeni. Különben, ólom a fületekbe, karotokat, lábatokat vágatjuk, élve temetünk el bennőtöket! A Maros tájékán ezek a parancsok nem voltak pusztába kiáltott szavak. A világosi hegyekből leszaladozó szelek még ott kavarták pörnyéjét és füstjét Ajtony tűzzel-vassal irtott seregeinek. S épp amikor személyesen verekedett arra István, ő maga dörrentett rá málészájú, fehérlovat nevelő, ál-

dozgató őseimre, hogy templomot rakjanak, de hamarost, mert ahogy elpáholom Ajtonyt, amiért királyi sóhajóimat erővel elszedte, hát megnézem, mire vittétek!

Raktak is hirtelen hamarjában a Kupa folyó kerítette-kubikolta dombon olyan nádfalú, sárral tapasztott istenházát, hogy félelemtől hajtott buzgalmukban még képeket is írtak belsőségeire, amitől dombra épült iratos templomos hellyé lettek, s laktak körülötte tíz földbe ásott veremházban legalább harmincnégyen. Laktak ezelőtt is, mivel máig kiás a házépítő az egykori sárgaföldes gödrökből mindenféle kőbaltát, kőkést, kézzel kerekített levesfőző agyagfazekat, gabonás hombárt. Visszafelé, már nem is számoljuk mióta, kik, mik élték a falu dombját. Hanem onnét kicsi megszakításokkal, de mindig lakták. Olykor áradások üldözték el a lakosokat két-három lónyerítésnyire, máskor idegen nyelven beszélő, lovas nyilazók törtek rájuk, hogy napokig a piócásokba húzódtak étlen-szomjan, s nádszálon szedték a levegőt. Megmaradtak.

A tatárjárás így zúgott át fölöttük. A törökök hallatlan pontos defterdári kimutatásai is majd száz évig jegyezték a falut. Hol Dobyratosnak, hol Dum iratosnak róják, de mindig azt az egy bizonyos falut jelölik. Hogy a hódoltság első évtizedeiben hol lappangott a falu száznál, ötvennél is kevesebb lakója, nincs annak nyoma. Elszöktek az adószedő elől, vagy nem is füstöltek a sárból tapasztott kéményein, nem tudjuk. Csak annyit, hogy akárhányszor tövig letarolódott a tájék, a falu mindig kisarjadt. Valaki mindig éltette, ahogy ő maga is a benne lakókat. Tizedelték vízkórságok, forrólázas betegségek, a gugahalál. Aki megmenekült, tán éppen vadbőrt ment eladni a lippai vásárba, s mire megjött, egyedül temethetett. Nem szaladt el. Újra meg újra benépesült a domb.

A török utáni időkben kimerészkedve a vermekből, sorházasnak tudta magát Dombiratos, mikor is egy böjti szeles időben a sok nádtetejű úgy lángra lobbant, hogy porrá égett minden. Jószágok, lovak, marhák, a birkák égő irhával szaladtak, s rogytak össze. Az utolsó fakanál is hamuvá lett. Aki bírt, futott. A vaseszközök is megolvadtak. Gyöngébb szívű nép odébbáll a pusztulás láttán.

Maradtak. Hány évtized kellett hozzá, ma sem lehetne összeszámolni. Annyi bizonyos, hogy 1847-ben nyeri el önállóságát. Pecsétet csináltatott hozzá, három hatalmas dohánylevél között az évszám. Akkor még vert falú házakat vertek. Abból volt iskolájuk, templomuk. S szaporodtak, ahogy a nagykönyvbe öreg betűkkel beírta az őstermészet. Jöttek földbirtokosok, éhbérek, sztrájkok, verették, börtönöztették magukat az új világba vetett hitükért.

Mégsem vonult mindenki rezesbandával a közösbe. A többség jogos önérzettel ütött a mellére, a nem várt eredmények láttán. Amikor a szomszéd községek nyammogva mentek dologra, ők ezt mondták: mink annyira szeretünk dolgozni, hogy a kolhoz sem vette el a kedvünket! Az ördögöt is kihajtjuk a lyukából, ha értelmét látjuk! Látták. De szeretik a bizonyosságokat. Azt, hogy megfoghassák a munkálkodás eredményét. A mai házak 40 százaléka téglából épült, s benne minden, embert szolgáló kényelem.

Egyszer szülők utáni vágytól hajtva ballagtam haza nyári délelőtti órában, amikor minden háznak füstölni kellett volna. De egy sem pipált. Kezdtem félni. Valami baj érte őket? Elköltözött a falu, a legbékésebb időszakban? Hanem az utcákon már dióspalacsinták, pergelt, zöldségelt lebbencslevesek illatai tanúsítgatták, hogy élnek itt. Tyúkok káráltak, tehén bőgött, traktorok zsinatoltak.

Hahó, csakhogy Maris néni is butángázzal főz, s itt Julis néni se hagyta alább. A valamikor nagy vívmánynak számító közös ártézikutak mohosodásnak indultak. Hidroforokat hajt a mindenfelé elvezetett villany, saját anyakút adja föl hozzá a vizet. De a legnagyobb elfogultságomban sem állítom, hogy kolbászból fonják már a kerítéseket, mézeskalács a házak fala, csokoládé a tetejük. Hanem húsz év alatt kikorosodott annyira a falum, hogy lassan a város ellátottsága benne. Nem az égből potyogott a nyakukba. Hirhedett szorgalmuk hét határba eljárt, pedig a szomszédok sem darált hússal etették kutyáikat.

Amikor a kicsi haza gyapottermésre szánta a fejét, hát a hosszú tenyészidejű termés akkor kezdett a gubóból kikecmeregni, amikor a hó is ráesett. Nagy kár. Elvész a termés. Hir-

dették minden faluban, hogy Gorzsán teljesítményben lehet szedni. Az otthoniak kemencepadkákon fonták a fűzfakosarakat, krumplit válogattak vetőmagnak, piszmogtak a morzsolással, amikor a hír utolérte őket. Egész vonatszerelvényt kitevő tömegben hussantak föl, s meglepték a havas gyapotföldeket. Nincs máig sem az istennek az a betakarító kombájnja, amelyik olyan nótaszóra összeszedte volna az ötezer hektáron fagyoskodó termést. Dombiratos szedte, mázsálta, fütyült, dalolt, játszott a kedvével, erejével. Előre voltak, mint Csáki az Úrangyalával. Abban az értelemben, ahogy Pióker Ignác esztergálta a vasúti kerekeket. Az idén ő már a jövő év előtti esztendőben faragta a vasat. Csáki is bankba raktározta az imádságot, úgy volt előre.

A munkában ezek nem ismerték a tréfát. Az uradalmas világban a szegényember arató, részes vagy napszámos, harmados, negyedes munkákat vállalt. Nagy szakállú, magas szárú cirkokat sarjasztott a lilafekete Maros-Kupa járta tájék. Mondták is teliholdas esték idején: akkora a cirkunk, ezzel pamacsolja magát a holdvilág, hogy ilyen szépen kiborotválkozott. Nagy erőt igénylő, ha sikerült, jól fizető foglalkozásnak számított ez a munka. Ügyelték is olyan aprólékosan, akár az aratást. Az ispán is résen. Nem lehetett senkinek a maga feje szerint beleállni, s vágni. Egyszer, nagy termés idején, jelezte népeinek az intéző, szombaton este, mikor leesett a nap az égről: na, emberek hétfőn hajnalban beleállunk a cirokba. Annál hamarébb senki! Hétfőn, hajnalok hajnalán, mint futók a róna előtt, fölsorakozott a harmadosok serege. Mindenki a saját kapálatú földje végén. Nekiiramodtak. Vágják früstökig, amikor kilukadnak egy letarolt részhez. Hát abban már Zsótér Gábor vágott akkora rendet, hogy ő maga csak gyufaszálnak látszott. A mindenkinél szorgalmasabb seregét a guta majd a földhöz vágta, hogy Zsótér mennyire elől jár. A turpisságot fölismerték, Zsótér már vasárnap délután nekiállt. Nem a dűlőútnál, hanem beljebb vagy két előnyit. A tábla első negyedén kezdte, hogy megelőzze magát, az intéző se vegye észre mi zizeg a cirokban.

Ezt a kedvet nem bírta elvenni se vész, se tűz, se csapás. S most a jólét görbíti el? Amikor a nagy erejű gépek, s a hozzá való emberek is megtermettek a faluban, hát kétszáznyolcvan dologra való ember csak nézte, hogy mennek a kombájnok, a tarlóhántolók, hogy az erőt kiszívó munkában nekik nincs is szerepük. Örültek. Érezték, az ő karjukban bizsergő lehetőség egyebekre is elkél. De otthon munkát nem találtak. Bámulásból pedig nem lehet élni. Fölöslegessé váltak. Kezdtek elbogárzani a faluból. A falu ipari forradalmának öröme, előnye kitessékelte őket otthonról. Ez a pillanat egybeesett a városok munkaerő-keresletével, az igaz. Hanem az ingázás fáradalma az emberi kor haladtával fölöslegesen fárasztó foglalkozás. Aki tehette a kenyérkereső helyére települt. Városlakóvá lett.

A gyerekek is tanulni mentek. Előbb csak kettesével, később tízesével, utóbb egész nyolcadikos osztályok elindultak, vissza se jöttek. A falu lélekszáma kezdett csökkenni. Amikor ezer alá esett, a törvény azt mondta, ez a falu nem lehet önálló. Nem tudja magát eltartani! Elvesztve önállóságát, lejtőre áll az élet útja. Elhitványodik az áruellátás. Nem jön a kenyeres kocsi, pedig a kemencéket szétszedték, az asszonyok elfelejtettek dagasztani, hagyományos tüzelővel fűteni. Az ipari szolgáltatás nulla. Egy suszter nincs, a borbély öreg, reszket a keze. Fodrász Kovácsházán, üveges Kunágotán, autószerelő Csabán, fogorvos Gyulán. Ha mindig csak a napi életföltételeik beteremtésén szaladoznak, nem élnek meg. Megszöknek.

Hatvan ház üresen tátong. Ingyen sem kell. A városi világossággal teli utcák némelyikében járni alig tudó öreg párok laknak, akik itthon maradtak meghalni.

Az én gyerekkoromban fél utca házaiból egy osztályt megtöltöttünk. Ma a nyolc tanteremből csak háromban tanítanak. Az iskola szedelőzködik, átköltözik Kevermesre. Indulóban van az orvos, az állatorvos. Nemcsak Dombiratosért jajgatok. Közel kilencszáz falu curikkol visszafelé a pusztaságnak.

Tíz évvel ezelőtt is voltak közgazdászok, szociológusaink, gondolkozóink. Örömös tapsaink között látniok kellett volna, hogy a gépek által fölszabadított emberi erő milyen utakat keres, hogy a technikai forradalomnak 5—10 év alatt milyen következményei lesznek! Tapsoltunk a hatvanmázsás búzaátlagoknak, a hibrid kukoricának, s elfelejtettük, hogy ezzel olyan

nagyot könyöklik a falu világa, hogy elkezdődik elnéptelenedése. A föld, az édes anyaföld adja a vegyszerkapa nyomán, a műtrágya révén a termést. A tudósok azt mondják: ez még fokozható! De meddig? Egyszer megunja a föld a mérgeket, kiölti a nyelvét, nem terem. Tudunk olyan ellenszerről, amely a mérgeket a használatuk után közömbösíti? Tíz évvel ezelőtt még a második világháború számára termelt harci gázzal, a DDT-vel irtottuk a kolorádó bogarat. Nehezen elbomló idegméreg. Lement már ereje a sárga földig. Alig van tiszta vize a falunak. Úgy összepiszkoljuk magunkat, hogy nincs az a bábaasszony, amelyik egyhamar kifürösztene bennünket.

Előrehaladásunkból következő nagy gondjaink ezek. Mindannyionké. Pillanatnyilag, a messziről falura nézőknek talán ez a megnyugtató megoldás. Továbbfejlesztésekre nincs pénz, srófoljuk vissza az aprófalvakat. De ez csak látszatmegoldás. Azonnal pusztulásnak indul a fokozódó elvándorlás révén a fél falu háza. Az is nemzeti érték!

Az én falum mai áron megér háromszáz millió forintot. A középületek, közművek, közvilágítás, szóval mai szóval, infrastruktúrája is ér annyit. Benne az igazi érték-előállítás nélkülözhetetlen hajtóerői az emberek, évszázados tapasztalatokkal. Az összes tárgy és élő együtt teszik a falut. Amelyik éppen apró mivoltában él legközelebb a drága anyaföldhöz, ami az életünk legelemibb szükségleteit, a nélkülözhetetlent évről évre megteremti. Gyökerei az aranyos hazai földbe mélyednek. A nagy települések a vízig járó gyökereket szimbolizálhatják, az apró falvak a hajszálgyökereket. Mi lesz a fával, ha a hajszálgyökereket baj éri? Amikor a magasban levő levelek sárgulni kezdenek, az égre törő iránysejtek szenvedni, s jaj, nem szabad folytatni a gondolatot. Kidől a fa! Óvni a hajszálgyökereket! Éltető nedveket, tápot neki. Nehéz? Sokat átéltünk már. Ha a világgazdaság általunk nem kormányozható szekere egy pár évre megálljt parancsol a továbbfejlesztésre, hát álljunk meg, kucorogva is kibírjuk, de amit eddig megteremtettünk, azt nem szabad kinullázni!

Egy-egy ilyen falu embernevelésben fölér a legmodernebb főiskolával. Morált, munkaszeretetet, családi életben való melegséget adhat a város, de egészséges, tágas területek birtoklására a falu nyújt lehetőséget. A falu mai közössége olyan magatartásformákat, morális bizonyosságokat sugalmaz, amit a város a nagysága miatt nem ér utól. Az apró falu még most is szép emberi közösség. Figyelnek egymásra, formálják egymást. Rossz irányba is, bizonyosan, de a hagyományokból megmaradt íratlan jó törvények erősebbek, még most is. A falu föl tud nőni a kor követelményeihez. Uralja a kezére bízott gépeket, földeket, vegyszereket, termelési eljárásokat. És ennél százszor többet is tud.

Igaz lenne, hogy a mai társadalmunk, amely az emberiség boldogulásáért indult el a maga útján, az elért jólét útján esnék vissza, s ennek okán parancsolnók hátra apró falvainkat a pusztaság szintjére? Megijedtünk az általunk teremtette új formától, amit most hirtelen nem tudunk tartalommal megtölteni. Ezért törjük össze?

Az aprófalvak fordulékonyságuk révén alkalmasak a világban végbemenő igényeknek, a természetes úton teremtett termékeknek előállítására. A porozott krumpli nem kell a külföldi piacnak? A kutatók hozzák azt a burgonyafajtát, amelyiken nem szeret a bogár. A többit idebízni, majd tudja a falu. A világ a pirostaréjú parlagi csirkét akarja az asztalán látni? Mi tudunk olyat előállítani! Termeljük a csirkegyárit, koldulunk vele, árán alul adjuk el. Ma már az eszkimó is tud gyártani csirkét, gyári tojást teremteni. Le kellene állni erről a gyártmányról. Agyonistállózott tejelő teheneinket az állatorvos injekciói tartják lábon. Gyógyszerízű a tej! A világ a legelőkön tejelő tehenek sajtját, vaját kívánja, fizeti meg. Tudunk mi ahhoz. Gabonát is tudunk. De hát azt még nálunk is jobban tud az az ország, amelynek óriási búzaföldjein az emberek napi járóföldre vannak egymástól.

Nem kéne nekünk azokkal versenyezni. Óriásokkal a bölcs törpe nem indul futóversenyre. Termelhetnénk olyan virágmagvakat, amiket külföld nem tud. Nincs érlelő napja, energiája. Termelhetnénk mustárt, olajretket, ricinust, hozzá édeskaprot, mindenféle gyógyszerek alapanyagait. A termelési tapasztalat is megvan, a munkaerő is, a munkakedv is, a körülmé-

nyek pedig önként kínálják, hogy a meglevő, magas szintű falustruktúra a maga fordulékonyságával ezeken a növényeken keresse a mindennapiját.

Az ország külkereskedői is jobban járnának, hogy áron alól sem kelendő sokszor drága és korszerűtlen ipari termékeinkkel házaljanak, s nálunk is éhesebb nemzeteknek eladják, sokszor hozomra, soha sem látomra, mert mintha adtunk volna már el víztisztító berendezéseket, fölszerelt kórházakat ilyen árakon.

S az aprófalvak egyik évről a másikra tudnának, jó piackutatás esetén más növényekkel való vállalkozásokba kezdeni. A rugalmas tervezés, előrelátás többet is tudhatna. Ennek csápjai kinyílnak máris a világpiacterekre, ahol csupán a réseket keresik, s kétes értékű vállalkozásokat hoznak haza, mert kell a dollár, akármi áldozatok árán. Álljunk meg, s gondolkozzunk! A világ igazi kívánalmainak meg tud felelni a mai falu. Örömmel látom, olvasom, némelyikben mikroprocesszorokat gyártanak, diabetikus cukorkákat a másikban. Jó, jó. De hát bizonyosan ott vannak a saját adottságaik, a föld elsősorban, s a jó földművelők, akik ezer éve az idegeikben hordják a hozzávaló huzalmat. Azt úgy hagyjuk? Búza, kukorica. S nagy erejű gépek. Azután ölbetett kéz, elvándorlás a városokba.

Mi lesz az aprófalu emberével a városban? Szakképzetlen fogdmeg. Otthon hagyja a városi szinten berendezett házát a pusztulásnak, itt patkányok között él albérletben, iszik, elhitványodik, nem ismer magára. A város emberőrlő forgatagában senki. Otthon ezereszű mindentudó, teremtő ember volt, és maradhatna.

A mi világunk arra esküdött fel, hogy a kiszáradt kórót virágba borítja, termőre fordítja, s most félútról, a látszólagos akadályokba ütközve, takarodót fúvunk?

Ahogy a vérre menő nagy mezőgazdasági átszervezéskor ki tudunk utallózni a falu holnapját, most eltört volna a vonalzónk? Vagy csak eddig nyúlt el? Ki kellene pedig toldani az eszünket, kedvünket, akaratunkat, hogy előre fussanak a vonalak, az utak, amin elballag az aprófalu, azaz közel kilencszáz kis község lábán a drága kicsi haza. Ezen megyünk, előre s hátra. Láb nélkül hová? Csak hason csúszva. Igen fáradságos közlekedési mód. Előnytelen, lassú. Meg kell rajzolni újra és újra a falvak útját, megrendelni nála, hogy mit akar enni Budapest, Bécs, Berlin, Bagdad és Rabat.

GELLÉRT KÁROLY FAFARAGÁSA

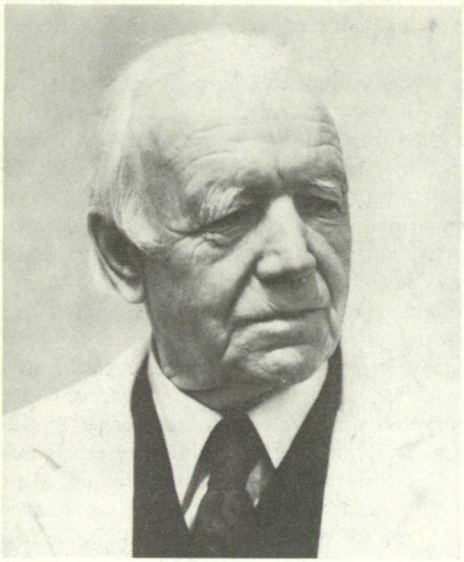

Ábrahám Ambrus

I. ÉLETEM ÉS TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGEM

Amikor az ember az élet útján lépegetve határállomásra ér, pillanatra megáll, visszanéz és megkérdezi magától, hogy honnan jött, merre járt, mit csinált, amit csinált hogy csinálta és miért csinálta.

Mivel hosszú volt az út, amely idáig vezetett, sok volt rajta a változás, a változtatás, az alakítás és a váratlan kitérő. Ezért az áttekintés is hosszabb időt igényelne, de én az érthetőség határán belül megpróbálom lerövidíteni.

Tusnádon születtem 1893. november 20-án. Az elemi iskolát Tusnádon, a gimnáziumot Csíksomlyón és Csíkszeredán végeztem. Csíkszeredában érettségiztem 1913-ban. 1915-ben iratkoztam be a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészeti fakultásán a természetrajz és földrajz szakcsoportra. Hallgattam állattant, növénytant, ásványtant, földtant, földrajzot, csillagászatot, kémiát, filozófiát és pedagógiát. A tárgyak általában érdekeltek, de különösen a csillagászat, amelyet Kövesligethy Radó kitűnő előadásában vonzónak találtam, annál is inkább, mert kora gyermekkoromtól kezdődőleg szerettem elnézegetni a csillagos eget, és a matematika iránt középiskolai tanulmányaim során érdeklődéssel viseltettem. Később a biológiai tárgyak felé fordult az érdeklődésem, mint olyanok felé, amelyek az élettel kapcsolatos problémák megoldásához sok támpontot szolgáltatnak.

1916 decemberében a természetrajzból, ahogy ma mondanók, biológiából és földrajzból tanári alapvizsgálatot tettem. Mindjárt az alapvizsga letétele után meghívtak tanársegédnek, és én a meghívásnak engedelmeskedtem. 1917. szeptember 1-én a Budapesti Egyetem Általános Állattani, Összehasonlító Bonc- és Szövettani Intézetnek tanársegédje lettem. Egy évvel később lettem első tanársegéd, és 1919-ben a szakvizsga letétele után adjunktus. 1922-ben doktori vizsgát tettem az állattanból, mint főtárgyból, a növénytanból és a földtanból, mint

melléktárgyból. Doktori értekezésem címe: „Az Archeo és Neolacerták combmirigyeinek bonc-, szövet- és élettani méltatása önálló vizsgálatok alapján." A munka a „Studia Zoologica"-ban jelent meg magyarul és németül.

1926-ban a Budapesti Egyetemen „Gerincesek szövettana" című tárgykörből magántanárrá habitáltak, és ettől kezdve az összehasonlító szövettanból előadásokat tartottam. Az előadások mellett a másodéves természetrajz szakos hallgatóknak összehasonlító szövettani gyakorlatokat vezettem.

1932-ben az intézet igazgatóját nyugdíjazták. Ebben az időben a Szegedi Állami Polgári Iskola Tanárképző Főiskolán üresedésben volt az Állattani Tanszék, és ezt megpályáztam. A pályázat sikerrel járt. 1934. augusztus elsejével kinevezést kaptam Szegedre az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Állattani Tanszékére. Mindjárt Szegedre utaztam, körülnéztem és szomorúsággal, de reménykedéssel állapítottam meg, hogy az állattani intézetnek sem helyisége, sem felszerelése nincs. Az egész egyetlen szobából, egy folyosórészletből és egy közös tanteremből állott. A reménységet az indította el bennem, hogy a főiskola igazgatója, aki többszöri kérése dacára nem kapott pénzt arra, hogy az épületre emeletet húzasson, engedélyt kapott arra, hogy a költségvetésből megspórolt pénzen végeztethesse el az emeletráépítést. Az építkezés megindult, az emelet elkészült, és ennek legnagyobb része 5 új helyiséggel és egy régivel az Állattani Tanszéknek jutott. Most jött volna a felszerelés, de mivel és hogyan. Bútor még valahogy lett volna, de ezek öregek, töredezettek és piszkosak voltak. Én úgy próbáltam segíteni magamon, hogy a törött bútorokat a bicskámmal megfaragtam, kiegyengettem s a festetleneket befestettem azzal a Pestről hozott festékkel, amelyet szövettani festésekre használtam, és a saját pénzemen vásároltam. Lassan az egész intézet kezdett formát ölteni. Mindennek kialakult a helye és helyzete. A gyűjteményt a pincéből tanítványaimmal felhordtam a második emeletre, az elrothadt, elpusztult anyagot kidobtuk, a használhatókat alkohollal fölöntöttük és elrendeztük. Ilyen körülmények között az előadásokat és a gyakorlatokat el lehetett kezdeni, azonban a kutató munkához a világon semmi sem volt. Az üveg és vegyszerhiányon úgy segítettem, hogy mivel a Szegedi Egyetem Orvoskarán sok volt a barátom, mindenkitől kértem kölcsön valamit és senkinek sem adtam vissza semmit. Így lassan benépesedett a dolgozóasztal. De nem volt mikroszkóp és nem volt mikrotom, amivel metszeteket lehetett volna csinálni.

Az idő múlt, és lassacskán egy olyan csinos, kedves és mindennel felszerelt intézetet alakítottam ki, ahol öröm volt dolgozni; öröm volt a rendkívül szorgalmas és tehetséges hallgatósággal az állattani tudományok minden ágazatát részleteiben és összes problémáival megismertetni.

1938 augusztusában a főiskola igazgatója lettem. Mint igazgató úgy láttam el a hivatalt, hogy reggel 7 órakor már bent ültem az irodában, 9-ig adminisztráltam, utána előadásokat tartottam és gyakorlatokat vezettem, majd visszajöttem az irodába és a hallgatókat fogadtam. Délután felkerestem a Maros torkolatát. Öt órára visszajöttem az intézetbe és kilenc óráig kutató munkát végeztem. A sokrétű munka mellett hellyel-közzel örömöm is akadt. Ezt szolgáltatta a hallgatóság rendszeretete, sokoldalúsága és a siker, amelyet a főiskola egésze felmutatott. Szegeden, vidéken és Budapesten hangversenyt rendeztünk. Rendezvényeinket a közönség mindenütt nagy tetszéssel fogadta. Egy esztendeig voltam igazgató.

1940 novemberében kinevezést kaptam a Szegedi Tudományegyetem Általános Állattani és Biológiai Tanszékére. Nehéz szívvel mondtam búcsút a főiskolának, mert a sok nehézség és sok gond dacára szerettem és értékeltem ezt az intézményt, amelyet hatesztendei tanárságom és egyesztendei igazgatóságom alatt, ahogy azt Szeged akkori polgármestere Pálfy József táviratában közölte, a város egyik legragyogóbb intézményévé fejlesztettem. Nehéz volt otthagyni közvetlen munkatársaimat, akiket becsültem, szerettem, akikkel öröm volt dolgozni, akik olyan szívvel és lélekkel munkálkodtak a főiskoláért, mint magam, aki pedig mindig éreztem és tudtam, hogy ott nem fogok megállni, habár sohasem tartottam ugródeszkának, hanem

otthonnak, munkahelynek és katedrának, ahol helye volt a munkának, becsületességnek, az igazságosságnak és az egymás megbecsülésén alapuló ragaszkodó szeretetnek.

Az intézet, ahová kerültem, szép volt, tágas volt és felszerelése is tűrhető, annak dacára, hogy Kolozsvárra készülődő elődöm negyven hatalmas ládát készített elő az útra, megrakva a legkitűnőbb műszerekkel és a legújabb szakkönyvek tömegével. Rám volt bízva, hogy mit engedélyezek az elszállításra és mit nem. De én a ládákba bele sem néztem attól a gondolattól vezérelve, hogy legyen a távozóknak mindenük, amit megkíván az oktató- és kutatómunka. Az intézetben, miután a szükséges átalakításokat elvégeztem, otthonosan kezdtem érezni magamat.

Lassan-lassan, mivel a Rockefeller Intézet részéről megjött a kutatómunka eredményessége érdekében nyújtott anyagi támogatás, sikerült beszerezni azokat a műszereket és anyagokat, amelyek a magam és tanítványaim kutatómunkájának elvégzéséhez szükségesnek látszottak.

Az intézet szép volt. A tudományos személyzettel való ellátás sem volt rossz, azonban esztendőkön keresztül alig akadt hallgatónk. Az a néhány, aki az első években végzett, arra sem volt elég, hogy a biológiai intézetek számára a tanszéki kutató és oktató személyzetet biztosítani tudjuk. Az előadó és gyakorló termek csak akkor teltek meg hallgatókkal, amikor bekövetkezett az egyetemekre jelentkező hallgatók irányítása, és mi annyi hallgatót kaptunk, amennyivel már szépen és az egyetemi intézetek szükségleteinek megfelelően tudtunk dolgozni. Ez egyebeken kívül azért is örömteljes volt, mert az üres teremben előadni nem tartozik a legrózsásabb feladatok közé. A figyelő tekintet, a tágranyíló szem és a tollat vezérlő kéz az előadó számára kellék, amely nélkül nem, vagy csak vontatottan halad az előadói munka. A hallgatóság számának a normalizálódása hozta magával, hogy tudtunk magunknak munkatársakat választani és tudtunk tanítványokat nevelni.

1967. augusztus 1-én 50 esztendei egyetemi szolgálat után nyugdíjba küldtek. Ideje volt és helyes volt. Az idő eljár, ha az ember felül a lóra, egyszer le kell szállni róla. De az nem volt helyes, és nekem jó néhány rossz napot szerzett, hogy kérésem, amelyben egy hónap meghosszabbítást kértem kizárólagosan azért, hogy ötvenesztendős egyetemi szolgálatom teljes legyen, nem talált meghallgatásra.

Az oktatómunkát a pesti egyetemen kezdtem el, amikor mint újdonsült egyetemi magántanár megbízást kaptam, hogy a tanév első felében adjak elő gyógyszerészeti állattant heti 5 órában, és a másodikban állatrendszertant szintén heti 5 órában.

A gyógyszerészeti állattan előadása nem okozott különösebb gondot, mert akkor már nagyjából tisztában voltam az összehasonlító bonc- és szövettannal és külön az emberi test bonc- és szövettanával. Otthonos voltam a hormonok tanában, a vér alak- és élettanában és tisztában voltam mindazokkal a problémákkal, amelyek a betegségekkel, s a gyógyszerekkel kapcsolatosan általánosságban és részleteiben fel szoktak merülni. Természetesen előadásaimnak a gerince az emberi test bonctana, szövettana és élettana volt. A gyógyszerészhallgatók annak dacára, hogy az előadottakból nem kellett kollokválni, szívesen jártak az óráimra. Nagyon sokan voltak. Szokatlan és új volt számomra az egyetemi élet, és ezért bizony, ahogy azt mások esetében láttam, nem viselkedtek úgy, ahogy az egyetemi polgárokhoz méltó lett volna. Hozzám szívesen jártak, mert érdekelte a tárgy és én szívesen adtam elő nekik úgy, hogy az érdeklődésben nem igen mutatkozott hiányosság. Egyszer azonban mégis történt valami, amire nem számítottam és ami a botrányos viselkedés elnevezést is teljes mértékben megérdemli. Hogy a szerkezetet meg tudjam világítani, egy rajzot kellett elkészítenem a táblán. Megfordultam hát a tábla felé és rajzolni kezdtem. Nemsokára, ahogy elkezdtem a rajzolást és egy különleges sejtformának a kialakításán dolgoztam, észrevettem, hogy a katedrán, később pedig mellettem a táblán is, egymás után meg-megkoppan valami. Visszafordultam és meglepetten kellett látnom, hogy apró kenyérdarabokkal dobálóznak az én patikusaim. Nem szidtam le őket, csak annyit mondottam, hogy csodálkozom azon, hogy a patikusoknak eldobálásra is van kenyerük, mert nekem még megenni sincsen. Mert valóban nem volt. Néma

csend borult a nagy teremre, és másnap Budáról, valamelyik társaságból hallottam vissza a történteket. Pár nap múlva december 6-a volt. Tele volt a tanterem hallgatókkal és síri csend uralkodott, amikor beléptem. Ahogy a katedrához értem, azon egy hatalmas Mikulás-kosár fogadott, mellette volt egy papírdarab és rajta a következő szöveg. „Hőn szeretett doktor úr / Itt áll ez a krampusz / Boldog mikulást kíván / Sok bűnös patikus."

Az állatrendszertan előadása sokkal több munkát adott, de a hallgatóság mintaszerűen viselkedett. Nem volt sem baj, sem kellemetlenség.

Szegeden a főiskolán az elsőéves hallgatók az első előadások után meg akartak szökni, mert az előadásomban úgy, ahogy az anatómiában szokás, sok volt a latin szó és magas volt a színvonal, amelyet az egyetemről hoztam magammal, s főiskolai tanárságom egész ideje alatt megtartottam, kiindulva abból az értékmérésből, hogy a tudás a legnagyobb hatalom és a legnagyobb kincs, amelyet nem fog meg a rozsda és nem emészt meg a moly, amelyet csak sok munkával lehet megszerezni, de amit nem vehet el soha senki és semmi. Egyébként itt a főiskolán voltak a legszorgalmasabbak a hallgatóim, akik között nagyon sok volt olyan, akiből a legkiválóbb természetudóst lehetett volna nevelni, de sajnos nem tudtam, mert nem volt hozzá állás. Az idők azonban megmutatták, hogy kitűnő emberek voltak, mert az iskolákban, ahová kerültek, értékes és minden vonatkozásban használható pedagógusoknak bizonyultak. A kitűnő szaktudáson kívül jellemezte őket a sokoldalúság és a rendkívüli ügyesség. Mint az intézmény vezetője az állam gondoskodásából minden távozó fiatal tanárnak, mind a lányoknak, mind a fiúknak szép és csinos ruhát csináltattam, hogy legyen miben megjelenni az új környezetben, amelybe tudásuk és emberségük vezérelte.

A szegedi egyetemen, ha lehetett még magasabbra emeltem az elméleti és gyakorlati oktatásnak a nívóját. Az összehasonlító bonc- és szövettan előadására húsz félévet szántam, amelyben az idegrendszerre másfél esztendő esett heti négy órában. A főkollégium mellett heti két órában fejezetenként előadtam az általános biológiát, ahol a legújabb problémák a maguk teljességében megvilágításra kerültek. A bonctani és szövettani gyakorlatokon végzett munkára különleges figyelmet fordítottam.

Ahogy a létszám megengedte, azokat, akikben kedvet, tehetséget és érdeklődést láttam, igyekeztem az intézethez szoktatni, amit annál könnyebben tehettem, mert hely volt bőven, s az anyagokat már a kezdők számára is biztosítani tudtuk. Így válogatódtak ki a bejárók, akik doktori témát kaptak, doktoráltak és legtöbben intézeti állásba kerültek vagy nálunk, vagy más természettudományi vagy orvosi intézetben. Így nőtt ki a tanítványaim hatalmas serege, amelynek tagjai ma a legkülönbözőbb anatómiai és biológiai intézetnek értékes és megbecsült dolgozói. Van közöttük egyetemi tanár és vannak főiskolai tanárok, sok a kandidátus és olyan, aki erre a fokozatra készül. Nagyon sok a képzett, szorgalmas és lelkiismeretes középiskolai tanár.

A tudományos kutatómunka akkor kezdett érdekelni, amikor a tanári alapvizsga letétele után, harmadéves egyetemi hallgató koromban a Budapesti Tudományegyetem Általános Állattani Összehasonlító Bonc- és Szövettani Intézetének a tanársegédje lettem. Ebben a minőségben a mikrotechnika alapjaival igyekeztem megismerkedni. Itt terelődött érdeklődésem az idegrendszer felé, melynek ismeretlen szerkezete és világot formáló működése hatvanhét esztendőre terjedő kutatómunka után is talányként mered a szemem elé. Mivel egyetemi hallgató koromban sem az előadásokon, sem a gyakorlatokon egyetlen idegsejtet és idegrostot sem láttam s a tájékozódásra sem volt meg a lehetőség és az alkalom, magam igyekeztem azokat a metódusokat kipróbálni, melyek a nemzetközi idegszövettani irodalom adatai szerint, főleg egyes területeken, célravezetőknek bizonyultak. De nem ment. Az eljárások, amelyeknek precizirozásán éjjel-nappal dolgoztam, semmiféle eredményt nem mutattak. Ezért Németországba, Jénába utaztam Maurerhez, a neves anatómushoz és hisztológushoz, hogy eljárása után érdeklődjem, amellyel a békák bőrében levő tapintó foltoknak az idegrostjait megfestette. De útbaigazítást nem kaptam és egyetlen idegkészítményt sem láttam. Később Krauséhoz az összehasonlító hisztológushoz ugyanezzel a céllal Berlinbe mentem, de innen is üres marokkal

kellett visszatérnem. Ilyen körülmények között még fokozottabb mértékben kezdtem hozzá használható idegszövettani módszerek kidolgozásához és a meglevők alakítgatásához.

Fáradtságomat siker koronázta. Rövid idő alatt olyan eljárások birtokába jutottam, amelyekkel számomra az idegrendszer területére eső összes szövettani problémák megoldása lehetségessé vált.

Először a férgeknek a központi idegrendszerével foglalkoztam, később a gerinctelenek érzékszerveinek az idegellátását kutattam, a legkülönbözőbb állatfajokra és állatcsoportokra kiterjedőleg. A továbbiak során a köztakaró, a bélcsatorna és a tüdő beidegzése körül felvetődő problémák tisztázásába kezdtem. Ezután áttértem az izom-idegkapcsolatokra, majd a vegetatív idegrendszerre és ezen keresztül a vérerekre és a szívre. A vérerekben főleg a receptorok és ezek között a vérnyomást és a gázcserét érző szerkezetek voltak azok, amelyeknek synapticus kapcsolódási formáit rögzítettem. A szív falazatából az idegrostfonadékokat, az ingervezető rendszereket és az endocardium idegvégszerveit írtam le a legkülönbözőbb emlősök és az ember szívéből. Később az agy összehasonlító vizsgálatába kezdtem, amelynek során a szinapszisok szerkezete és a neuroszerkreció voltak azok a területek, amelyek ma is vizsgálódásaim tárgyát képezik.

Vizsgálati eredményeimről előadásokat tartottam itthon és külföldön. Szegeden sok előadást tartottam az Egyetem Baráti Társaságának az ülésein, Pesten az állattani szakosztályban, a Magyar Biológiai Társaság vándorgyűlésein, Szegeden, Pesten és Debrecenben; az anatómusok, hisztológusok és embriológusok társaságának ülésein, Pesten és Pécsen, a pathológuskongresszusokon, Kecskeméten és Szegeden; a „Modern Trends in the Neurology" szimpóziumon, Pesten; a „Neuroconcept" szimpoziumon Tihanyban; és a Magyar Biológiai Társaság szegedi osztályának és a szegedi csoportjának ülésein. Sok előadást tartottam a Magyar Tudományos Akadémiában.

Első külföldi tudományos előadásomat a XI. nemzetközi állattani kongresszuson tartottam Padovában 1930. szeptemberében „Die Nervenendorgane der Hundschnauze" címen. Ebben a kutya orrabőrében talált különböző receptorformákat illetőleg érző idegvégrendszereket ismertettem önálló vizsgálataim alapján. Az előadás megjelent németül a kongresszus kiadványaiban. A dolgozatot Lavrentjev, a neves szovjet neurohisztológus referálta a „Berichte über die wissenschaftliche Biologie" egyik számában. A referens nagy elismeréssel nyilatkozott a dolgozatban foglalt eredményekről, ami biztatás volt a következőkre, mert ez volt az első neurohisztológiai tanulmányom, amely külföldi kiadványban látott napvilágot.

1938. július 1-től kezdődőleg egy hónapot dolgoztam a nápolyi Zoológiai Állomáson, ennek magyar asztalán. Az intézet, amely általában Nápolyi Aquarium nevén ismeretes, lényegében kutatóintézet, amely szép akváriuma és gondosan elrendezett múzeuma mellett kutatóhelyekkel és kutatóeszközökkel is szépen fel van szerelve. Ott-tartózkodásom idején a nápolyi öböl gazdag állatanyagán összehasonlító idegszövettani vizsgálatokat végeztem, és a rokon szakmák kutatóinak idegszövettani bemutatókat rendeztem. Voltam fent a Vezuvon, voltam Solfatárában, végigjártam Pompeit, voltam Ischia szigetén, Capri szigetén és elgyönyörködtem Sorrentóban a narancsligetekben. Ezzel az úttal bezárult a kapu. Jött a második világháború és várni kellett. Tűnődtem, dolgoztam és vártam egészen 1956-ig.

1956-ban a Magyar Tudományos Akadémia biológiai osztálya, mint csereakadémikust egy hónapra a Román Népköztársaságba küldött. Az útra 1956. szeptember közepén került sor. Első hivatalos utam az Orvosegyetem Szövettani Intézetébe vezetett, ahol Niculescu professzort, a kiváló neurohisztológust kerestem fel, akivel esztendők hosszú során keresztül tudományos kapcsolatban állottam. Negyven ideghisztológiai készítményt vittem magammal, amelyeken a professzornak és munkatársainak a környéki idegrendszer legkülönbözőbb formáinak a szerkezetét mutattam be. A hatás óriási volt. Niculescu egyik ámulatból a másikba esett, többször felugrott a mikroszkóp mellől és ismételten gratulált, majd fiának, aki tudott angolul, a következőket mondta; „Mondd meg Ambrus professzornak, hogy a készítményeihez szívből gratulálok, és azt is mondd meg, hogy az utóbbi 10 esztendőnek a legszebb mun-

kája a *Die mikroskopische Innervation des Herzens und Bludgefässe von Vertebraten* című monográfia, amellyel ő ajándékozta meg a nemzetközi irodalmat." A második idegszövettani bemutatót Jaşiban, az anatómiai intézetben tartottam. Marosvásárhelyen az Orvosi Egyetem hallgatóinak, Kolozsváron a Bolyai egyetem biológusainak tartottam előadást. Temesváron a Szövettani Intézetben idegszövettani bemutatót rendeztem. Bukarestbe visszatérve a Tudományos Akadémiában adtam elő, az ülésen Niculescu professzor elnökölt.

A következő és utolsó előadást az orvosi egyetemen az Auditorium Maximumban tartottam. Az ülésen Parhon, a híres endokrinológus a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésének egykori elnöke elnökölt. Megnyitójában meleg szavakkal ecsetelte, hogy mennyire el van ragadtatva idegkészítményeim szépségétől és rendkívüliségétől. Itt is megismételte azt, amit látogatásomkor mondott, hogy sokat járt és sokat látott, de olyan idegkészítményeket, amilyenek az enyéim, soha és sehol nem volt alkalma látni.

A továbbiak során előadást tartottam Angliában, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, mindkét Németországban, Csehszlovákiában, Ausztriában, Bulgáriában, a Szovjetunióban, Indiában és Amerikában. Ezekkel az előadásokkal, amelyek nemzetközi kongresszusokkal és szimpoziumokkal voltak kapcsolatosak, magamnak örömet és a magyar névnek és a magyar tudománynak tiszteletet és megbecsülést szereztem. Mindenik előadásomra szívesen gondolok vissza, de különös örömet jelentett számomra az az előadás-sorozat, amelyet 1963 februárjában Angliában tartottam. Erre az előadás-sorozatra úgy került sor, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Royal Society of Science egyezséget kötött, amelynek értelmében minden esztendőben két magyar tudós utazik Angliába és két angol tudós Magyarországra, hogy ott a kutatási területeiről előadásokat tartson. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége engem bízott meg elsőnek ezzel a feladattal. Ezért 1963 februárjában Angliába utaztam és ott a cardiovascularis rendszer és a vegetatív idegrendszer idegkapcsolatairól beszéltem.

Első előadásomat Aberdeenben tartottam, az anatómiai intézetben. Előadásom címe: „Nerve supply of the cardiovascular system." Vinne Edwars regius professzor köszönte meg az előadást. Beszédéből álljanak itt a következő mondatok: „Személy szerint az az érzésem, hogy Ábrahám professzor az utóbbi óra alatt teljesen ismeretlen világba vezetett, és azt gyanítom, hogy ugyanez igaz önök közül sokak számára ezen a délutánon. Visszavonhatatlanul világos, hogy bennünket a mester egy olyan mezőre vezetett, amelyre valóban senki más nem tud vezetni, csak ő. Meglepő volt számomra, s ez kellett, hogy legyen sokak számára önök közül, látva azt a fantasztikus bonyolultságot, amely a vascularis rendszer beidegzésében mutatkozik, különösen pedig a szívben magában."

További sikeres előadások után, küldetésem befejezéseként a Royal Society tiszteletemre ebédet adott. Ezen jelen voltak a Londonban élő magyar tudósok a Royal Society elnöke, alelnöke, a külügyi titkár és mások.

Az ebéd végén a külügyi titkár a Royal Society nevében megköszönte, hogy elmentem Angliába, beszéltem munkámról, amelynek nemzetközi reputációja van, és vállaltam a nehéz programot, amelyet ők készítettek számomra. Ezután arra kért, hogy a Royal Society üdvözletét tolmácsoljam a Magyar Tudományos Akadémiának. Beszéde végén annak a reményének adott kifejezést, hogy a szoros kontaktus, amely rajtam keresztül realizálódott, folytatódik, erősödik és mind a két fél számára kölcsönös haszonnal jár.

Kutatási területemről eddig 292 dolgozatot tettem közzé, jórészt német és angol nyelven. Társszerzőkkel írott Anatómia—Élettan című könyvünk 1974-ben került harmadik kiadásra. Összehasonlító Állatszervezettan című kétkötetes kézikönyvem 1967-ben jelent meg a Tankönyvkiadó kiadásában. Ugyanebben az évben adta ki a Magyar Tudományos Akadémia „Die Mikroskopische Innervation des Herzens und der Blutgefässe von Vertebraten" című monográfiámat, amely némiképp kiegészítve a Magyar Tudományos Akadémia és az Oxfordpressz közös kiadásában, „Microscopic Innervation of Heart and Blood Vessels in Vertebrates Including Man" címen jelent meg 1969-ben. „Iconography of sensory nerve endigns"

című monográfiámat 1981-ben adta ki az Akadémiai Kiadó. — Mint távvizsgáztató, indiai egyetemek számára megbíráltam 8 doktori értekezést.

Jelenleg abban a helyiségben dolgozom, amelyet az egyetemtől kaptam akkor, amikor nyugdíjba mentem. Itt van idegszövettani gyűjteményem, amely a világon egyedülálló, itt vannak a vegyszerek, amelyeket idegimpregnálásra használok, a kéziratai, a diapozitívek, a vizsgálatra beágyazott anyagok és az elektronmikroszkópos felvételek. Minden segítségem egy gépírónő, aki dolgozataimat gépeli, és adminisztrációmat intézi.

Az országos tervtéma keretében az ingerátvevő és ingerátvivő készülékeket, a receptorokat és effectorokat vizsgálom. A fénymikroszkópos vizsgálatokhoz úgy-ahogy fel vagyok szerelve, de az elektronmikroszkópos vizsgálatok végzéséhez szükséges anyagoknak, műszereknek és a kivitelező személyzetnek hiányában vagyok. A vizsgálatokat más intézetekben végzem, részben Szegeden, részben Budapesten és Tihanyban.

Tartom a kapcsolatot a világgal és az is velem. Szinte napról napra jönnek a különböző különlenyomatokat kérő levelezőlapok, levelek és a meghívók a kongresszusokra és a szimpoziumokra. Ilyen érkezett legutóbb Svájcból az európai cardiológusok kongresszusára, Angliából az Európai Összehasonlító Endokrinológusok szimpoziumára, Tokióból a 10. Nemzetközi Anatómiai Kongresszusra, Mexikóból a 11. Nemzetközi Anatómiai Kongresszusra. Göttingából az Európai Összehasonlító Endokrinológusok kongresszusára stb.

Rendes tagja vagyok a Magyar Tudományos Akadémiának, az Indian Academy of Zoologynak, költagja a Royal Society of Mediciné-nek, tagja vagyok a Zeitschrift für mikrosk. Anat. Forschungen és Indian Journal of Zoology szerkesztő bizottságának, az Európai Összehasonlító endokrinológusok társaságának, az European Neuroscience Association-nak, vezetőségi tagja a Magyar Anatómusok Hisztológusok és Embryológusok Társaságának és a Magyar Pathológusok Társaságának. Választmányi és tiszteleti tagja az Ismeretterjesztő Társaságnak, és elnöke a Magyar Biológiai Társaság szegedi Csoportjának. 1953-ban megkaptam a Kossuth-díj második fokozatát. 1963-ban a Munka Érdemrendet, 1973-ban és 1978-ban a Munka Érdemrend arany fokozatát. A József Attila Tudományegyetem 1968-ban József Attila emlékéremmel tüntetett ki, 1982-ben díszdoktorrá avatott. Ugyanebben az évben a Magyar Biológiai Társaságtól megkaptam a Gelei-érmet és az Országos Békebizottságtól a „Békéért" emlékérmet.

Nyugdíjaztatásom után 49 dolgozatot tettem közzé. Az utolsó „Localisation and structure of the receptors in the snout skin of the european Hedgehog (Erinaceus europaeus) at the level of light and electron microscopy", 1982-ben jelent meg az Acta Morphologica Akademiae Scientiarum Hungaricae 30. kötetének második füzetében. Utolsó kéziratomat 1982. december 22-én küldtem el a Zeitschrift für mikroskopisch anatomische Forschung szerkesztőjének.

*

Sokat bolyongtam szerte a világon, de lélekben mindig ott voltam Tusnádon a patak parti fehér házban, és ott vagyok most is, pedig most már üres és az ajtók be vannak zárva. Ott ringott a bölcsőm. Odaköt a fajtám, a vérem, az elmém, s odaköt a szívem. Odaint a virágnyílás és odahív a levélhullás. Odahúz a beszélő forrás s a csacsogó patak, a fenyőóriás s a lehajló kalász. Ott lettem rabja a betűnek s a dalnak és kérdve rajongója a nagy természetnek. Oda láncol belülről valami, amit nem lát meg az idegen, s amiről nem ítél a bíró. Onnan hoztam az erőt, az akaratot, onnan a hitet és az érző szívet. Ott kaptam a lelkesedést és ott a szent megnyugvást. A villámok csapkodásában s a fenyőóriások zsivajgó ropogásában tanultam meg azt, hogy a hegyről bármilyen magasra mentünk, egyszer csak le kell jönnünk, mert hamar jön az este, múló és maroknyi a lét.

Ahogy a terméskövekből épült szép, formás és kényelmes épület időben távolodik tőlem, gondolatban annál jobban közeledik hozzám. A patakra néző kapu be van zárva, de számomra mindig nyitva van, mert a gondolat előtt nincsen zár, nincsen határ és nincsen állomás.

A Tusnád patakában megálltak a hatalmas malomkerekek, nem harangoz a malom, ha lejárt az őrlő. A víz rágja az ősi telket, s a leszakadó partdarabokat viszi az Oltba és az a tengerbe. Csend borult egy hosszú életláncolatra, csak az öreg jegenyefa beszél, ha a patak mentén végigsüvít a szél...

II. VEKERDI LÁSZLÓ INTERJÚJA ÁBRAHÁM AMBRUS AKADÉMIKUSSAL

Ábrahám Ambrus professzor egyike a legismertebb és világszerte leginkább becsült magyar tudósoknak. A szakirodalomban „Bielschowsky—Ábrahám módszer"-ként emlegetett eljárásával idegrostok és idegvégződések hihetetlenül bonyolult világát tárta fel a legkülönfélébb állatokban; talán senkinek a világon nincsen ma — mondják — akkora tapasztalata, mint neki. Könyveit lelkes elismeréssel fogadta a szakkritika. Kiemelték eredményei eredetiségét, vizsgálatai széles skáláját, mikroszkópos preparátumainak pontosságát. „A hisztológiai és a hisztokémiai metódusok használatában — írja egyik recenzense — elérte az irigylésre méltó tökéletességet." „Ez a könyv — így a másik — nem csupán a neuroanatómusoknak és neurofiziológusoknak lesz végtelenül értékes, hanem mindenkinek, akit a kardiovaszkuláris fiziológia érdekel." „A könyv — összegezte tömören barátja, Th. Bullock — monumentális alkotás." Az *Iconography*ról írva pedig azt emeli ki egyik recenzense, hogy méltán viseli ezt a nevet, „hiszen a képek szintje eléri, sőt fölül is múlja a legszebb képzőművészeti kiadványokét". Egy másik recenzense pedig az evolúciós változások pompás kifejeződését méltatja az atlaszban. Szakmai elismerésekben Ábrahám professzor igazán nem szenved hát hiányt, s 1983. november 20-án, kilencvenedik születésnapja alkalmából a Magyar Népköztársaság Zászlórendjével tüntették ki. A kitüntetésekkel és különféle kongresszusi tárgyakkal teli szekrényből a professzor hasonló szeretettel emeli ki Szeged város aranyplakettjét, amit ugyanezen alkalomból kapott. Lakása — egy kisebb s egy nagyobb egybenyíló szoba — könyvekkel, képekkel, emlékekkel tele. Az egyik képen a tusnádi szülőház. Egy másikon bérces, erdős táj; hegynek fel vontat rajta lóval egy farönköt a székely atyafi. „Az út ugyanis — magyarázza Ábrahám professzor — fent vezet a hegyoldalon, fel kell hát cipelni lent a völgyben, a patakparton kivágott fenyőt." A lakást betöltik a Tudomány és a Gyermekkor tájai; a képzelet itt könnyen elkalandozhat időben és térben messzi a Somogyi utcától.

— *Beszélne professzor úr bővebben Csíksomlyóról és Csíkszeredáról, az ottani diákoskodásáról?*

— A község maga három részből állt. A tulajdonképpeni Csíksomlyóból, Vágottfalvából, és Csobotfalvából. Csíksomlyó ennek a háromnak a központi része. Gyönyörű, kéttornyú templom emelkedik benne, amelyet állítólag még Hunyadi János építtetett. A ferencrendieké a templom; mellette van a barátok rendháza. Nagyon sokat jártam benne, s a templomban is, mert mikor én somlyói diák voltam, minden áldott nap elmentünk a templomba, vagy ebbe a nagyba, vagy a kápolnába. A régi Csíksomlyó megyeszékhely volt; a Szeredáról idevezető utat ma is szék-útjának hívják. A régi vármegyeházat az én időmben már kollégiumnak használták. Mellette emelkedett egy nagyon régi, hosszú, egyemeletes épület, háromnegyed részében a gimnázium, egynegyed részében a tanítóképző volt elhelyezve. 1905-ben kerültem Csíksomlyóra. Két esztendeig szálláson háltam. Szállásoknak nevezték a kisgazdák kiadott szobáit. Egy szobában többen laktunk. Ebédet adtak, a reggelit és vacsorát magunk csináltuk. Tusnádról többen jártunk itt iskolába; minden vasárnap jött egy szekér, ami hozta nekünk a heti penziót. Nekem is jött mindig egy tarisnya, benne egy ing, egy alsónadrág, egy zsebkendő és annak a szegiben 20 fillér. Egy nagy rozskenyeret is kaptam, felét 5 krajcárért eladtam a háziasszonynak, úgyhogy az egész heti vagyonom 30 fillér volt. Ebből vettem ceruzát, radírt, és

minden napra egy tollhegyet. Olyan csúf betűket írtam ugyanis, hogy szégyelltem; s elhatároztam, hogy minden nap veszek egy tollat s írok vele. Hamarosan meg is szépült az írásom, úgyhogy mindenki dicsérte később, aki meglátta.

— *Tanáraira hogyan emlékszik professzor úr?*

— Az igazgató Bethlenfalvy Pál Gábor volt, udvarhelyi ember. Matematikát tanított. Kocsija volt, nagyon szép lovai. Kitűnő ember volt, nagy hatású nevelő. Aztán Jakab Antal, akinek az út mellett, ahol én laktam, volt egy gyümölcsöskertje, s a jobb tanulókat, mint én, tavasszal megbízta, hogy hernyózzák le — óra helyett — a fákat. Ősszel aztán, mikor mentünk el a kert mellett, a felesége egy-két almával jutalmazta a munkánkat. A történelmet Pap András tanította, régimódi, kedves ember. Sokat viccelődtünk vele. Mikor kimentünk a Csíksomlyó-hegy oldalába és leültünk a borsikabokor mellé, fenyőfacsutikával dobáltuk az öreget. „Az Isten áldjon meg, ne galuskázz — mondta ilyenkor —, ki galuskázott már megint? A latintanár Veszprémy Dezső volt. Amikor először bejött az osztályba, ledobta a ceruzáját, hogy ki tudja meghegyezni? Én, mert én faragó ember voltam. Azóta mindig én hegyeztem a ceruzáját. Később kitűnő latinista vált belőlem, Horatiust kapásból fordítottam, de először bizony megjártam a latinnal. Elemi iskolában ugyanis nem tanultam semmit a világon. Egy könyvet se nyitottam ki, mert amíg az öreg kántor az unokáit sorba végigvesszőzte, amiért nem tudtak semmit, addig én kiolvastam a könyvből a leckét és mindig kitűnően feleltem. Úgyhogy olyan nagy tudósnak hitt az öreg, hogy a negyedik osztályból mindjárt a hatodikba tett. Azt hittem, hogy a gimnázium is olyan, mint az elemi iskola. Kiszedtem én szépen a szavakat egy kis füzetbe, ahogy meghagyta Veszprémy Dezső, de nem tanultam meg. Az órán aztán kihívott: „Hozza ki a szószedetét!" Kimentem, ő meg kérdezte a szavakat sorba. Én meg egyetlen egyet se tudtam. Mosolygós, pirospozsgás ember volt Veszprémy, s csak annyit mondott: „No, majd akkor megtanulod." Hát ezzel engem elintézett. Attól kezdve engem soha meg nem fogott senki, készületlenül sose álltam ki sehová. Tanulni különben szerettem nagyon. Minden érdekelt. Első gimnázista koromban a földszinten volt a tantermünk, de lesegettem a magosabb osztályos diákokat, s mindennap fel-felmentem az emeletre. Ahogy az emeletre fordult a lépcső, jobb oldalt volt egy tábla, s a tábla mögött a Halotti Beszéd. Én azt minden nap elolvastam, annyira tetszett. Úgyhogy mikor odakerültünk a tanulásban, én már szóról-szóra fújtam: „Látjátok feleim szümtükkel mik vagymuk..."

1911-re épült fel Csíkszeredában az új gimnázium, az év második felében már itt vizsgáztunk, akkor költöztettük be a gimnáziumot Csíkszeredába. Az akkori Magyarország legszebb gimnáziuma volt. Az internátus is elkészült már, de a szeminárium még nem. Az internátusért fizetni kellett, a szeminárium ellenben ingyenes volt, mert székely papok alapítványából tartották itt a diákokat. Én is ilyen alapítványos voltam, már Csíksomlyón, mert apám nem volt szegény, de nyolc gyermeket kellett eltartson a földjéből. Amíg el nem készült Szeredában a szeminárium, az internátistákat és a szeminaristákat egy helyre csukták. Nem volt éppen kényelmes, de hát nem voltunk elkényeztetve Csíksomlyón se, ahol a hálóteremben befagyott télen a víz, úgy kellett reggel feltörni a jeget, ha mosdani akartunk; még a főzéshez is inkább csak úgy loptuk a fát. Nem búsultunk azért, jutott bőven kedvünk csínyekre. Somlyón például egyszer megtöltöttük vízzel a csengőt, belefagyott s úgy akasztottuk vissza. Reggel mind próbálhattak csengetni! Korán csengettek nagyon, nem szerettünk olyan korán felkelni.

1913-ban érettségiztem, jelesre, mert becsúszott egy „jó", fizikából. Borsa Gergely volt a fizikatanárunk, éppen érettségi előtt tartotta az esküvőjét. Ellopták ugyan tőle a tételeket, de nekem nem vált be, átmentem mégis jóra. Érettségi után beléptem a jászói premontrei rendbe. Két évig teológiát tanultam. 1967-ben, mikor nyugdíjba mentem, írtam a pápának Rómába, és saját kérésemre mentesített egyházi kötelmeim alól. A vallással sokat addig se foglalkoztam, mindig tiszteletben tartottam mindenkinek a maga meggyőződését. Minden vallás arra való, hogy az ember próbálja megmagyarázni a létet, a kezdetet, a célt, az értelmet, s más út végül is erre nincsen, mint a természettudomány útja. Ebben a szellemben és értelemben értet-

tem én mindig tökéletesen egyet Darwinnal. Természettudományos úton más magyarázat nincsen, csak persze millió és millió éveket kell tekinteni a hogyan, mikor, miértekre. Hogyan lett a halból béka, hogyan jött létre a gerincesekben háti idegrendszer, a gerinctelenekben hasi idegdúclánc? Nagyon nagy kérdések az élet alapvető kérdései, senki nem henceghet azzal, hogy biztos válaszok vannak a kezében. Azt szoktam mondani erről, hogy nem tudok semmit, de más se tud többet.

— *Milyen volt az egyetem professzor úr korában? Milyenek voltak a professzorok?*

— Legjobban Kövesligethy Radó tetszett, a csillagászat tanára. Nemcsak tárgya és tudása miatt, hanem különlegesen kedves, bájos, szerény egyéniségéért is. Emlékszem, egyszer a geoidot magyarázta, s belesült. Mosolygott, s ezt mondta: „Bár megnéztem volna! De nem néztem meg, pedig tudtam, hogy belesülök." S azzal kiment. De hallgattam én Négyesy Lászlót is irodalomtörténetből, Mágócsy-Ditz Sándort meg Tuzson Jánost növénytanból. Mauritz Bélánál ásványtant, Papp Károlynál geológiát hallgattam. És persze hallgattam Méhelynél állattant, mert már ekkor leginkább ez érdekelt.

Méhely szigorú és szeszélyes vizsgáztató volt, féltek tőle a hallgatók. De én nem respektáltam az efféle tekintélyt. Végtére mindenki egyforma, nagy különbségek az emberek között nincsenek. Egyik ilyen, másik olyan, de mindeniket úgy kell venni, ahogy van. Később, főiskolai és egyetemi tanár koromban is így vélekedtem, és bár szigorúan a tudás szerint osztályoztam, amúgy egyformán megbecsültem mindenkit. Az elégségest éppen úgy, mint a jelest. Nem így Méhely. Elibe állottam, hogy vizsgázni szeretnék nála. Rámnézett. Olyan dülledt, exophtalmusos szemei voltak. „Uram — azt mondja — vegye tudomásul, hogy az egész intézetben becsületesebb, szorgalmasab, tisztességesebb ember önnél nincs." Szörnyen meglepődtem, hiszen én sose beszéltem vele, egyetlen egyszer, a szövettani gyakorlatokon jött oda hozzám, megmutatta, hogyan kell finomra hegyezni cipőtalpon a ceruzát, lerajzolt a füzetembe egy béka-vörösvérsejtet, s azzal elment. Többet soha nem találkoztunk. A rendszertanhoz kitűnően értett, a biológia más részeihez nemigen. Nem értett a szövettanhoz, élettanhoz, cytológiához; érzékszervekből, idegrendszerből egy szót sem adott elő. Így hát mi se igen tudtuk. Vizsgán viszont kérdezte. És hozzá még cinikus volt. Tőlem például a gerinccsigolyákat kérdezte, s mindig eggyel többet vagy kevesebbet mondtam. Erre ő: „Olyan adakozó kedvében van, hogy az örökségéről is lemondana!" Megharagudtam nagyon, s kikértem magamnak ezt a cinizmust. „Uram — felelte ő —, ha maga ezt cinizmusnak mondja, akkor nem tudja, mi a cinizmus. Én a legnagyobb jóindulattal vizsgáztattam." „Köszönöm szépen ezt a jóindulatot, nem kérek belőle!" — s azzal el. Ilyen voltam. S mi lett ezután? Meghívott tanársegédjének! Így kerültem be harmadéves koromban, 1917-ben az Összehasonlító Anatómiai és Állattani Intézetbe. Itt aztán haladtam lassan a magántanárságig. De Méhely Lajossal nagyon bajosan jöttem ki. Nagyon rossz természetű ember volt. Megtörtént például, hogy még arra az állattani kongresszusra se engedett el bennünket, amit ott tartottak a szomszédban, Pesten. Kemény ember volt. Öntelt. Nagyon rosszban volt például Lenhossékkal, nem engedte meg, hogy hozzá járjunk. Úgyhogy én titokban jártam Lenhossékhoz, aki megszeretett és becsült mint ideghisztológust. Eljött az előadásomra is. Nagy kitüntetés volt, összenéztek a zoológusok. Egy egészoldalas beszámolót írt róla az Állattani Közleményekbe. A kéziratban az is benne volt, hogy már a külföld is felfigyelt a munkásságomra, de ezt kihagyták a nyomtatásból.

— *Ki hagyta ki?*

— A szerkesztő Soós Lajos. De nem valami különös, egyedi eset ez. Így például amikor itt járt Észak-Amerikából a barátom, Bullock professzor, azt mondotta egy interjúban, hogy egyenesen azért jött ide, hogy velem és Szentágothai Jánossal találkozzék. Ezt is kihagyták.

— *Ilyen volt akkor a tudományos élet?*

— A tudományos élet mindig ilyen volt és ilyen lesz. Ilyen az emberi természet. Emberek és szakmák vetélkednek, gyakran bizony kíméletlenül és értelmetlenül. Vegyük például a bio-

lógia különféle részdiszciplínáit. Milyen értelmetlen küzdelem és hierarchia alakult ki ezek között! Mindenki a maga szakmáját tekinti elsőnek; két téglával veri a mellit, hogy *az* a biológia! Pedig mind csak egy része a biológiának. Szóval a barátság a tudományos életben az olyan... Volt Csíksomlyón egy öreg matematikus tanár. S az azt mondta, hogy a pont nincs, nem létezik, csak írásban és olvasásban használtatik. Hát ilyen a szakembereknek a barátsága is. Ott tanultam meg. Pont nincs, nem létezik, csak írásban és olvasásban használtatik.

— Ezért őrzi a szövettani kutatásokban mindenki féltékenyen a maga tudományos módszerét?

— Ez más kérdés, s metódusokra mindenki érthetően kényes. Maradjunk csak az én szakmámnál: idegsejtekből, rostokból csak úgy természetes állapotban nem lehet látni semmit. Az agyból, az idegekből nem lehet látni semmit a makroszkópos anatómián kívül. A többihez valami rendes metódus kell, valami aranyozás vagy ezüstözés. Az idegsejtet, az idegsejt szerkezetét csak akkor lehet látni, ha én azt fixálom, impregnálom, azután kimosom; de nem részletezem. A lényeg az, hogy az idegsejtek és az idegrostok csak megfelelő metódussal kezelve válnak láthatóvá mikroszkóp alatt. Ma persze már elektronmikroszkópot használunk, óriási nagyításokkal, de ezeknek a vizsgálatoknak is előfeltétele a fénymikroszkópos munka. Aki nem ismeri a fénymikroszkópos képet, az nem tud eligazodni az elektronmikroszkópián. S a jó mikroszkópos módszer kidolgozásához rengeteg munka kell. S még úgy is, száz készítményből néha csak egyetlen egy sikerül, de az ragyogó, amint egyik recenzensem írta: igazi művészet. És ez az igaz; az ember nem győzi csodálni a mikroszkópos képek szépségét. Érthető, ha valaki rájön egy ilyen metódusra, féltve őrzi, mint anya a gyermekét. Ez az igazság. Megvallom őszintén, én is azt csináltam. Miért? Éjjeleken át dolgoztam, amíg sikerült, soksok száz próbálkozás után. S akkor aztán jön valaki és azt mondja: „Te, én elküldök hozzád egy gyakornokot, hogy tanulja meg." Hát ne küldjön nekem oda gyakornokot, akivel aztán megcsináltatja és lekköröz, én meg bajlódhatok magam, hiszen nekem nem volt gyakornokom. Hát én se mondtam meg, más se. Mikor már professzor voltam, a tanítványaimnak igen. De addig bizony hiába kérték. Volt például egy esetem, Nékám professzorral, a híres bőrgyógyásszal. Kellett volna egyszer valamihez fagyasztó mikrotóm, de hát nem volt, nagyon rosszul voltam felszerelve. Meghallottam, hogy a bőrklinikán van. Megkerestem Nékám professzort, magosan fenn lakott valahol a tető alatt. „Nékám professzor urat keresem" — mondom. Azt mondja: „Én vagyok." „Szeretnék beszélni professzor úrral." „Nem érek rá, kérem!" „Nem akarok én semmit, mondtam, csak egy fagyasztó mikrotómot akartam kérni, mert idegszövettannal foglalkozom, idegpreparátumokat csinálok" — s fordultam meg s már mentem is lefelé. Hát erre futott utánam. „Uram — azt mondja — tizenhét éve vagyok professzor, és egyetlen egy Meissner-féle testet nem tudtam bemutatni a hallgatóimnak, mert nem tudta senki megcsinálni!" A Meissner-féle test tömegével van az ember bőrében, bőr érzőidegvégtest. Mindjárt volt hely, s fagyasztó mikrotóm, s leültetett egy gyakornok mellé. Kérdezte, mivel csinálom. Megvallom őszintén, mást mondtam neki. Hisz mennyi munkát öltem én abba! Bennem volt bizonyos ügyesség, és végtelen türelem! Ha nem sikerült, újrakezdtem; százszor vagy akárhányszor is, mert egyszer csak kell sikerüljön! Sikerült is.

Nahát leülünk, Nékám elmegy. Ott ült egy gyakornok „Mit tetszik csinálni" — kérdezte. Mondom. „Á — azt mondja —, ne tessék, én évekig próbáltam, nem megy. Azt csak egy ember tudja, Ábrahám Ambrus, az embertanon." „Az meg én vagyok." Legyintett erre: „Az se baj!" Azzal kiment. Pontosan így történt. Az én gyakornokom meg elkezdett kérlelni: mutassam már meg a módszert, mert ha egy preparátumot csinál, őt mindjárt kinevezik tanársegéddé. Nem magyaráztam el részletesen, csak úgy inkább a szememmel, de sikerült neki. Felvitte, s azonnal tanársegéd lett. S amikor Balassagyarmaton megürült a bőrgyógyászat, 17 jelentkező közül Nékám őt javasolta kinevezésre. Ezt jelentette neki az idegszövettani tudása. Nem ok nélkül, mert az idegsejtek és idegrostok láthatóvá tétele csakugyan bajos és kényes

munka. Apáthy István például a nápolyi Zoológiai Állomáson gyönyörű preparátumokat készített aranyozással egy pióca bél-idegrendszeréről. Ma is megvan, vagy kettőt ma is őrzök belőle. Azon a készítményen lehetett először látni az idegsejtek és idegrostok finom kapcsolódási formáit, amire aztán Apáthy az idegrendszer úgynevezett „kontinuitásos" elméletét alapozta. De később aztán itthon nem igen tudta reprodukálni, és a sikertelenséget azzal próbálta magyarázni, hogy olyan napfény kell hozzá, mint Nápolyban. De az elméletével se volt nagyobb szerencséje, mert kiderült, hogy az idegrostok nem folytatódnak egyik idegsejtből a másikba, nincsen az idegsejtek közt „kontinuitás" csak „contiguitás", azaz érintkezés. Ezt a „contiguitásos" elméletet, a neurontant képviselte nálunk igen rangosan Lenhossék, és kemény vitákat folytattak. Mondanom se kell, hogy én szívvel-lélekkel Lenhossék pártján állottam, minden eredményem őt igazolta. De ezek már szakmai részletek; csak azért említem, hogy illusztráljam, milyen kényesek az idegszövettani módszerek. Nem is nevelt Apáthy iskolát soha.

— Professzor úr ellenben számos kitűnő tanítványt nevelt, tanárok nemzedékeit. Hirtelenjében név szerint kiket említ közülük?

— Nem tudom én azt felsorolni. Nagyon sok igen tehetséges tanítványom akadt már a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán, akik aztán nem lehettek kutatók, nem szereztek tudományos hírnevet, de becsületes, jó tanárokká váltak, és én talán ezt becsülöm legtöbbre. De kerültek ki persze a tanítványaim közül olyanok is, akik később ismert szakemberekké és tudósokká váltak. Így például Minker Emil, aki jelenleg a gyógyszertan professzora. Vagy Hámori József Szentágothai professzor tanintézetében, a szinapszisok nemzetközileg elismert kutatója. De említhetném Pályi Istvánt az Onkológiai Intézetből, Csoknya Máriát Pécsről, vagy Horváth Imrét, Stammer Arankát, Erdélyi Lajost, Megyeri Jánost. Már mind docensek, adjunktusok. Sokan vannak, mert mindig nagyon szerettem tanítani. A főiskolán is, én azt soha nem tartottam ugródeszkának.

— Milyen volt az élet az egyetemen a háború alatt, a háború vége felé a német megszállás után?

— A háború vége felé rendelkezés jött, hogy menjünk Pestre. Felrendelték mind a négy egyetemet, s gyűlést tartottak a volt Négyesy-féle tanteremben. Megjelent valaki a minisztériumból, s hosszú beszédben fejtette ki, hogy meg akarják menteni a tudósokat, s kiviszik Németországba. Lapított mindenki, egyszer csak felemelkedett Zemplén Géza. Műegyetemi tanár volt, világhíres vegyész. Egy nagy szivar lógott a szájából, s felkelt: „Tiltakozom, hogy bennünket mint a barmokat kivigyenek az országból! Az Atya Úristennek se megyek! Itt döglöm meg inkább, de nem megyek!" Azt hittem, megomlik minden, olyan taps tört ki. Akadtak azért, akik elmentek, hívtak engem is. Én persze nem mentem, s mihelyst lehetett, mentem vissza Szegedre. Szekérrel jöttem Kiskunfélegyházáig s onnan megint egy másik szekérrel Szegedre. Mielőtt elmentem Pestre, az összes holminkat átvittük a Kémiai Intézetbe. Az egész földszint felét az én intézetem foglalta el, de ott kórházat rendeztek be és teljesen tönkretették. Kitakarítottunk és asszisztenseimmel együtt visszaköltöztettük az intézetet. Megteremtettük lassan-lassan a munkalehetőséget. Szinte nem tudtam olyat kérni, amit az egyetem meg ne adott volna. A Rockefeller-alapítvány segítségével — amit akkoriban Szent-Györgyi kezelt — aztán kellően fel is szerelkeztünk. Csak az volt a baj, hogy eleinte nagyon kevés volt a hallgató, senki sem akart tanárnak menni. Márpedig üres termeknek nagyon nehéz előadni. Az ember a szemekből látja, mit mondjon, hogyan beszéljen. Hamarosan azután, amikor elkezdték irányítani a hallgatókat, ez is megváltozott. Akkorában különben nemcsak az egyetemen adtam elő. Jártam sokfelé, kollégiumokba, népszerűsítő előadásokat tartani.

— Mondhatom tehát, hogy professzor úr szinte kétszer is meghonosodott Szegeden? Lett-é igazi „szögedi"?

— Soha nem igyekeztem én „szögedivé" formálni magamat. Volt egyszer itt egy színésznő, aki máshonnét került ide, de azzal is igyekezett belopni magát a szegediek szívébe, hogy el-

kezdett „ö"-vel beszélni. Egyszer aztán kicsúszott a száján a színpadon, hogy „töhén". Hát attól kezdve nem volt maradása; ahol csak megjelent, összesúgtak mögötte: „töhén, töhén". El is ment szegény hamarosan. Hát én nem akartam így járni. Megmaradtam annak, ami vagyok. Amikor ide kerültem, a harmincas években, a legnehezebben azt a mérhetetlen nyomort szoktam meg, ami a várost körülvette. Ilyet én otthon, Székelyföldön nem láttam. Szegénység volt ott is, de nem így, nem ilyen. Ott legfeljebb a lusta ember nyomorgott. S főleg nem volt ilyen irtózatos különbség ember s ember közt, mint itt. Meglátogatott egyszer a falumból egy rokon. Imecs Jakab. Kérdem, mit szól ehhez a világhoz? „Kedves koma — azt mondja — egyiknek erőst sok van, másiknak erőst kicsi!" A nagybirtok szorongatásában sínylődött a vidék, az egész ország, és ezt nem bírtam megszokni soha. Ez volt a leginkább idegen.

Persze lassan-lassan megszoktam és megszerettem a várost, örvendtem az utóbbi évek építkezéseinek, fejlődésének. Öt esztendeig tagja voltam a városi tanácsnak. Sok derék emberrel dolgoztam itt együtt. De hogy másról ne beszéljek, különösen megkedveltem a Tiszát, a Tisza-partot. Midennap kijártam a Maros torkolatához, s néztem, bámultam a vizet. Meg az embereket, a szegedieket. Ahogy megállnak ők is a parton, s nézik a folyót. A változó vizet. Gyakran dúdolgattam magamban egy hazulról hozott nótát: „Megöltek egy legényt / Hatvan forintjáért, / Tiszába vetették / Piros pej lováért. / Tisza be nem vette, / Partjára vetette, / Arra járt egy halászlegény, / Hálójába vette. / Odamegy az anyja / Költi, de nem hallja. / Gyere, gyere édes fiam / Gyere, menjünk haza. / Nem bírok felkelni, / Mert meg vagyok halva, / Gesztenyeszín göndör hajam / Vállamra borulva. / Odamegy babája, / Költi, meg is hallja: / Kelj fel, kelj fel édes rózsám / Gyere, menjünk haza! / Felkele a legény / Rózsája szavára, / Úgy mentek ők szépen haza / Csendes otthonukba." A hű szív követte az elvesztett arát.

Sokszor jártam fenn a Maros-torkolatánál; leültem a partra és néztem a habok játékát. Ahogy futnak egymáson, s beszélnek egymáshoz. Néztem a Marost, amely Tápé felől szinte zajongva szakad a Tiszába. Láttam a Marost, ahogy gyenge ér formájában bukkan elő egy mogyorófabokor alatt egy nagyobbacska forrásból. Lassan-lassan növekedik, patakocska lesz, később malmot hajt, majd a rónára érve bőséget és örömöt hordoz a hátán. De ha megharagszik, partokat szaggat, gátakat tör, és pusztulást hoz a határra. Szülőföldemre emlékeztetett engem a Maros, összekötött vele.

Jó néhány éve itt járt Amerikából az én kedves barátom, Bullock professzor, a híres idegfizológus és -hisztológus. Kimentünk vele egyszer a Tisza-partra, oda, ahol most az árvízemlékmű áll. Szemközt a túlparton akkor még füzesek terültek el, itt-ott emelkedett ki egy-egy jegenye. Szeged akkor a Tisza jobb partján fekvő város volt. De nincs messze az idő, mondottam neki, mikor a Tisza mindkét partján fekvő város lesz Szeged. S íme itt van! Hatalmas paloták épülnek a túloldalon s úgy, hogy Újszeged mégis megőrzi régi köntösét, mert marad hely az építkezések közt a pázsitnak, a virágnak, a fáknak, gyümölcsösöknek. Megőrződik valahogy az emberi lépték.

Ahogy elfogynak körülöttem a régi barátok, mind érzékenyebbé válok erre. Régen sok barát vett körül. A derék Sík Sándor, a kitűnő Purjesz Béla, a kedves Vidákovics Kamilló, vagy Miskolczy Dezső, akinek egyébként első szegedi eszközeim jó részét s romániai meghívásomat-híremet is köszönhetem. Hadd mondjak erről is egy anekdotát. Megkérdezte egyszer egy diák Csíkszeredában az egyik tanárt, hogy van-é az iskolának valami híressé vált növendéke? „Igen, van — felelte a tanár —: Avram Ambrus." Miskolczy Dezső 44-ben se jött vissza, megnősült, ott maradt. A fiát rólam nevezte el Ambrusnak, kiváló történész lett a gyermek.

Valamikor tizenhatan ültünk itt a névnapomon; beszélgettünk, elegettünk-ilogattunk. Ma bizony nincs senki. Lassan-lassan új emberek töltik be a tanszékeket, örvend az ember, ha itt-ott egy-egy tanítványára akad, akik ragaszkodnak az emberhez, és akik nem hiszik azt, hogy minden rossz, ami régi. Ahogy az élet halad, persze, változik is. A legcsodálatosabb alkotás, az élő természet is szüntelen változás. Kimeríthetetlen sokféleség. Nem azt mondom, hogy *varietas delectat,* de azt, hogy varietas *van.* Különböznek a korok, különböznek az em-

berek, különböznek a felfogások, és ezeket a különbségeket meg kell becsülni, tiszteletben kell tartani. Jó volna, ha egy kicsit több megbecsülés és szeretet fűzné össze az embereket. Valahogy túl ridegek ma az emberek; zárkózottak, bizalmatlanok. De minek mondjam, 'sze mindenki tudja jól; ismeri önmagát, ismeri a környezetét.

De hogy magamról is mondjak valamit: dolgozom. Bejárok az intézetbe, ha ugyan ezt intézetnek lehet mondani, de egy hely, ahol csend és békesség fogad, megvan a lehetőség a munkára. Persze nem úgy, mint volt, de az ember se tudna már úgy dolgozni, ahogy dolgozott: az ellen tiltakoznak az évek, s tiltakozik az élő szervezet. De a munkát ma is szeretem, sok örömet találok benne, és ha itt-ott ragaszkodást, megértést látok vagy érzek, azt különös örömként könyvelem el.

*

Megáll, s néz valahová messzi, túl a falakon. Tán el is fáradhatott már egy kicsit, gondolom. A keze finoman remeg, de a tartása szálfaegyenes ma is. Idebent már kezd sűrűsödni a homály. A bérces kép vetül a szemembe a szemközti falon: bizonyosan felvontatták már a székhelyek a nagy fát a hegyi útra, s viszik, fáradhatatlanul, hazafelé.

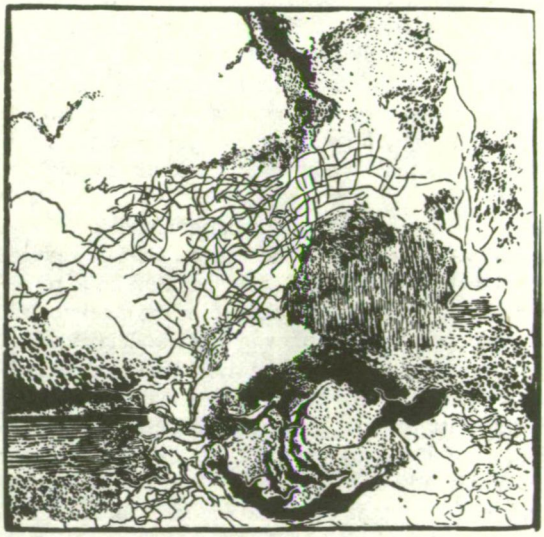

BÁCSKAI BERTALAN GRAFIKÁJA

JUGOSZLÁVIA

KISS GY. CSABA

Kik voltak a Glembayok?

EGY KÖZÉP-EURÓPAI CSALÁD IDENTITÁSVÁLSÁGAI

Miroslav Krleža három drámáját és novellafüzérét a horvát irodalom klasszikus műalkotásai között tartja számon a közvélekedés és az irodalomtörténetírás Jugoszláviában és külföldön is. Sok szempontból elemezték e műveket (többek között magyar szerzők is: Bori Imre, Lőkös István és Spiró György), gazdag kritikai és szakirodalom foglalkozik velük. A következőkben arra szeretnénk kísérletet tenni, hogy a szereplők identitástudatának közösségi oldalát vizsgáljuk meg. Közelebbről azzal a kérdéssel kívánunk foglalkozni: milyen nemzeti-állami azonosságkereteket fogadnak el magukénak a Glembayok, milyen állásfoglalásra, választásokra kényszerítik őket a történelem XIX. és XX. századi fordulatai Közép-Európában.

Képzeljük el például a Glembay-ciklus nyugat-európai olvasóját, vagy akár valamelyik Glembay-dráma nyugat-európai nézőjét. Azonkívül, hogy meglehetősen nehezen tud eligazodni a történelmi események között, föltehetően komoly nehézségeket fog jelenteni az a probléma számára, kik is végezetül ezek a Glembayok, milyen nemzetiségűek, hiszen őseik beszéltek horvátul, magyarul, németül és olaszul, annyi különböző államalakulat polgárai voltak az évszázadok folyamán, pedig nagyjából ugyanazon a földrajzi tájon laktak.

A glembayizmus jelensége nekünk többek között azért olyan hallatlanul izgalmas, mert modell érvényű minta: a közép-európai történelem néhány alapvető dilemmájának irodalmi földolgozásáról van szó. Más szóval: a saját múltunkról is. Nemcsak abban az értelemben, hogy Glembayék története sok szállal kapcsolódik a magyar történelemhez, hanem mert identitásválságaik tartalma és jellege hasonló volt a Dráván innen is. Miben kereshetőek e horvátországi nagypolgári klán nemzeti azonosságkeresésének tudathasadásos vonásai? Az okokat mindenekelőtt a polgárosodás és nemzetté válás folyamatának felemás jellegében találhatjuk meg. Arra a megkésve és többszöri megszakítással végbemenő folyamatra gondolunk, amelynek a medre, azaz állami-nemzeti kerete egyáltalán nem volt egyértelmű Közép-Európa keleti felén; más-más azonosulást kívánt történelmi hosszmetszetben, illetőleg ország- és tartományhatárok vagy etnikai-nyelvi hovatartozás szerint. Az azonosulás gyorsan és gyakran változó keretei nemegyszer súlyos identitásválságot eredményeztek. Ennek néhány példáját szeretnők bemutatni a Glembay-ciklus műveiben, mintegy előzetes hipotézisül esetleges módszeres későbbi kutatásokhoz.

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk — nehogy félreértés essék —, Krleža szövegét nem kívánjuk a közép-európai történelemmel szembesíteni. Ez egészen más jellegű feladat volna. Az irodalmi mű autonómiájából indulunk ki, az író által teremtett világ öntörvényűségét mindenképpen tiszteletben kell tartanunk. El kell fogadnunk, amit ő maga mondott Predrag Matve-

jevićnek, miszerint a glembayizmus vagy agramerizmus (Zágráb német nevéből származó kifejezés, a monarchia korának nagypolgári miliőjére utal) fogalma nem egyéb, mint irodalmi fikció (Razgovori s Miroslavom Krležom. Zagreb, 1971. 92. l.). Mi arra vagyunk kíváncsiak, milyen a műben benne foglalt történelem, hogy az azonosságtudat milyen konkrét dilemmáival kellett szembenézniük a Glembayoknak. Más dolog, miként vívódott ezzel ifjúkorában maga az író.

Arra a kérdésre, hogy kik is voltak a Glembayok, milyen történeti-társadalmi képlet, kimerítő választ adott Krleža, hiszen a ciklus elejére terjedelmes novella, fiktív történelmi tanulmány került, melyben részletesen bemutatja a família múltját és jelenét. „Az első nemzetség emberöltőjében a Glembayok még névtelen céhes iparosok; a második nemzetségben már felfelbukkannak a családban a bűncselekmény és a ragadozó erőszak első jelei; a harmadik nemzetség ivadékai megszerzik és hasznosítják első gőzgépeiket, megalapítják első bankjaikat, s uzsorakamaton tollasodva, szemrebbenés nélkül váltják aranyra az emberi vért és verejtéket. Ez a glembay-i arany a hetvenes években kezd lateineresedni: hovatovább ügyvédi és bankári, előkelő csengést nyer, főúri származású nejek révén nemesedik és úri ivadékokat nemz. A következő emberöltőben e sarjak lelépnek a színről..." (Miroslav Krleža: A Glembayokról. In: A Glembay család. Bp. 1956. 5—6. l.). Fénykoruk a Tisza Kálmán-i érára esik, az író szavával „polgári mágnások", a nyolcvanas évektől fölépült zágrábi Alsóváros elitjéhez tartoznak.

Földrajzilag könnyű meghatározni a Glembay család mozgásterét: Bécs, Buda és Zágráb háromszögéről van szó, Közép-Európa egyik részéről; közigazgatási-politikai határok szerint a Habsburg-birodalomról, majd Ausztria—Magyarországról és benne a korlátozott önrendelkezésű Horvátországról. A plebejus sorból néhány nemzedék alatt magasra kapaszkodott família egyes tagjainak gyakran kellett anyanyelvét és lojalitását cserélgetni, így tudtak egyre följebb jutni a változó körülmények között, következetesen kiszolgálva az éppen hatalmon levőket. A kiterjedt nemzetség több tagja érezhette úgy tragikus történelmi fordulók idején, hogy nem tud egyértelműen választani. A Fabriczyak ősei közül például az egyik „tudatos Melanchton-követő létére — Wallenstein zászlaja alatt harcolt a nagy svéd Gusztáv Adolf ellen". (Fáber-Fabriczy Marcell szerelme. In: A Glembay család. 146. l.). 1848-ban pedig Fabriczy Juliján így töprengett Jellasics seregében, miközben sórávorga nézte a magyar őrtüzeket: „Tétova lelkesedéssel, mint rajongó, aki érzi, hogy nem az igazak oldalán küzd, ám tehetetlenül tanácstalan." (Fáber-Fabriczy Marcell szerelme. In: A Glembay család. 147. l.). A novellában mindez illusztrációul szolgál Fáber-Fabriczy Marcell kamaszkori vívódásaihoz. Más korokban és helyen élő nemzedéktársaihoz hasonlóan, a húszadik század elején, ő is arra keres választ, hogy kicsoda tulajdonképpen, de neki nemcsak gyermekkor és felnőttség határmezsgyéjén kell tipródnia, hanem anyanyelvek és kultúrák határán is. Érdemes hosszabban is idézni a zágrábi fiatalember önkínzó meditációiból: „A horvátosított Fáber-Kovacsevics vezetéknév rejtélye már kicsi gyermekkora óta gyötörte Marcellt: miért is Fáber-Kovacsevics ő, és nem Fáber vagy Kovacsevics? (...) Nyiladozó értelme első napjaitól kezdve rejtély volt előtte, hogy anyja nem tud horvátul, miért beszélnek németül a Glembayok, ha nem bécsiek, miért vallják magukat magyarnak a Fabriczyak, de különösen a nagymama bátyja, Titusz Fabriczy (Fabriczy Titus Andronicus főispán), aki magyar mágnási gálában jár és vörössárga ékköves, lilaselymes, görbe illyr kardot visel? (...) Miért nem tanították meg otthon jól horvátul, mikor minden olvasókönyve horvát, és az iskolában mindenki horvátul beszél, náluk odahaza viszont senki sem beszél úgy, még Marijana, az öreg stájer szolgáló sem?" (Fáber-Fabriczy Marcell szerelme. In: A Glembay család. 144. l.). Ebben a belső monológban sűrítve benne vannak a századforduló kora horvátországi nagypolgárságának azonosulási dilemmái. A monarchia pénzarisztokráciájával, a Béccsel fönntartott kapcsolat német nyelvűséget követelt, az utca, a hétköznapi élet nyelve a horvát volt, a rendi-feudális felsőbb körökben, a budapesti politika felé a magyar nyelv játszott fontos szerepet. És a legtöbbször egymást kizáró alternatívaként jelentek meg az azonosulás vonatkozási keretei, hiszen a nemzeti-nyelvi türelmetlenség korában vagyunk. A környezet, a kapcsolatok naponta választásra kényszerítettek.

A családi képcsarnok a nyelv- és a társadalmi rétegváltás megannyi esetét, különféle változatait mutatja be. Az ősök a Muraközből, a magyar—délszláv etnikai határról származnak, de hogy még bonyolultabb legyen a képlet, ezen a tájon a horvát és a szlovén nyelv közötti átmeneti nyelvjárást beszéltek: „A család e műveletlen szépanyái egytől egyig muraközi-vend tájszólással ejtették a szót, ereikben még magyar vér csörgedezett, de unokáik már a lepoglavai ferenceseknél és a varasdi orsolyáknál illyrizálódtak." (A Glembayokról. In: A Glembay család. 6. l.). Volt aki Grácba ment tanulni, ottmaradt és elosztrákosodott. A társadalmi ranglétrán és az anyagi gyarapodásban előrejutó Glembayok azonban Horvátországban maradva is fontos ausztriai kapcsolatokat építettek ki. Egy példával illusztrálva a jelenséget: Ignyát Glembayról, a családi részvénytársaság igazgatójáról olvashatjuk a következő megjegyzést: „mint passzív osztrák-horvát élte le hetven esztendejét." (A Glembayokról. In: A Glembay család. 12. l.). Természetesen ez a jelző a politikai vonzódás irányát is jelezte. Jellegzetesen közép-európai jelenség a nemzeti hovatartozás egyik jelének vélt családnév megváltoztatása. A Glembay családdal rokonságban álló Fáber-Fabriczyak a múlt században sűrűn cserélgették családnevüket, a konjunktúra igényei szerint horvátosították, németesítették, magyarosították. Krleža panorámájában szerepel Krizsovec Iván is, egy régi horvát nemesi család sarja. Az ő apja, aktív unionista (a magyar kormánykörökkel megegyezést kereső) politikus volt Khuen-Héderváry bánsága idején (ami a történelemben az 1883 és 1903 közötti évekre esett), s célszerűnek tartotta nevét Keresztessre magyarosítani, két s-sel. Iván fiáról a következőt tartja szükségesnek megjegyezni az író: „a horvát nemes, aki magyarul jobban beszélt, mint édes anyanyelvén". (Krizsovec Iván. In: A Glembay család. 187. l.). Ez a fiatalember Budapesten készült politikai karriert csinálni, természetesen ő is a hatalmon levők felé tájékozódik, de azért gondolkodásába bizonyos formában élt a horvát különállás eszméje is. Az új állam, Jugoszlávia polgáraként nem kevés nosztalgiával emlékezik vissza ifjúkorának pesti útjaira, a vasúton jut az eszébe: „...és amikor unionizmusa igazán osztatlanul ép volt, itt, a fiumei—pesti vonatnak ezen a szakaszán Krizsovec doktor egy kicsit mindig szeparatistának érezte magát a lelke rejtekén." (Krizsovec Iván. In: A Glembay család. 180. l.). Írónk arcképcsarnokából persze nem hiányzik a délszláv nemzeti egység eszméjében hivő Glembay sem, doktor Gregor Kamill, a szovjethatalom képviselője így tekint vissza 1925 táján Moszkvában ifjú éveinek gondolkodására: „nagy pillanat is az, ha a tömegeket átható nemzeti Eszme látnoki újjongásba ragadja a népet: ha szárnyára kapja a Vardár, az Égei-tenger és a Fehér Sasok legendás eszméje." (Doktor Gregor első találkozása a Gonosszal. In: A Glembay család. 58. l.).

Ebben a közegben szükség volt esetleg akár két-három nyelv anyanyelvi ismeretére is, a horváton kívül általában beszéltek németül és magyarul. A báni Horvátország (és különösen Zágráb környékének) hagyományában és század eleji jelenében élt a kaj-horvát nyelvjárásnak mint irodalmi nyelvnek használata (ami jelentette egyfelől a što-nyelvjárás alapján létrehozott közös szerb-horvát irodalmi nyelvhez való ambivalens viszonyt, másfelől a helyi köznyelvhez közelálló változat előnyben részesítését). Krleža nagypolgári világában gyakori a kevert nyelvű társalgás is, amire számtalan példát találhatunk a három Glembay-drámában, német mondatok, internacionalizmusok, magyar kifejezések kerülnek a horvát nyelvű beszélgetésbe.

Az író által teremtett világban nem tudnak könnyen egyértelmű közösségi identitást találni a hősök. És nemcsak a Monarchiával vagy a Magyar Királysággal való azonosulást szemléli ambivalens és kritikus módon Krleža, van distanciája a horvát nemzeti illúzióktól is, a gimnazista Fáber-Fabriczy Marcellről olvashatjuk megjegyzését: „már nebulókorabeli válsága első napjaiban úgy nyelte keserű horvátságát, mint mérgezett almát". (Fáber-Fabriczy Marcell szerelme. In: A Glembay család. 148. l.) A Glembay ciklusban kaleidoszkópszerűen vonulnak el előttünk a nemzeti identitás különféle változatai. Az azonosulási folyamatok legfontosabb jellemzői: a különféle irányú gyors asszimilációk, az identitás ellentmondásos jellege, ambivalenciája. Valamelyik nemzeti vagy állami közösség vállalása mások tagadását jelenti. Az identitás egyes elemei részben tagadják egymást, az azonosulás formái gyakran bizonytalanok.

Megkockáztatjuk, hogy Krleža olyan ellentmondásait tárja föl a közép-európai nemzeti identitásnak, amelynek bemutatásával máig adós a művelődéstörténet.

A horvát történelem identitásválságai, a más-más azonosulást kínáló keretek, a közöttük vívódó társadalmi rétegek, a súlyos dilemmák nekünk, magyaroknak közelről ismerősek. Nem véletlenül írta Krleža Glembay-ciklusáról több mint negyven esztendeje Németh László: „Mialatt olvastam, a magyar s nemcsak a magyar: a cseh, lengyel, osztrák Glembayokra kellett gondolnom." (Most, Punte, Silta 1940). A horvát író dilemmáit elsősorban itt érthetjük meg, Közép-Európában.

KISS GY. CSABA

UDVARI ISTVÁN

A bács-szerémi (jugoszláviai) ruszin irodalom történetének alapvonalai

ÁLTALÁNOS INFORMÁCIÓK A RUSZINOKRÓL, PERIODIKÁIKRÓL

Világszerte elismert tény, hogy Jugoszláviában komoly politikai munka folyik a nemzetiségi nyelvhasználat és a nyelvi egyenjogúság megvalósítása érdekében. A JSZSZK alkotmánya az ország minden nemzete és nemzetisége nyelvének és írásmódjának egyenjogúságát biztosítja. A Vajdaság alkotmánytörvénye pedig nevezetesen hét népről, illetve nemzetiségről (szerbek, horvátok, Crna-Goraiak, magyarok, románok, ruszinok, szlovákok) szól, s a tartomány központi szerveiben öt nyelv egyenjogúságát precizírozza (szerb-horvát, illetve horvát-szerb, magyar, román, ruszin, szlovák); egyébként pedig kimondja: a nemzetiségi nyelv egyenjogú a szerb-horváttal azokon a területeken, amelyeken az illető nemzetiség él. E törvény értelmében minden község (kommuna) maga határozza meg a területére érvényes nyelvet, nyelveket. Így Újvidék községben mint azt a közintézmények, így a posta feliratai is sejtetik, négy hivatalos nyelv van érvényben, a ruszin nyelv pedig három községben hivatalos.

A magyar irodalmi-tudományos köztudat viszonylag keveset tud a ruszinokról, akik Jugoszláviában az ukrán és szlovák nemzetiségek mellett önálló nemzetiségnek számítanak. A helyi nyelvjárásokon alapuló, a szlavisztikai irodalomban a múlt század vége óta élénk polémiát kiváltó nyelvük pedig mint jeleztük, a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány egyik hivatalos nyelve — államnyelv. A ruszin, rusznák etnonimát, eltekintve a csehszlovákiai, romániai peremnyelvjárásoktól, az ukrán nyelvterületen fokozatosan kiszorította az ukrán népnév. A magyar irodalmi nyelv összefüggésben ezzel a ténnyel leíró értelemben ma szintén az ukrán, a Kárpáton túliak vonatkozásában pedig a kárpátukrán megjelölést használja. A népinemzeti hovatartozás szempontjából végeredményben szintén az ukránsághoz tartozó jugoszláviai, bács-szerémi ruszinok önmaguk megnevezésére továbbra is megőrizték a ruszin,~rusznák nevet: magyarul sem nevezhetjük őket másként.

A bács-szerémi ruszinok létszáma 30—32 ezer. Mint különálló nyelvi, etnikai csoport történelme a töröknek a történelmi Magyarországról való kiűzése után kezdődött, amikor a XVIII. század közepén az északról délre tartó nagy migrációs folyamat részeként a görögkatolikus ruszinok letelepedtek Bácskában, a korabeli paraszti Eldorádóban, nevezetesen Bácskeresztúr és Koczura községekben. A XIX. század elejétől a ruszinok egy része a Bácska, sőt

az egész Dél-Magyarország minden népére, nemzetiségére jellemző, a földhiány, a kapitalizálódás folyamatának előrehaladása okozta másodlagos migráció eredményeként népes rajokban a Szerémségbe és Szlavóniába települt át. Az eredeti bácskai ruszin falvak ezekkel a településekkel később is élénk családi kapcsolatokat tartottak fenn, amelyek később társadalmi jelleget öltöttek.

A múlt század végén, századunk elején cseh, szlovák, ukrán, orosz nyelvészek, néprajzosok között vita alakult ki a ruszinok nyelvi és nemzeti hovatartozásáról. A tudomány és politika határán folyó vita szorosan kapcsolódott a szlovák-ukrán nyelvi és etnikai határról kialakult polémiához, annak egyik mellékjelensége volt. A vitatkozó felek csak több évtized elteltével módosítottak eredeti merev álláspontjukon: az ukrainisták és híveik elismerték a ruszinok nyelvének erősen szlovakizált jellegét, azt, hogy a nyelv a szláv nyelvek csoportosítására és osztályozására szolgáló hangtani és alaktani kritériumok alapján nem sorolható az ukrán nyelvjárások közé, de a nyelvet beszélők szlovák nemzetiségét nem fogadták el. A szlovakisták és követőik továbbra is ragaszkodtak a ruszinok nyelve keletszlovák voltáról kialakított véleményükhöz, de belátták, hogy nemzetiségileg nem lehet őket a szlovákokhoz sorolni. A ruszin nyelv és nemzetiség ez utóbbi értelmezésének szellemében született Munkácsy Mihály: Tót nyelvű rusznákok Bács és Szerém megyében című műve. (Bp. 1913). A bács-szerémi ruszinok nyelvi hovatartozásáról ma is eltérőek a kutatói vélemények. Számunkra azok a művek a szimpatikusabbak, amelyek a ruszinok nyelvét önálló nyelvnek tekintik, s a genetikai megközelítést nem abszolutizálva, tágabb kontextusban, szociolingvisztikai, funkcionális szempontokat érvényesítve, a mikronyelvek, a regionális funkciójú irodalmi nyelvek aspektusából foglalkoznak a szláv nyelvek világának e fenoménjával. A ruszin írás a cirill ábécé egyik ukrán változatának, az úgynevezett „zselehivkának" átdolgozása. A nyelv első leíró nyelvtana 1923-ban látott napvilágot, az újabb leíró nyelvtanok iskolai kiadványok. Szerb-horvát-ruszin viszonylatban több szótár is megjelent. A ruszinok kulturális és irodalmi életét az aktivitás jellemzi. A Vajdasági Írószövetségnek 19 ruszin nemzetiségű tagja van. Az irodalmi élet szervezését a Ruszke Szlovo Kiadó mellett működő Irodalmi Tanács és a Ruszin Nyelvművelő és Irodalmi Egyesület Irodalmi Szekciója végzi. A Svetloszc „Világosság" sorozatban nagyobb lélegzetű alkotások jelennek meg, a Zsridlo „Forrás" sorozat pedig az induló tehetségeknek ad teret. Irodalmi alkotások tulajdonképpen minden ruszin periodikában helyet kapnak; a Ruszke Szlovo hetilapnak havonként irodalmi melléklete jelenik meg, Literaturne Szlovo „Irodalmi Szó" címmel. Svetloszc „Világosság" folyóirat gyűjtötte azonban maga köré az írókat, kritikusokat, bár a folyóiratban szépirodalmon kívül történeti, társadalmi-politikai cikkek is megjelennek. A folyóiratnak drámai melléklete is van, mely az eredeti ruszin drámai alkotások mellett a jugoszláviai irodalmak (köztük a magyar) legjobb színműveit is tolmácsolja.

A felszabadulás után szervezték meg ruszin nyelven a középfokú oktatást, melyet a hatvanas évek közepén reformáltak meg. 1978 szeptemberétől pedig a felsőfokú pedagógusképzésben a zombori Pedagógiai Főiskola (Akadémia) bácskeresztúri tagozatán megvalósul a ruszin nyelvű oktatás. A ruszin nyelv oktatásában és tudományos tanulmányozásában mérföldkő jelentősége van a Ruszin Nyelvi és Irodalmi Tanszék 1981-es újvidéki megalapításának. Az újvidéki rádió és televízió rendszeresen közvetít adásokat ruszin irodalmi nyelven, de a verbasz-kulai, a sidi és a horvátországi vukovári rádióadók is sugároznak ruszin nyelvű műsorokat.

A ruszin színjátszás már évek óta a jugoszláviai amatőr színjátszó mozgalom élvonalában van. A ruszin kulturális és művelődési élettől elválaszthatatlanok: az amatőr színjátszó együttesek bácskeresztúri seregszemléi, az amatőr énekkarok és táncegyüttesek fesztiválja a Cservena Ruzsa „Vörös Rózsa", az iskolások népdal- és táncegyütteseinek bemutatója, a Cservene Pupcse „Vörös Bimbó", A Petro Riznics Gyágyáról elnevezett színjátszó fesztivál pedig a műkedvelő és félhivatalos ruszin színjátszóegyüttesek vajdasági rangú találkozója. Ruszin szempontból regionális — szerémségi — vonatkozású a Petrovszki dzvon „Petrovaci harang" és a Miklusevci 70. A hagyományos ruszin kulturális, irodalmi centrum Bácskeresztúr, itt működ-

dik a nyomda, a verbaszi Žarko Zrenjanin középiskola ruszin tanítási nyelvű kihelyezett tagozata és a tanárképző. A hatvanas évek végén innen helyezték Újvidékre a Ruszke Szlovo Kiadót, a különböző szerkesztőségeket, ahol az újabb típusú migrációs folyamatok eredményeként ma már több ezer ruszin él.

Ruszin nyelvű könyveket, periodikákat elsősorban a Ruszke Szlovo Kiadó bocsát ki, mely az 1967-es újjászervezésétől körülbelül 250 szépirodalmi, tudományos-ismeretterjesztő stb. művet jelentetett meg. 1984-ben például 15 könyv kibocsátását tervezi. A Népnaptár, két marxista alapmű s három fordításkötet mellett nyolc mai ruszin szerző könyve és egy, a mai ruszin költészet antológiája láthat napvilágot. A tankönyveket és az iskolai célra szánt kiadványokat pedig a Vajdasági Tankönyvkiadó Intézet adja ki. A Vajdasági Dolgozók Szocialista Szövetségének ruszin nyelvű hetilapja a Ruszke Szlovo. Évente hat alkalommal jelenik meg a Svetloszc című irodalmi, kulturális és társadalmi-politikai folyóirat. A Horvátországi Ukránok és Ruszinok Szövetségének folyóirata a Nova Dumka hasonló profilú, azzal a különbséggel, hogy benne ruszin és ukrán nyelvű cikkek egyaránt helyet kapnak. A tizenéveseknek a MAK, Mlagyezs-Aktivnoszc-Kreativnoszc, az iskolás korú gyerekeknek a Pionirszka Zahradka című havilapok szólnak. Tartalmát, megformáltságát tekintve nívós a bácskeresztúri művelődési ház évkönyve a Visznyik Kulturi és a Ruszin Nyelvművelő és Irodalmi Társaság almanachja a Tvorcsoszc. A bő terjedelemben megjelenő Narodni Kalendar „Népnaptár" elsősorban a ruszin parasztoknak szól. Öt nyelven, így ruszinul is megjelenik a Vajdasági Tartományi Képviselőház kiadványa, a Küldöttek Híradója. A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének orgánuma a Kommunista című hetilap hasonlóan az albán, magyar, román, szlovák nyelvű változatokhoz, rövidítve megjelenik ruszin nyelven is. A Vajdasági SZAT oktatástudomány és művelődésügyi dolgozóinak 5 nyelvű lapja a Misao—Gondolat—Mislenka—Gindul—Dumka ruszin iskolai, művelődési, kulturális életről tájékoztat. A ruszinok lakta opstinák hivatalos közlönyei, periodikái általában ruszin nyelvű anyagot vagy mellékletet is tartalmaznak. Ezeket természetesen nem sorolhatjuk fel, közülük csupán a Topolyai Ifjúsági Otthon által kiadott Anonymus című ifjúsági folyóiratot említjük meg. Hogy teljesebbé tegyük a ruszin irodalmi nyelven megjelenő sajtótermékekről nyújtott képet, utalunk rá, hogy számos vallásos, egyházi kiadvány is megjelenik ruszin irodalmi nyelven. Ezek közül csak a rendszeresen megjelenő Hrisztijanszkij Kalendart emeljük ki.

A RUSZIN IRODALOMTÖRTÉNET VÁZLATA

A ruszin irodalom történetét három periódusra oszthatjuk. I. Az első világháború befejezéséig tartó közös ruszin korszakban, amikor Kárpátalja és Bácska is a történeti magyarország részét alkották, a kárpátaljai ruszinok (kárpátukránok és a bács-szerémi ruszinok vallási, kulturális, irodalmi élete egy mederben folyt. Nagyszerűen szemlélteti ezt az ungvári Szent Bazil Társulat története, valamint az Ungvárott 1980-ban megjelent Russzkij Szolovej „Orosz csalogány" című gyűjtemény, melyben bács-szerémi ruszin népdalok mellett bácskeresztúriak orosz nyelvű versei is helyet kaptak. A bács-szerémi ruszin értelmiség részben felvidéki származású volt, részben Ungvárott végezte a papi szemináriumot és a tanítóképzőt. Hogy mennyire intenzívek voltak a déli és északi ruszinok kapcsolatai, ahhoz nagyszerű adalékot nyújt Olena Rudlovcsak eperjesi kutatónő — a magyar—ukrán művelődési és irodalmi kapcsolatok kitűnő ismerője: a múlt század közepén eperjesi irodalmi almanachokban megjelent, magyarból fordított költeményeket és műdalokat a század utolsó évtizedében mint népdalt gyűjtötték fel Bácskában. A XIX. század közepéig, a kárpátukrán nemzeti mozgalom viszonylagos fellendüléséig, az irodalmi nyelv funkcióját, a kelet-közép-európai képlettel összhangban az egyház liturgikus nyelve, az egyházi szláv töltötte be, majd pedig a nemzeti, nyelvi orientációtól függően vagy az orosz, vagy az ukrán nyelv vagy pedig az egyházi szláv, az orosz és a helyi nyelvjárások keveréke, az úgynevezett jazycsie. Itt csak utalhatunk rá, hogy a múlt század folyamán a kárpátukránoknál (ruszinoknál) még eldöntetlen volt a nemzeti hovatarto-

zás kérdése. A három alapvető, a russzofil, az ukrainofil, a russzinofil nemzeti, nyelvi irányzat vitája az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásával sem zárult le, sőt egészen a II. világháború befejezéséig folyt. A múlt század közepére megszületett már ugyan az új, a modern ukrán irodalom és irodalmi nyelv, az ukrán nyelv önállósága azonban még a nyelvészek körében sem volt egyértelműen elismert. A cári orosz birodalomban pedig egészen 1905-ig tilos volt ukránul írni — a cári birodalom eloroszosító asszimiláló politikája tagadta az ukránok önálló nemzeti jellegét, s meg akarta semmisíteni annak bizonyítékait is. Ilyen bonyolult körülmények között nem meglepő, hogy az ukrán nyelvterület végvidékein élő kárpátukránok legjobbjai sem voltak képesek helyes álláspontot kialakítani nemzeti és nyelvi hovatartozásukról. Az ukrán irodalmon belül a kárpátukránok irodalmának 1945-ig lényegében önálló vonulata, fejlődéstörténete van, sajátos nyelvi, művészi, műfaji, ideológiai problémákkal. A bácsszerémi ruszin irodalmárok részint még a két világháború között is e literatúra összefüggéseiben gondolkodtak és cselekedtek.

II. Az önálló bács-szerémi ruszin irodalmi élet kezdetét Havriil Kosztelniknek, a ruszin irodalom klasszikusának 1904-ben megjelentetett népi nyelven írt Z mojoho valala, Falumból című verses elbeszélése jelzi. Az önálló ruszin irodalmi nyelv, s ezzel összefüggésben az irodalom fejlődése a XX. század első éveiben indult el, s csak az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása után vett komolyabb lendületet, amikor a hagyományos kulturális, vallási központokkal (Eperjes, Ungvár) meglazultak a kapcsolatok, és 1919-ben megalakult a Ruszke Narodne Prosztvitne Druzstvo Ruszin Népi Művelődési Egyesület — mely hivatalos nyelvévé a helyi, a jugoszláviai ruszinok által beszélt nyelvjárást teszi. Az első elbeszélések, versek a húszas évek elején, a szervezett kiadói tevékenység beindulása után láttak csak napvilágot. 1936-ban jelenik meg az első jelentős mű, a hét író alkotásaiból válogató Ruszke-unkrajinszki almanah bacsvanszkih-szrimszkih piszateljoh, A bács-szerémi írók ruszin-ukrán almanachja. A két világháború közötti kulturális életet kedvezőtlenül befolyásolta a nép-nemzeti hovatartozás kérdésében megnyilvánuló bizonytalanság, a russzofil és ukrainofil irányzatok hadakozása. A majdnem kizárólag periodikák hasábjain élő irodalom nyelvi, politikai küzdelmek, a megkésett és sajátos nemzeti újjászületési mozgalom szolgálatában állt. E korszakra esik Havriil Kosztelnik, Maftej Vinaj, Janko Fejsza, Mitro Nagy, Szilveszter Szalamon, irodalmi tevékenységének kibontakozása és kiteljesedése, Mihal Kovacs és Evgenij M. Kocsis indulása.

III. A felszabadulástól napjainkig terjedő periódus a ruszin irodalom művészi, eszmeiműfaji, értékbeli, nemzedéki kiteljesedésének időszaka. A felszabadulás gyökeres változást hoz a ruszinok kulturális, irodalmi életében: véglegesen elvetették az orosz vagy ukrán nyelvű iskoláztatásnak, kulturális életnek alternációját, győzött a következetes ruszinofil irányzat; minden területen áttértek a népi nyelv használatára, új folyóiratok jelennek meg, beindul a ruszin nyelvű középfokú oktatás, új kulturális-művelődési egyesületek alakulnak stb. Igazi kibontakozást a hatvanas évek hoznak. Az önigazgatásos szocializmus kiteljesedésével a ruszin nyelv funkciója számos vonatkozásban bővült, fontos szerepet töltve be a ruszinok társadalmi-politikai életében is. Ez idő tájtól jelennek meg rendszeresen önálló kötetek, több gyűjtemény is napvilágot látott.

A ruszin irodalom a hatvanas évekig kisepikában és a lírában jutott leggyakrabban és legérettebben kifejezésre, 1967-ben születik meg az első ruszin regény, a drámairodalom is csak ettől kezdve észrevehetőbb. A ruszin nyelvű kritika — a Svetloszc és a Tvorcsoszc hasábjain — a hetvenes évek közepén jelentkezik rendszeresen korszerű, színvonalas írásokkal elsősorban Irina Hardi-Kovacsevics, Gyura Papharhaji és Julian Tamas műveiként. J. Tamas-nak az újvidéki egyetem Ruszin Nyelvi- és Irodalmi Tanszéke oktatójának a nevéhez fűződik a ruszin irodalom történetének mélyebb feltárása és megírása.

Ruszin periodikák hírt adtak arról is, hogy a közeljövőben szerb-horvát és ruszin nyelven Ruszin irodalom -történet és státusz címmel monográfiája is megjelenik. Az ötvenes évek végén a hatvanas évek elején veszi kezdetét a középgenerációhz tartozó M. M. Kocsis, V. Bilnya, Gy. Latyak, S. Hudak, V. Kosztelnik, M. Szkuban, Gy. Papharhaji, M. Sztriber, S. Csakan

stb. irodalmi munkássága. Közülük aktív műfordítói, irodalomszervezői tevékenységet fejt ki M. Szkuban, Gy. Latyak. Az utóbbi, aki 1983 februárjáig egy éven át a Vajdasági Íróegyesület elnöki tisztét is betöltötte, az Anna Kareninát is lefordította. Mekkora erő, micsoda optimizmus.

Az anyanyelvi nevelés szolgálatában állított ruszin nyelvű gyermekköltészet nemcsak mennyiségileg, de esztétikai, verstani értékeit tekintve is figyelemre méltó. Az utóbbi évtized termésből Mikola Szkuban, Melanija Pavlovics, Jakim Olejar, Miron Budinszki, Miron Kanyuh, Szerafina Makaji, Irina Hardi-Kovacsevics gyermekversköteteit emeljük ki. A ruszin irodalom hagyományos koncepcióját végső belső lehetőségig Gyura Papharhaji aknázta ki. Nála kezdődött meg a ruszin költészet megújítása, egyetemesebb költészeti koncepciókkal való gazdagítása.

Korszerűséget, a világirodalom modernebb, frissebb áramlataiba való bekapcsolódást jelzi intellektuális lírájával Miroszlav Sztriber. Nyelvezetben, látásmódban, műfajilag újítóként tartják számon Anhela Prokopot, Jakim Csapkot, Mihal Ramacsot, Ahneta Bucskot, Venjamin Bulcsikot, Julian Tamast. Ljupka Falcnak a ruszin nyelvű rímtelen költészet és szabadvers kialakításában vannak érdemei.

A ruszin prózairodalom megújulását, korszerűségét elsősorban Ljubomir Szopka neve fémjelzi. Gyura Papharhaji és Stefan Hudak a város, az értelmiségi problematikával gazdagították az elbeszélő irodalmat.

VICE, VERSA

Ruszin írók, költők fordításaként megjelent prózai és verses antológiákkal a ruszin irodalom áttörte szűk, nyelvi korlátait: a szerb-horvát nyelvű Duboka brazda, (Mély barázda), nyolc szerző 23 elbeszélését, a szlovák nyelű Sled času, (Az idő nyoma) (Újvidék), 11 szerző 19 novelláját, az ukrán nyelvű Tam, kolo Dunaju (Ott, a Duna mentén) (Ungvár), pedig 7 szerző 23 novelláját tolmácsolja. Az élő ruszin irodalom szép tanúságtétele a Bulke sa usana (Pipacsok ajakkal) (1977. szerk. J. Tamas) című válogatás, mely szerb-horvát nyelven adja a ruszin költészet keresztmetszetét. A jugoszláviai magyar periodikák a Mézeskalács, a Jó Pajtás és elődje a Pionir Újság, a Képes Újság, a Híd, az Üzenet, de az Új Symposion is több alkalommal adtak teret ruszin szerzőknek.

A vajdasági társadalmi, politikai és kulturális légkörben pregnánsan jelentkezik az a természetes tény, hogy az itt élő népek, nemzetiségek kölcsönösen megismerjék egymás kulturáját, s irodalmát. Ennek szolgálatában áll a vajdasági tanterv is. A Vajdasági Tankönyvkiadó Intézet öt nyelven jelenteti meg kiadványait. A művelődéspolitika felelős irányítói permanensen törekszenek arra, hogy a különböző nemzetiségű tanulók anyanyelvükön olvashassák egymás klasszikusainak műveit. Ruszin alkotók műveiből magyarul két önálló kötet is megjelent már. Miron Budinszki: Furfangos Jankó kakasa, Forum 1976. ford. Karig Sára: Mikola Kocsis: Melanka hajfürtjei 2. kiad. Tankönyvkiadó Intézet 1980. ford. Fehér Ferenc, Kolozsi Tibor, Szarvas János, Balázs Pál, Brasnyó István.

Jugoszlávia népei és nemzetiségei költészetének több magyar nyelvű antológiájában olvashatunk ruszin szerzőktől, ezek közül a Találkozások (1980. szerk. Sárosi Károly) című kötetet említjük meg, mely Miroszlav Sztriber és Gyura Papharhaji 8—8 költeményét adja Fehér Ferenc fordításában. Továbbá kisebb lélegzetű írások, részletek lelhetők fel általános és középiskolai tankönyvekben, szöveggyűjteményekben. Magyar művek fordításaként 4 önálló kötet jelent meg bács-szerémi ruszin irodalmi nyelven: Molnár Ferenc: Pál utcai fiúk (Hlapci z Pavlovej ulici 1979) ford. Szerafina Megyesi; Fehér Ferenc: Rejtett tenger szívében (U sercu morja pritajenoho) válogatta: Jakim Rac, Gyura Varga, Gion Nándor: A túlpartról (Z toho boku 1980) ford. Borbély János, Miron Kanyuh; Major Nándor: Burgonyajátékok (Ihracske od krompira 1962) ford. Mikola Szkuban. Jugoszlávia népei és nemzetiségei irodalmának ruszin nyelvű antológiáiban természetesen magyarok is olvashatók, így a fent említett Találko-

zások ruszin nyelvű változatában Zsadajuci zsivot (Az életre vágyva) Fehér Ferenc és Ács Károly versei, ford. Gyura Varga, Irina Hardi-Kovacsevics, Jakim Rac, Gyura Szopka. A középiskolai olvasókönyv első osztályosok számára Petőfi és Mikászth életútját, költészetét elemzi illusztrációval. A középiskolai olvasókönyv 2. osztályosok számára hasonló elvek alapján Adyt, Lukács Györgyöt mutatja be. A Svetloszcban minden számban bemutatnak egy-egy nemzetiségi szerzőt, köztük magyarokat is, a folyóirat drámai melléklete jugoszláviai magyar darabokat is közöl, így például Gobby Fehér Gyula: Vallatás (Vislidzovanye, ford. Mikola Szegedi 1978/3); Deák Ferenc: A tor (Obed, ford. Miron Kanyuh, 1975/1) stb.

Összegezve: a fiatal ruszin irodalomra a szóbeli hagyomány éltető ereje, a lírai műnem vezető szerepe, a gyorsított ütemű, de töredezett fejlődés jellemző, valamint más nyelvű irodalmi hatások erőteljes érvényesülése, továbbá hivatásos alkotók hiánya, műfaji szegénység. Mindezzel együtt is a ruszinok irodalma tipológiailag sajátos közép-kelet-európai irodalom, mely Vajdaság kulturális és irodalmi életének szerves részét alkotja. Ez a literatúra közel nyolc évtizedes létezése alatt viszonylag magas eszmei-művészi színvonalat ért el. Értékeket elsősorban a hagyományos paraszti kultúra és életmód, valamint annak pusztulása, művészi megörökítése terén mutat fel. Ezt az irodalmat nem szabad figyelmen kívül hagynunk nekünk magyaroknak sem — magyar vonatkozásai miatt sem.

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

Kálnoky László: Bálnák a parton

A Nyugat „harmadik nemzedékének" lírája — irodalomtörténetünk megírt fejezete. E költőnemzedék jellegzetes pályakezdését, út- és hangkeresését a költői művek és a kritikák jelzik. A Szerb Antal és a Halász Gábor által hajdan emlegetett merészségre, kísérletezésre, költői horizonttágításra való serkentést korábban főleg Weöres Sándor költészetében figyelhettük meg. Jékely Zoltán lényegében következetesen folytatta emlékeket idéző, olykor romantikusan álmodozó, nem egyszer Krúdy-hangulatú költészetét. Rónay György klasszicizáló intellektuális lírája és Vas István fegyelmezett, moralizáló, egyszerre avantgarde és klasszikus ihletésű költészete megkezdett költői pálya következetes folytatásának látszik. De a legváratlanabb költői pályamódosulás Kálnoky László kései költészetében jelentkezett e nemzedék tagjai között. Kálnoky korai nagy verse, a sokat emlegetett *Szanatóriumi elégia* nemcsak valóságos elismerést jelentett, hanem a későbbi viszonyítás, összevetés alapjává, az alkotói egyéniség és a teljes életmű leszűkítésévé vált. Majd az ötvenes évek sajnálatosan visszaszorították Kálnoky eredeti alkotásait, mind ritkábbá tették a saját versben való megszólalást, és rákényszerítették a műfordításokra. Az irodalmi életből eléggé kiszorult költő később értette meg, hogy „csak" műfordítónak tartják, s költői életműve indokolatlanul elhomályosult. Hiába gazdagította a maga költői nyelvét is Goethe, Baudelaire, Verlaine, Supervielle, Cocteau, Dylan Thomas és mások versfordításaival, ahogy ő is mondja, le kellett tépnie „álarcait", tudatosan vállalnia kellett önmagát, határozottan folytatnia kellett a maga költői útját. Így lehetünk szemtanúi a Nyugat harmadik nemzedéke, s különösen éppen Kálnoky László meglepő kései költői gazdagodásának, újabb és újabb stílus- és hangváltásainak. Az egymás után megjelenő kötetek figyelmeztettek egy eredeti „ellen-őszikék"-korszakra (*Összegyűjtött versek,* 1980; *Egy hiéna utóélete és más történetek,* 1981; *Az üvegkalap,* 1982; *Bálnák a parton,* 1983.) Kálnoky László nem az Arany János-i értelemben vett öregkori, rezignált, keserű hangú verseket, az úgynevezett őszikéket írta meg, hanem mintegy megfiatalodva, korábbi fájdalmasabb-komorabb költői álarcait levetve, új és új hangon szólalt meg. S a korábbi Kálnoky-versekben ritka derű, humor, gúny, irónia és önirónia felerősödött az utóbbi kötetekben. S egy nem esztétikai szempontot is jelezni lehet: a költő népszerű lett.

A *Bálnák a parton* című Kálnoky-verskötet részben természetesen kapcsolódik az *Egy hiéna utóélete és más történetek* és *Az üvegkalap* című korábbi köteteihez, részben bizonyos tekintetben továbblép, újít. A költő most folytatta — s reméljük, hogy nem zárta le *Homálynoky Szaniszló történeteit*. Egyik korábbi vallomásában említi, hogy idősebb korában meg akarta írni emlékiratait. De megtorpant, mert úgy érezte, hogy a költő élete nem olyan érdekes, mint az űrpilótáé vagy az oroszlánvadászé. De aztán 1978 elején kibontakozott előtte egy olyan versciklus terve, melyben a maga életének látszólag érdektelen epizódjait dolgozza fel — a „költészet fényébe" emelve őket. Kálnoky László ekkor valami újat fedezett fel költészetünkben. Az ént középpontba helyező, olykor nagyképű emlékiratok korában tudatosan elhomályosította önmaga alakját Homálynokynak, szülővárosát, Egert „Váraljának". Így egy eredeti kettősséget teremtett ezzel a lírai emlékirattal, szabálytalan verses regénnyel, mert rej-

tetten, önironikusan, maszk mögé bújva egyszerre lehetett vallomásos, önmagát megmutató költő és objektív, valóságos környezetbe, epikus szituációba ágyazva — félig kortörténet-író. Irodalomtörténeti szempontból ez a műfaj távoli rokonságot mutat a múlt században elterjedt verses regénnyel, melynek legkitűnőbb alkotásait Byron, Puskin, Arany János és Arany László írták. A verses regényben az epikus vázra lírai elemek épülnek, a főhős sorsa sajátos líraisággal telítődik, a témától eltérve lírai kitérőket találhatunk. A negyvenes-ötvenes évek anekdotikus történetei a valóságban drámaiak voltak, de Kálnoky László a szellem magaslatáról visszapillanatva ironikus, látszólag derűs pillanatokká oldja fel ezeket. Természetesen itt nem az együttérzés, a felejtés, a hamis emlékezés torzításáról van szó, hanem a költészet bölcs derűjéről, groteszk fordulatairól. Igaza volt Réz Pálnak, amikor azt fejtegette, hogy Kálnoky László „pazarul költőietlen" nyelven beszél a Homálynoky-történetekben, „az előbeszéd leglaposabb és legpongyolább fordulatait ötvözi a hivatali és hírlapi nyelv körmönfontan csúnya elemeivel". S ez éppen Kálnoky esetében különös, hiszen ő mind műfordításaiban, mind saját verseiben hihetetlen nagy formai bravúrról győzi meg olvasóit. Cs. Szabó László állapította meg egyszer, hogy Kálnoky csodálatos Shakespeare-paródiáján még maga a Mester is derülne. A nyelvi bravúr szinte valamennyi emlékirat-történetben megfigyelhető. Most 1944 decemberének nehéz napjait idézi, a munkaszolgálatos időszakot. Itt egy túlzottan hosszúra nyújtott, többszörösen összetett mondat pongyolaságával lep meg. Közben a hivatali nyelv színtelenszagtalan fordulataival él („a bevonulást elmulasztók számára az azonnali felkoncolást helyezte kilátásba"). Máskor pedig a túlzott részletezés, nyilvánvaló szószaporítás komikus nyelvi eszközeivel; a pesti ostrom idején lehullott ismeretlen robbanó hasábokról írva. A szójátékszer, ellentétes szórendű, Hemingway regénycímére is rímelő mondatai hajdani drámát is rejtenek magukban. („Szaniszló azt hitte, hogy búcsút vett a fegyverektől. Sajnos, a fegyverek egyelőre nem vettek búcsút Szaniszlótól.") Az ötvenes éveket, az irodalmi élet fonákságait, a személyi kultusz szoboráradatát stb. is szívesen idézi fel Kálnoky-Homálynoky. A kisebbnagyobb sértődések, mellőzések, félreállítások, igazságtalanságok most nem a dokumentumregény adathalmazával, súlyosságával és drámaiságával jelennek meg Homálynoky történeteiben. Kálnoky félreérthetetlenül elítéli ezeket a jelenségeket, de a látszólagos esetlegességgel, a mindennapisággal, a hétköznapisággal a történetek groteszk báját fokozza, ironikus ítéletét erősíti. A nevek kicsit torzítottak; egy-egy betűcsere, szórendi változtatás csak még félreérthetetlenebbül utal az eredeti névre. Rákosi Mátyás helyett Mátyási Rókust ír; Kuczka Péter helyett Koczka Pétert, Molnár Miklós helyett Malmos Miklóst. Szellemes kritikája, bírálóironikus hangja ezekben az irodalmi történeteiben is jól érződik. „Malmos Miklóst" így jellemzi: „Malmos Miklós idehaza a kapitalizmus ellen küzdött, de a szocializmus kárára. Ha él még valahol nyugaton, most bizonyára a kapitalizmus kárára folytat harcot a szocializmus ellen." A Kuczka Péterrel kapcsolatos történethez hozzátartozik egy kitérő, mely egy Rákosi Mátyásnál tett látogatás pillanatát, epizódját tette legendássá. Az ötvenes években ismeretlen gyümölcsből, a banánból tett el néhányat Kuczka, hogy otthon a gyerekeknek megmutassa. (E jelenetet Karinthy Ferenc is megörökítette Papageno és Monostatos című elbeszélésében.) Az ironikus távlat természetesen nem ad „megszépítő messzeséget" ezen történeteknek. Hisz ha lefejtjük a költő stíluseszközeit, s pőrén ott marad a történet hiteles magva: azt nem egyszer tragikusnak is tekinthetjük. (A Rákosi Mátyás-szobrok, a felfuvalkodott kiskirályok hatalmaskodása, éhség és életveszély az ostrom idején stb.)

A Homálynoky Szaniszló történetei mellett két versciklus is a korábbi verskötetek valamiféle folytatásának tekinthető. Az *Elhárító kíváncsiság* című ciklusban komor hangulatú versek vannak túlsúlyban. *A vándorhoz* címűben félelmesen reccsen fölötte az ág, mely nem más, mint az ő karja. A leguruló kő nem más, mint a koponyája. Minden az elmúlásra, a halálra emlékezteti. *A sziklamászó* című versében falakba ütközik, mint a vak madár. A csúcshoz ér, a semmiségbe réved. „Fénytelen kanóc voltam, most sercegek fel kialvóban", vallja keserűen önmagáról. A *Debreceni ének*ben keserű kérdéseket halmoz (Miért váltja fel nappalom / az át nem látható sötétség?). A „végső útról" beszél, „fekete" álarc van rajta. Egyik

szép versében költő-barátját, Jékely Zoltánt siratja el. Kalotaszeg fiát gyászolja, a szépség és szerelem költőrajongóját. „Hősként haltál vértelen háborúban", írja Kálnoky. Ez a komorság azonban katartikus erejű, mint a tragédiák befejezésekor kibomló bonyolult, összetett érzés. Radnóti Miklós „hősi szomorúságot" érzett Füst Milán verseiben. Kálnoky László komor verseiben is „hősi szomorúság" él. Jékely Zoltán hősként halt meg vértelen háborúban. Havas tetőre igyekszik a vándor a nagy télben, sziklamászóként halad előre, gyászindulót kopog az írógépe, „teher a hetven év, s egyben szabadság". De büszkeség tölti el, legyűri a keserűséget, mert „Bennem zeng a világ, / ki a világot visszazengem." Ennél nincs több. Ez az ő „exegi monumentuma". — Ezen komorabb és emelkedettebb hangulatú, hangú versekkel vitatkozik a *„Lírai turmix"* című ciklus a maga keverékével, különböző hang-íz-szín-halmazával. Olykor a „mizantrópia" önti el, hisz a világ pusztulásba rohan, s ő mit is tud tenni ellene. Máskor a lakótelepi panelfalak között küszködik zajjal, meleggel, behallatszó pályaudvari utasításokkal és bevilágító fénynyalábbal. Irodalmi történeteiből néhányat itt közöl, kisebbeket, olykor a szonett zárt formájába zárva a látszólag „komolytalan" mondanivalót *(Szonett, gyönge csattanóval)*. Az önirónia itt sem hagyja cserben a költőt: *„Mesterségem, te gyönyörű..."* című verse alá ezt írja: Lopott, de találó cím. Versének csattanóját önmaga gyengének érzi, s ezt a címben kiemeli. A Várady Szabolcsnak ajánlott válaszvers *Ellenlábas vers,* csupa szellemes szójáték, nyelvi ötlet. „Lábnyira" bocsátkozik a filozófiába: „kételkedem benne, hogy minden, ami van, lábakon áll", és „sosem lábatlankodott Lábatlanban" stb.

A *Téli napló* Kálnoky verskötetének új ciklusa és új törekvése. A verses napló formája érdekesen egyszerre jelentkezik költészetünkben a harmincas évek elején. Babits Mihály *Verses naplóját* 1932. nyarán írja Esztergom-Előhegyen; Radnóti Miklós pedig 1931—32-ben a *Férfinaplót*, aztán a *Háborús naplót*, Weöres Sándor *Naplójegyzeteket* ír Csöngén, 1932—33-ban. Kálnoky László *Téli naplója* talán tudatos, talán öntudatlan folytatása a hajdani verses naplóknak. Itt a kötetben a decemberi verses napló olvasható. Minden napra egy kis verset ír. Ezek leegyszerűsítve két csoportra oszthatók: az önálló, külön kis alkotások és a *„H. Sz. Jelenései"-ből* ciklus néhány darabja. Az első típus objektívabb, a második, a „jelenések" darabjai fantasztikusabbak. A költői naplóból kiemelkedik néhány megrázó mű, melyekben a halálközelséget fogalmazza meg. („Nem tartozol többé a láthatatlanok / közé, akiket nem vesz észre s elmegy mellettük a halál. / A te időd már megszámláltatott.") Máshol az őszinteségről és a hazugságról vall. *A Szabadsághoz* című, decemberi 7-i verses naplójegyzetét mintha Delacroix festménye, *A Szabadság vezeti a népet* című ihlette volna. Máskor ismeretlen arcok, meztelen lányok, a tehetetlenség érzése, a kimondhatatlan gondolat, az elkésettség foglalkoztatja. „Megírhatjuk-e, amit meg nem írtunk kellő időben?" — teszi fel a fájó kérdést. A másik típusú naplójegyzetekben H. Sz. azaz Homálynoky Szaniszló alakja mögé rejtezkedik, s az ő jelenéseit mondja el. A jelenés fogalma természetesen összekapcsolódik a látomással, és bibliai vonatkozásban pedig például János jelenéseivel. Itt azonban Homálynoky esetében profán jelenésekről van szó, olykor istentelen karikatúráról vagy a méltatlan tanítványról. Ezt tovább fokozza a költő a stílus trágár-profán szavaival („Meg sem feszítik, legföljebb seggbe rúgják"), majd a babiloni parázna lovaglási látomásával. A *Téli naplót* nem zárta le a költő. Ez a hónap egy-egy napjához kötött tömör lírai kifejezés — vonzó lett számára. Például a *Téli napló* februári fejezetét az Élet és Irodalomban olvashattuk. (1983. május 6.)

Kálnoky László újabb verskötete méltó folytatás és eredeti új kezdeményezés. Kisebb versei és Homálynoky-történetei természetes módon gazdagítják különösen termékeny-derűs-ironikus „őszikéit". S a *Téli napló* sajátos lírai kifejezésmódja egyszerre jelent bensőségességet és szokatlan látomásosságot. A költő, mint Babits, nem tudja bekeríteni házát, elzárni magát a kis- és nagyvilágtól. Kálnoky öregen is tudja és vallja, hogy van vesztenivalónk, érzi a mérget felénk hömpölygető hullámokat. S gyönyörű-keserű mesterségét ismerve — megkísérli újra a lehetetlent, a „földvonzást legyőző halálugrást". *(Magvető.)*

SZEKÉR ENDRE

A vállalt hiány

BERTÓK LÁSZLÓ: TÁRGYAK IDEJE

Bertók László nem a szokott útját járta a költői pályának. Fiatal költőknél gyakran találunk elődökhöz, idősebb pályatársakhoz, mesterekhez szóló ajánlást, Bertók Lászlónak az 1964-ben — Makay Idával és Galambosi Lászlóval közös — első kötetében egyetlen ilyen verset sem találunk, s az első igazán önálló kötetben, a *Fák felvonulásá*ban is mindössze kettőt: a *Mézöntő*ben „rézpántú dombok őszvégi hangjai... őrzik Takáts Gyulát", akit — a korabeli kritikusok szerint — indulásakor követett Bertók, a másik versben egy Radnóti-versre utal vissza: „Meg kellene írnom a kettes számú / pontos verset az alkonyatról" *(Miközben).* Ahogy Radnótit a „locsogó Tisza", Bertókot a „piactér", a Város, „a Hegy és Nap fia": Pécs ihleti írásra. Az *Emlékek választása* című kötetben már megszaporodnak a költőkről, költőkhöz szóló művek: *Csokonai, Petőfi, Niklán* (Berzsenyi nevében hangzik), *Acél vonít* (a pécsi szellemi élet atyjának, Várkonyi Nándornak halálára írta), *Triptichon* (Csorba Győzőnek), *Vályú végén* (Csanádi Imrétől választott mottóval), *Röpül a király* (Nagy Lászlónak). A *Tárgyak ideje*ben ismét kevesebb az ilyen típusú vers, kettőt közülük kegyetlen alkalom szült: Kormos István és Nagy László halála. A verszárások sejtetik, lezárult egy korszak, mely nehezen lesz folytatható: „Árva bátyám a nagy mesében / vacog utánad semmiségem, / sárkányod itt csücsül a széken, / s nem tudom verssé varázsolni" *(Kormos István),* „Sírodtól kezdve az a vátesz, / ki visszafelé néz s harangoz" *(1978. február 6. Búcsú Nagy Lászlótól).* A kötetben szerepel még egy Illyés Gyulának *(A jóslat kampóján)* és egy Ady Endre emlékének szentelt vers *(Ében-ország),* amelyekben jól érzékelhető a szerzői szándék: a bizonyosság, a lehetséges költői magatartásforma keresése. E versekben Bertókot az vezérli, hogy megfogalmazza önmagát. Petőfiről szólva azt a tanulságot vonta le — mintha Petőfi üzenné neki —, hogy „legyek különb, legyek magam". A kötet Hamlethez forduló utolsó verse is erről a törekvésről tanúskodik: „húzd körül / piros vonallal részedet ... Bennünket jelölsz, ha elkülöníted / pontosan, ami még te vagy" *(Szavak a súgólyukból).* Bertók küzd az egyéniségért, mert hisz a szabadságban, a személyiségben s ha gyakran befelé fordul, annak éppen az az oka, hogy identitását keresi, identitásában kíván megbizonyosodni. Ezt mutatják olyan küzdelmei, amikor a lírai énbe beköltözik egy bádogszitakötő *(Bádogszitakötő),* vagy amikor föltámad benne „egy idegen halott" *(A harmadik napon).* Tüskés Tibor már tizennégy évvel ezelőtt azt írta róla, hogy „verseinek zöme önvizsgálat, szembesítés, a lélek gondjainak megvallása".

A Bertók-versben éppen ezért nagyon fontos, nem egyszer kompozíciós eljárást teremtő szerepet kap az emlékezés, melynek során, mint Hamlet, a költő is körülhatárolja, „elkülöníti" magát vagy épp másik énjét fedezi fel. Gyakori, hogy gyerekkori önmagával találkozik, új kötetében pedig már túlmutat az emlékidézés a saját személyes sorsában megélt időn: nemzedékek, forradalmak torlódnak egymásra, a történelmi igazságtalanságok kegyetlenségével feleselnek az egyéni sorsok *(Dédapám, március).* Ez az emlékezés-folyamat nemcsak ennek a népnek-etnikumnak a múltjában találja meg a maga útját-ösvényeit, bár mint korábban megfogalmazta (s joggal): „Itt rangja van az emlékeknek!" *(Innen,* in Fák felvonulása), hanem mélyebbre, messzebbre: az egyetemes emberi értékek, gondok és szenvedések távolabbi vidékeire is elvisz. Megíratja Bertókkal például *Démoszthenész első búcsúlevelét,* megszólaltatja Jónást *(Jónás tűnődése az utolsó leckéztetés után),* versbe idézi Ilmarinent *(Bűn és büntetés),* lehetővé teszi, „hogy mozdulatod emléke mögül / kisétálhasson Antigoné / halott fivérét eltemetni" *(Ahogy a tópart)* és Sziszüphosz is ott munkál e versekben. Bertók régóta ismeri az emlékek értékét s azt is, milyen nehéz az emlékeket megválasztani, hiszen mint 1978. évi kötete

— *Emlékek választása* — is sejtetni engedte: nemcsak mi választjuk emlékeinket, de emlékeink is választanak bennünket. Ezért sem fokozhatjuk le a csodát *(A csoda,* in Fák felvonulása), s ezért kell meggondolnunk, hogy „Mit küldjek a múlt vizeire?" *(Nem láttam a tengert,* in Fák felvonulása). Az emlék, az emlékezés és az emlékező egyaránt sérülékeny, mint Bertók maga megfogalmazta: „megszenvedve és vállalva már a karcoló csöndet is, végképp tudom, hogy bőrömből nem bújhatok ki."

Az elmúlás keserű felismerése is benne rejlik az emlékezés folyamatában, nem véletlen, s nem a költő szatirikus hajlamának bizonyítéka, ha ezt olvassuk: „Halottak napja: visszapillantó tükör" *(Halottak napja,* in Fák felvonulása). Témái, motívumai közt — legtöbbször csak megbújva, de — az egyik leggyakoribb a halál. Gyakran szerepel egymás mellett emlékezés és halál, különösen az *Emlékek választásá*ban *(Vízszintesen, Most, Aztán).* Már e kötetben úgy választ emléket, hogy az segíthessen neki, ha kell, hát „Madárláb-könnyű ember lépdel... ő hoz győzelmes nyírfaágat / a halál lyukas palánkja elé" *(Madárláb-könnyű ember).* A *Tárgyak ideje* című kötet pedig tulajdonképpen a halál motívumával indít, már az első ciklus több verse erre mutat *(A történet, Ki megy haza?, Úgy mégy el, Mintha üzenne),* de csak az *Életed árán* címűben nevezi is meg a halált. Legjobb verseiben pedig mintha már saját halálán túlról szólna vissza: küldene üzenetet a bizonyosságról, a derűről, a nyugalomról, mely végül is örök ok a küzdelemre *(Változatok a nyugalomra).* Mint ahogy nem a halálnak, hanem sokkal inkább a nemlétnek is pontos, csendes, rezignált megfogalmazását tudja adni *(A rost beszél).* Bertóknak az új kötetéről szóló sorait olvasva magyarázatot kapunk a halál képzetének gyakoriságára és a kötet címére is: „túl a negyvenen a költő is ráébred, hogy végérvényesen felnőtt, és többször gondol már a halálra, mint a halhatatlanságra. S hogy ne legyen olyan reménytelen, lassan elrejtőzik a tárgyaiban. Amelyek képletesek is lehetnek, s őrizhetik még valameddig. Egy évig? Tízig? Ezerig? Előbb-utóbb már csak mint valakit, mint embert. De talán ez a legtöbb." Leegyszerűsítenénk Bertók versei e motívumát, ha azt mondanánk, hogy a tárgyak ideje tulajdonképpen a halál ideje. Nem, a tárgyak többszörös funkciót töltenek be: jelképei a nemlétnek, az élet elhagyta világnak, de jelképei egyúttal az örökkévalóságnak, a téridőnek is. A tárgyak: üzennek a múltból s ugyanakkor visszavihetnek a múltba, velünk (bennünk) vannak a jelenben s teremtjük őket mindennapjainkban s feltételezik a jövőt, illetve mi magunk is jövőt teremthetünk magunknak a tárgyakban a tárgyak által.

A tárgyakat, a tárgyak idejét sem most fedezte fel a maga számára Bertók, költői gondolkodásának eddig is részét alkották. Ha csak e szempontból olvasnánk végig eddigi köteteit, meggyőződhetünk Bertók következetességéről, sziszüphoszi indulatairól, arról, milyen elszántsággal halad fokozatosan nem az egyszerűbb, hanem a mind lényegibb felé, nyomon követhetjük, hogy mélyülnek el felismerései. Már első kötetében megsejtette a tárgyak és az elmúlás kapcsolatát, de ekkor még erősebb benne s győzedelmeskedik a szerelem s az ifjúság: „De, este, mikor elbújnak a tárgyak, / és minden szemet befog a sötét, / mi összenézünk és a múló nyárnak / megkoronázzuk őszülő fejét." *(Krumpliszedéskor),* később kétségeinek-kételyeinek válnak részévé a tárgyak: „higgyem hogy nem választhatok / itt minden engem választ / higgyem hogy nedveim komoly / tárgyakkal paroláznak" *(Kórházi sorok,* in Fák felvonulása). Ha kell, hát meg is szólaltathatók a tárgyak, akár az utca is, mely „halszemű folyó, pupillájába bújt a szó" *(Éjféli fák).* A tárgyak világa mindig a „kint" világát jelentette a „bent" világának sérülékenységével szemben: „Bent sokkal nehezebb!" — mondja, s hogy a szabadságot, az embert, a bennünk lakozó szépet félti, azt abból látjuk, ahogy ránk szól: „A tárgyakat ne féltsd!" *(Valami,* in Fák felvonulása). De, a tárgyak — úgy érezzük — hozzánk tartoznak, az ember az ő segítségükkel véli önmagát is megélni, s tudja elfeledtetni megsejtett kételyeit, nem téve mást, mint „nyakkendőt köt és meg sem érzi / bőrén a kozmikus sugárzást ... Átfordul másik oldalára, / tárgyait mondja, pántlikázza, / megsimogat egy állatot, / és holnap újra kezdi" *(Az ember,* in Fák felvonulása). A tárgyak ugyanúgy rögzíthetnek, megőrizhetnek valamit, mint a költők, még ha csak „egy madár lábnyomát" is *(Vízszintesen,* in Emlékek választása). Az új kötetben pedig már sokkal általánosabb jelentést kap a képzetkör,

mint a költő írja: „Az időt térben érzékelem, s a térben tárgyak gyülekeznek. Osztódnak már, mint az élőlények, fölhalmozódnak asztalon, szobákban, országban és a földön. Kirepülnek a világűrbe. Többségükhöz semmi közöm, de folytonosan egymásba ütközünk, és meglátom emberi arcukat. Néha egy száncsengő, néha egy robbanófej alakjában. S mintha magamat látnám. Talán erről a fájdalmas döbbenetről szólnak verseim." A kötet címére rátalálunk már az első ciklus első versének utolsó sorában. A vers e címet kapta: *A történet*. Így, határozott névelővel, ami arra mutat, hogy nem egyedi, nem véletlenszerű a vers élet s halál diktálta epikuma: arról szól, ami mindannyiunkkal megtörténik, még akkor is, ha szeretnénk nem hinni benne. A vers elején csak *egy* történetet mesél el a költő: „Mint aki kiment, rázárta az ajtót, / s a kulcsot elveszítette. / Kívül is bent már végérvényesen." A vers egésze azonban egyértelművé teszi, hogy itt — a lírai én szempontjából — *a* történet fogalmazódik meg: a halála valakinek, aki nagyon fontos számára. Az utolsó sorok világa pedig már a megértett nemlét, pontosabban az élet által elhagyott tárgyak, dolgok világa: „A fogkeféje sem ugyanaz. / A műfoga még ugyanaz. / De a szekrénye már titokban. / Kabátjának is mindegy, majdnem új. / S minthogy szó nélkül kimehet, / megáll a tárgyak idejében." A verset záró birtokos szerkezet egyszerre jeleníti meg a tér és idő szorítását, a téridő valóságosságát. A térben és időben vàló létezés kérdéseinek felismerése e kötetének gondolati horizontjává válik.

A téridő kérdése korábbi költészetének is súlyos gondja volt, az *Egy fényképre* című versében, mely az új kötetet megelőző időszak talán legjobb darabja, már megfogalmazta vágyát: „Tetten érni a folyamatot, / mikor színén a lényeg átsajog, / látni, láttatni, hogy élet, halál / egy pillanat szarvhegyén dől vagy áll". Az utóbbi, érzékletes kép magja azóta is gyakran vissza-visszatérő motívumává vált, verseiben a pillanat: emberi léptékűvé teheti az örök időt, segítségével közelíthetjük meg a teljességet, ugyanakkor gátja lehet annak, hogy többet lássunk, „mint amit szemünk jelez, képzeletünk vetít", néha csak „villámlik a vak pillanat" *(A félelem futamaiból)*. A pillanat nem észrevehető, mégis önálló élete van, hasonlít az emberhez, aki olyan, mint „a protestáló pillanat, a halandó különvaló, aki elhitte, hogy szabad" *(Életed árán)*. A költő sem tehet mást, néha ő is a pillanatra hagyatkozik *(Kockakövek)* vagy besétál „a pillanat kertjébe hiú jóhiszeműségből" *(Alattad a délkör)*. A pillanat és az örökkévaló idő közötti distancia megszüntetésének egyetlen hiábavaló módja lenne csak, amelyre rákérdezett már Bertók: „megállítanom az időt / milyen sebesség kellene?" *(Örökké,* in Fák felvonulása). A kérdésben föllelhető viszonylagosság, az ellentmondó mozgás kifejezése régóta honos Bertók gondolkodásában, de igazán relevánssá a *Tárgyak idejé*ben vált.

A kötet egyik fontos felismerése: a tárgyak idejét, a nemlétet még a létben, életünkben kell felfedeznünk, még ha mások halála döbbent is rá bennünket e szükségre *(Alattad a délkör, Ahogy a tópart, Életed árán, Úgy mégy el)*. Ennek a felismerését segíti a viszonylagosítás tudatosan vállalt gondolkodásmódja. A „semmi se ugyanaz" *(Úgy mégy el)* gondolata léptennyomon visszatér verseiben, többször megfogalmazódó képzete az „úgy mégy el, ha itt maradsz", „az érkezésnek háta van" viszonylagossága. E viszonylagosság lehet csalóka is, mint a történelmi meghasonlások pillanataiban, amikor — ezerkilencszázötvenötben — „lefüggönyözött autóval jöttek" apánkért, akivel egyek vagyunk, „s úgy jöttek, mintha már mennének vissza, / háttal arcunknak, s háttal a története / lemnek, azt játszva mégis, hogy előre" *(Dédapám, március)*. Úgy tűnik, e viszonylagosságokra épülő világban küzdelmeinket csak a viszonylagosítás eszközeivel érzékeljük és érzékeltetjük, azaz „úgy késünk el, mintha sietnénk" *(Kockakövek)*, s maga a világ is „úgy gyorsul most bennem, mint ami megáll" *(Vése fölött)*. A kint és a bent, a fent és a lent világa összekeveredik, a harcot mégis vállalnunk kell, mert látnunk kell magunk körül „gyalázó tekinteted / fagyában az eltévedt zöldet, / a vízesésben fölfelé halat" *(Hogy benne lássam)*, s mozgásunk iránya sem lehet más — bármily ellentmondásos —, mint „lezuhanva is fölfelé". Hinni kell, „hinni, hogy úgyis újra kezdi, / hinni, hogy nem is hagyja abba", ha kell, hát „araszolva, hogy el ne vétsük" *(Ahogy a tópart)*. E szüntelen sziszüphoszi küzdelem, vállalás teszi emberileg is rokonszenvessé a szerzőt, aki tudja, hogy a világ viszonylagossági logikájának többféleképpen is meg lehet felelni, úgy is, hogy vállaljuk

a mégoly nehéz küzdelmet. Bertók magatartását legszebben saját szavaival írhatjuk le: „mint aki folyvást zuhanva néz föl" *(Alattad a délkör)*.

A kötet egyik legfontosabb eredménye az az újítás, melynek segítségével e viszonylagosságok, múlt-jelen-jövő hármassága, a téridő szorítása egyaránt felismerhető s a költészet szintjén talán le is küzdhető. Bertók teremt egy olyan állapotot, amelyben mindez valóban sikerülhet. *Könnyedén* című versében fogalmazta meg először, akkor még csak vágyként, amit azóta meg is valósított s ami egyúttal egyedivé, sajátossá tette költészetét: azt, hogy létrehozhat egy szinte lehetetlennek látszó állapotot, melyben átláthatóvá válnak gondjai és kétségei. Mint akkor, azóta született verseiben is ez az állapot a „mintha", „amíg", „éppen", „annyira", „mint", „között" határozószókkal és kötőszókkal írható le a „legpontosabban". A *Tárgyak ideje* kötetben is találkozunk több ilyen verssel, közülük hadd emeljünk ki kettőt: a *Mintha üzenne* és a *Kockakövek* címűt. Az előbbi úgy kezdődik, mintha csupán csak a nyár egyik hónapjának érzékletes megjelenítését vállalta volna magára a költő: „Július, a kiürült díszdoboz / fönnakadt egy fán, virít, / mintha igazi virág volna." Később kiderül, többről van szó, a fent jelzett állapot megteremtésének szándékát sugallja minden sor, a mintha kötőszó minden (négyszeri) előfordulása a rövid versben, hogy a közelgő tragédiát s a vele szembeni mégis győzniakarást csak az utolsó sor tegye egyértelművé: „mintha valami dolga volna / a képzelet nélküli / novemberi kompozícióban, / mintha ő tartaná a fát, / ő fogná össze gondként ezt az / odamázolt tragédiát, / folt a zsákját, / gödör a partját, / halál az életet, mintha / üzenne vele valaki, amikor / majdnem beszakad a világ." A másik vers az ars poetica-szerű hatszor hatsorosból álló *Kockakövek* egyik darabja, pontosabban az egyik kocka egyik oldala, mely rávilágít a *Tárgyak ideje* egész világára, jól érzékeltetve, hogy a „mintha"-állapotban egyszerre fogalmazódhat meg a múlttátevés, a jelenben őrzött múlt s a viszonylagosság is, melynek nemcsak a jövő, de a költő is akaratlagos része: „Mélyül a múltam, mintha gödör, / világ születik a semmiből. / Hátrálok benne: süket vakond, / s jövőm lesz megint minden, mi volt. / Minden, mi lassan körbe forog, / s őriz, ha egyszer megfordulok." Ezt a minthaállapotot gyakran csak formai eszközök sugallják, mint a már idézett versrészletekben a szintagmatöredékek, a csonka mondatok. Ugyanezzel magyarázhatók az önmagukból áradó, a gondolatritmusból építkező szabadversei s talán verseinek sűrítettsége is. Ez utóbbit mutatja, hogy verseinek jelentős része egyetlen versmondatból áll. Érdekes és összekapcsolható tartalmi kísérletezéseivel az is, hogy verseinek címe gyakran a versből kiemelt egy-egy részlet, egy-egy szószerkezet, kérdés, rövid kijelentés, amely — ismét a viszonylagosságot érzékeltetve — címként is önálló életet él s más, gyakran profánabb jelentéseket is magán visel, mint amilyet a kontextusba helyezve ad.

Bertók köteteit egymás után olvasva, a tények és a költői egyéniség egyre gazdagabb viszonylatrendszere tárul fel előttünk, amelynek legfontosabb kompozíciós eljárása éppen ennek a lebegő állapotnak a megteremtése. Ehhez azonban hihetetlen önismeretre, az eljárás veszélyességének felismerésére van szükség. S aki ilyen mélyen meri vállalni önmagát, annak szükségszerűen el kell jutnia a bűn kérdéséig. Bertók új kötete pontosan jelzi e folyamat megkerülhetetlenségét. Az első ciklus *(Bádog szitakötő)* a tér és idő kérdéseivel, a második *(Dédapám, március)* az azonosságkeresés kényszerével, a harmadik *(Kockakövek)* a küzdelem és a viszonylagosság összefüggéseivel foglalkozik, míg a negyedik *(Holdudvar)* az én visszanyerésének s egyúttal a bűn bevallásának fordulatait fogalmazza meg. Fel kell figyelnünk arra is, hogy a bűnt bevalló versek nagy része szonettformában íródott, mintha már a szigorúan kötött forma segítségével is keretek közé próbálná szorítani magát a költő, hogy sikerüljön az önmagába és az emberbe vetett hitét visszanyernie, hogy rátalálhasson igaz emberi mivoltára. A próféta, Jónás szájába adja először a vallomást, aki negyven évi „harc után" mérleget vonva, kételyeit a következőképpen fogalmazza meg: „s nem követtem el közben semmi bűnt". A következő sor elején azonban hozzáteszi: „szándékosan" s ez, természetesen — az enjambement funkciójának megfelelelően — nem azt jelenti, hogy szándékosan nem követett el bűnt, hanem azt, hogy követett el bűnt, de nem szándékosan. Az én gondja tehát nem is

annyira a bűn maga, hanem az „idült bűntudat" *(A tűnődés folytatása).* Az utolsó ciklus hét szonettje között öt olyat találunk, melyek mindegyike a „ha" szóval kezdődik s a múltba vetített feltételes mód adja az önvizsgálat alapját. Ha a költőelődöket fölsoroló részből kimaradt (mert név szerint nem utalt rá Bertók), itt akaratlanul megszólal József Attila is, mégpedig a kései József Attila, aki szonettekbe szorította önvádait, a „bűntelenség vétek" kínzó gondolatát, a bűntelen bűn keserűségét. (Az sem véletlen, hogy Bertóknak a kötete után megjelent verseiben is a kései József Attila-szonettek és „szonettöredékek" folytatásának hatnak a szonett megújítását célzó törekvései. — Vö. Jelenkor, 1982. 5. 413—15.) S a viszonylagosság is visszatér a versekben, az önmagának feltett kérdések a kétely fészkeivé válnak, ezért is oly sok a „ha": „Ha nem vétem el, mondjuk emberileg / annyiszor ... ha a büntetést azért kapom, / amiért jár, és nem bűntudatom / tényéért, mivelhogy nincs már senkinek" *(Bűn és büntetés),* „Ha nem érezném meg egy rezzenésből, / hogy fölösleges lettem, ha mint aki folyvást zuhanva néz föl, / nem látnám bűntelenül magamat" *(Alattad a délkör).* Mindez azonban éppen a szeretet igényét („ha nem akarnám, hogy szeressenek") és a szabadság vágyát („Úgy lennék szabad") indokolja és követeli. Bűneink közt ott élnek hiányaink is. Bertók régebbi köteteiben is ott találhattuk már a hiánytudat különböző formáit, különösen az *Emlékek választása* kötetében, ahol még Berzsenyire emlékezve is azt vallotta: „Csak az van, ami végleg elveszett, / csak teremtő szép, lélek s szabad nép, / versbe nyűgözött nincs-harmónia" *(Niklán),* de ugyanakkor épp a „hiány" az, mely „égbe röptet" *(Könyörgés).* Saját életét is úgy személyesíti meg, mint akinek „Jobb kezében a hiányaim, / bal kezében harangkötél" *(Vaskonty a fején).* A bűn s a hiány bevallása, nem szükségszerűen, de együttjárhat a bűn s a hiány vállalásával is. Bertók egyik kételyét megfogalmazó kérdésében — bár indirekt módon, de — épp e vállalás ténye kap hangsúlyt: „ha nem leplez le a vállalt hiány, / jobban szeretnek, akiket szerettem? / hordhatnám nyíltan gyermeki ruhám?" *(Gyermeki ruhám).* Hiányaink bevallása és vállalása, még ha tudjuk is, hogy ezzel leleplezzük magunkat, szükséges, mert lehetőséget ad a megújulásra. Bertók László könyvei, köztük a *Tárgyak ideje,* példa arra, hogyan lehet önmagunkat megőrizve mégis újítani: jelentős lírát teremteni. *(Magvető.)*

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

Apró Ferenc: Babits Szegeden

„Nem bocsátanám útjára ezt a könyvecskét, ha nem tudnék elegendő újat mondani Babits szegedi éveiről..." — írja a bevezetésnek szánt, és már önmagában dokumentatív első fejezet végén a monografus. Egy ismertető első mondata így feltétlenül az kell legyen: a feladat megoldása pontosan sikerült, a kutató tudott nem kevés újat és még több izgalmasat mondani. Pedig a „felmutatás" kitűnő kiadványsorba illeszkedik: *Péter László* korábban itt megjelent kötetkéi (Ady —, Bartók —, Kodály Szegeden) és a többi, igényes mutató, bibliográfia és mások maguk is így tették — és aligha más egy dokumentáció kiadásának feltétele.

Apró Ferenc a kismonográfia megírásának idejében még nem ismerhette egészében *Belia György Babits Mihály tanulóévei* című könyvét (1983), de felismerte, hogy kutató munkája ott kezdődik, ahol a nagyszerű Beliáé abbamaradt — tehát a „bajai év" után. A „tanulóévek" Babits számára lezárultak Baján — a ciszterek zárt világából, a házinéni anyáskodó gondjaiból Szegeden, mondhatni, *„az élet sűrűjébe"* került. Igazi problémák, önálló döntésre késztető vonzások és választások közé, egyben végtére igazi barátok körébe talán. A hétköznapi kapcsolatok kora következett, hasonlóképpen a köznapi gondoké.

Szeged a „pályaképben" valóban az életet és művet egyaránt meghatározó állomás, mindez már a korábbi „kapcsolattörténeti írásokból" (Apró hűséggel megidézi mindegyiket, némelyikkel vitába száll) egyértelműen kiderült. Babits „szegedi irodalma" a kötet végén látható bibliográfiában teljesnek tűnik, az *„újat mondás"* ezek ismeretéből, korrekcióiból és kiegészítéseiből következik. Elsőképp a helyi sajtó anyaga perdöntő a felmutatásban, ugyanígy a helybéliek megbízható emlékezete és írásai azok, amelyek nóvumot jegyeznek a „szegedi Babits" köré. Apró a korábbi és a mai lehetőségekkel kitűnően él és gazdálkodik: a kiskönyv végén található „szegedi kronológia" a tanári kinevezés napjától (1906. szeptember 21.) *Juhász Gyula* Babitsot búcsúztató cikkének megjelenéséig (*Szeged és Vidéke,* 1908. július 24.) követi nyomon a tanár-költő szegedi napjait. Sőt, egy kicsivel tovább is, amikor az egykorú dokumentáció alapján elénkbe tárja az áthelyezés körülményeit.

Valójában két röpke tanév az, amennyit Babits a *„porvárosban"* töltött, telve az önálló pályakezdés apróbb-nagyobb nehézségeivel természetesen. A teljesebb monográfiák hivatalukból adódóan eléggé madárröptűek a korai életszakaszok és színhelyek felett. Apró egy tiszteletre méltó lokálpatrióta teljességigényével és a maga jogászi módján „jár utána" a költő szegedi napjainak, nincsenek „sejtései" — csak annyit közöl, amennyit dokumentálni tud. Előttem irigyelt érdeme ez a precizitás. Még akkor is (mondjuk), amikor velem vitatkozón Babits és Moholy-Nagy László kapcsolatáról szólón kiigazít.

A *„magyar Szahara közepén"* töltött idő „aránytalanul ismeretlenebb" volt eddig az egykori *Gál István* szavával a Babits-kutatás előtt. Nos, ez az ismeretlenség lett ismertté Apró kutatásának eredménye nyomán. Nemcsak a költő iskolai munkáját és köznapjait látjuk életközelben „alapkutatásaiból", de örömmel böngésszük az itteni kollegák és jó barátok Babits körül eltöltött napjait, közben az előzőket és az ezeket követőket is. Így a kötetke aligha csupán a Babits-kutatás és érdeklődés számára tartalmaz nem kevés „nóvumot", egyben egy *szegedi „who's who"* e századi és gazdag részlete. *Balassa Armin, Baranyai Zoltán, Bérczi Ede, Blau Ármin, Borosnyay Károly, Eisner Manó, Hegedűs Pál, Homor István, Kún József, Resch Aurél,* a klerikális *Szele Róbert* (Babitsnak nem kevés bánatot okozón), *Vér György* és mások (tanárok, újságírók, hivatalnokok) bemutatása a kiskönyvben nem csupán „Babits körüli", a portré többnyire egy-egy lexikoncikkel felér. Némelyikük, elsősorban talán Kún, maga is érdemelne egy helyi monográfiát. Cikkeik és egyéb írásaik egy helyi gyűjteményt. Ugyanígy a „szegedi Babits" itteni írásai, többjük csak Apró bibliográfiájából ismerős. Talán elfértek volna a kötetke „függelékeként".

A „szegedi portrék" alapja egy, az Édesanyjának 1906. október 26-án keltezett (a témához illően eléggé korai), *„lefestem kollegáimat"* kezdetű Babits-levél. Izgalmas társaság, érdekes közélet, mozgalmas világ keringett a „porvárosban" az ekkori Babits körül, soha tán kevésbé kietlen „Szaharát". De Apró nemcsak a „miniportrékkal" ajándékoz meg ráadásul Babits szegedi napjait bemutatón, nemcsak az időrenddel és a bibliográfiával gazdagodunk, de például a Babits-archívumból közli *Kún József* (1873—1912) 17 levelét. És sajnos csak egyetlen Kúnnak írt Babits-levelet a feltehetően gazdag levelezésből, lappangónak tudva a többieket. De ha már annyi Szegedre küldött Babits-dedikáció előkerült, ez a kiskönyv megindít talán egy remélt folyamatot: a helyi archívumokból még valami napfényre jut. Vajha így alakulnék — nem kicsiny remény. Például a Kúnnak írt levelek.

Ami a kismonográfia olvasójában hiányérzetet kelt mégis, az annyi, hogy a „szegedi költő" alig mutatkozik. Pedig hát a város „érlelő idők" és „ihlető élmények" színhelye lett, mint ez a *Szeged a Babits-életműben* című fejezet lapjain olvasható. Gazdagabb motivációval Apró csupán *A Halál autómobilon,* a *Messze... messze...,* a *Mozgófénykép,* az *Új leoninusok* keletkezéstörténetével foglalkozik, evvel is csupán annyiban, amennyi pontosan dokumentálható. Minden továbbiért *Rába György* kiváló monográfiáihoz utal. De a „szegedi versekben" végtére is — ha a költő realizmusát és tárgyilagosságát elfogadjuk, akár hittételül — egy „hiteles szegedinek" kellene feltárnia minden „lokális motivációt". Ha már kutatásaiból megismerhettük

a *Mozgókép* és a *Messze... messze...* „személyes indítékait", bizonnyal akadnának hasonlók az itt született, akár a helyi ihletésű versek körül.

A recenzens úgy érzi, van még kutatásra méltó a versek körül. Apró kötete egy folyamat állomása lett, jeles mértékkel gazdagította a Babits-kutatást. *(A Somogyi-könyvtár kiadványai 28. Szeged, 1983.)*

BODRI FERENC

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

Magyar Játékszín

ABLONCZY LÁSZLÓ

Mikrokozmosz

(Várakozásban.) Csengettyűk szólnak, koppannak az ütőhangszerek, peregnek a dobok; képzeletünk színpadán egymás után lépkednek a katonák; Kodály Zoltán Háry Jánosának óramuzsikája jelzi: rövidesen kezdetét veszi a játék. A Budapesti Gyermekszínházban legtöbbször fölöslegesen hangzik el az előre rögzített szöveg kedves figyelmeztetése, miszerint „most már mindenki foglalja el helyét", az előadást öt perc múlva, vagy azonnal megkezdik. A gyermekek már percek óta helyükön ülnek, legfönnebb irtózatos zsivajhullámban szólítják barátjukat az erkélyről; a pedagógusoknak, szinte valamennyi nő, igazában se erejük, se kedvük nem mutatkozik már a fegyelmezésre. Decibelekben mérhető különbség, hogy vasárnap délelőttönként mennyivel csöndesebb és bensőségesebb a hangulat: mamák, nagymamák, olykor apukák kísérik a gyerkőcöket. Hétközben a délutáni közös iskolai, osztályszervezéssel ellentétben a hétvégi matiné inkább családi esemény.

De még mindig várakozni kell!! Fővárosban és vidéken ritka, hogy pontosan kezdjenek. Egy kis időnk még mindig van a tűnődésre. Nemcsak arra gondolunk, hogy az iskolában nem eléggé el- és átgondolt a színházi eseményre való felkészítés. S olykor a szervezésben érdektelenség mutatkozik. Például úgy, hogy más korosztály tölti meg a nézőteret, mint amelyiknek ajánlják az előadást. Magunk is tapasztaltuk azt, hogy a tíz éven felülieknek szóló Kék öbölt 7—8 évesek nézték a budapesti Játékszínben. Kevésnek mutatkozik az is, hogy a gyermekek, jobb esetben, szórólapot szorongatnak a kezükben, amelyen a szereposztás és egy rövid tartalmi ismertetés olvasható. Nagy lehetőség pedig, hogy játékos, olvasmányos, képes formában a gyermekeket jól szerkesztett kiadvány avassa be az előadás, a színház, a színjáték titkaiba. A miskolci Nemzeti Színházat kivételként említhetjük, amely kifestő-leporellót kínál a gyermekeknek, amelyben közli az énekszámok néhány sorát, s röviden ismerteti Kipling életét, bemutatja a Maguli szerzőit, Horváth Pétert és Novák Jánost. A műsorfüzet hiányát említve már keserű-komolytalan gesztus, hogy Kecskeméten a Jöjj délre, cimborám! kizárólag felnőtteknek ajánlott műsor idétlen szövegezésű szalagját a Háry János szünetében osztogatják a gyermekeknek.

Áttelepített formában, ideiglenes helyen láttuk a Mikroszkóp Színpad Zűrhajó című előadását; értesülésünk szerint az eredeti elgondolásban, a Rátkai Klubban a színjátékot már az előcsarnokban elkezdik, hogy esemény és viselkedési feladat legyen már az ülőhelyeket is elfoglalni. Novák Jánosnak, aki az Egyetemi Színpadon a Bors nénivel kezdte el gyermekszínházi programját, folyamatos törekvéseként mutatkozik, hogy már az előadás előtt az előcsarnokban beavassa kis nézőit. Dalokat tanulnak a gyermekek, amelyek a Maugli Játékszín-beli, miskolci előadásának menetében vagy a Farkas szempillái című japán népmese-feldolgozás-

nak Radnóti Színpad-beli előadása során dramaturgiai és közösségi igényt szolgál: hogy alkalmas pillanatban a nézőtér és a színpad együtt énekeljen és játsszon.

S még mindig várni kell!

Mint például a kecskeméti Csalóka Péter előadására, amelyben a zenészek kénytelen daltanítással húzták az időt. Majd szenvedte is az előadás, mert a gyermekeknek, feltehetően utazási kénytelenségből, befejezés előtt, midőn Péter győzelme már igencsak esedékes, felálltak, s elhagyták az előadást. Az amúgy is laza félház premierközönségének java eltávozott tehát, s az előadásvégi éltetésre már csak néhány tucat gyermek, a színház vezetősége és a kollégák maradtak.

Azon is meditálunk, hogy a színház ünnepet óhajt-e teremteni mindennapi üzemmenetében? Kivételesen szép példa, ahogyan a kecskeméti Háry muzsikusai mind sötét ruhában és fehér ingben zenéltek, öltözködésükben is méltóságot adva az előadásnak. Ellenkező és leverő példa, hogy a Kék öböl előadása előtt valami újonnan szerzett pulóvert mutattak a zenészek, a zenei vezető pedig nem röstellt úgy vezényelni, hogy közben evett. Apróságok ezek, de a színház felemelő vagy lefokozó állapotát nagyon meghatározzák.

De most már hunyorognak a fények, s mintha ez a feszültségszabályozó kar a nézőtér hangzósságát is módosítaná.

(Kezdődik a mese.) A Diák módján nem tüsszentünk, mert valóságos életjátékok részesei leszünk!

Lássuk közelebbről, mit is kínálnak a színházak a gyermekek különböző korosztályainak? Natalia Sac, a Gyermekek Moszkvai Színházának világszerte elismert művészeti vezetője írja emlékiratában: „A gyermekeknek szánt előadásoknak szerintem nem könnyűeknek, hanem elviselhetően nehezeknek kell lenniök: nem tejbepapit kell adni, hanem foguknak megfelelőt, hogy a gyermekek valóban szét tudják törni és fejlődjenek is közben."

Áttekintve a színpadi anyagot, jobbára azt mondhatjuk, hogy igényesség mutatkozik a darabválasztásban. Csukás István vezeti a népszerűségi listát; Süsüjét a Vidám Színpadon játsszák jó ideje. Még mindig műsoron szerepel az Ágacska, amelynek rendezője, Tímár Béla kedvet kapott darabírásra s a vízszennyeződés természetpusztító veszélyéről írta Kék öböl című mesejátékát; amelyet a Játékszín jegyez, akárcsak Békés Pál A kétbalkezes varázsló című művét. Békés Pál mai bérházak közé álmodja meséjét, s mint a Thália Színház matinéján látható Egy kis térzene című művében, úgy a Kétbalkezes varázslóban is közösségi énünket keresik Békés gyermekhősei. Hogy újra felhangzik a térzene, vagy egymásra találnak a királyi udvar kedves alakjai, ez nem tételesség, hanem poétikus szépségében színházi és életüzenetnek egyképpen felemelő.

S hogy a vidám Színpadot és a Tháliát gyermekelőadások színteréül említettük, jó példaként is tettük, mert szűkös lehetőségek közepette példaadó lehetőség, hogy nagyszínházak miként terjeszthetik ki munkájuk körét. Ha tetszik, önös elgondolással, hogy holnapi nézőjüket már ma az épülethez és a társulathoz kössék. Lázár Ervin világa ebben az évadban a kaposvári és a pécsi színházban elevenedett meg, Mészöly Miklós meséjéből színházi előadást formáltak Szolnokon (Hovámész). A Népszínház jó elgondolása, hogy a felnőtteknek szóló előadása mellé ugyanaz a társulat délután egy mesejátékkal is vendégszerepel; s ebben a jelben módszeres dramaturgiai munka mutatkozik. Felfedezték, hogy Páskándi Géza már írt játékot kicsinyeknek is (A királylány bajusza), Gyárfás Endre Márkus mestere eredeti történet, arról szóló példázat, hogy a nyerészkedés tisztességtelen. Tersánszkyt is felfedezték a Harmadik fiú című mesejátékkal, s a marosvásárhelyi Szekernyés László Trón alatt a király című mesejátékát a jó évtizeddel ezelőtti temesvári bemutatót követően országjáró együttesünk szintén felvállalta.

A Budapesti Gyermekszínház dicséretes törekvése, hogy emlékezik megalakulásának immár klasszikussá lett mesejátékaira, Jékely Mátyás király juhásza és Képes Géza Mese a halászlányról című darabjára, amelyet alakulása elején mutatott be, újólag műsorára tűzte. Asperján György dramatizálásában játsszák a fiatalok népszerű regényét, a Kincses szigetet. Bulgakovtól meglehetősen felszínesen átvett ötlettel jövőbe és múltba utaztatja hőseit Szentmihályi Szabó Péter Látogató a végtelenből című darabjában, amely már jó ideje műsoron szere-

pel, utalva jelenkori munkák hiányára. A színház dramaturgja, Juhász István a cirkuszi bűvészkedés körében hagyja Feri világgá megy címmel írt darabját; az igazgató Nyilassy Judit adaptálta és rendezte Katajev Távolban egy fehér vitorla című regényét. Nagy találat, a színház ambíciójának és törekvésének széles tartományát jelzi, hogy Mozart korai pásztoroperájának előadására is vállalkoztak, s Nyilassy Judit rendező nem egyszerűen játékos operai produkciót óhajtott adni, hanem a kis Mozart életének mozzanatai is megelevenedtek. Kortörténet, zenetörténet, hangulatos színpadi életté transzformálódott; vajha annyi feladat között a színház rendszeresíthetné zenei törekvését is! Tolsztoj Aranykulcsocska című meséjének legújabb változatát Mosonyi Aliz átdolgozásában tűzték műsorra, s annyi folyóiratban, könyvben megismert játéka után végre a színház is kedvet kapott Kiss Annát szerzővé avatni Bolondmalom című darabjával.

Novák Jánost már említettük, Horváth Péterrel következetes gyermekszínházi munkába kezdtek. A Hely szellemét idézik Kodály városában, Kecskeméten a Háry János műsorra került. S nem operaszínjáték imitációjában. Ugyanott Weöres Csalóka Péterének választása is igényt mutat, megvalósításáról már nem ily dicsérettel szólunk majd. Döbrentei Ildikó és Levente Péter zenés-játékos utazása, a Zűrhajó magasabb igényt mutat: a gyermekek fantáziáját élteti, képzeletbeli játékokkal tágítja a benső tartományt. Érthetetlen viszont a Magyar Színkör vállalkozása; esztendőkkel ezelőtt nagyot bukott Egerben a Balog István—Tolcsvay—Bródy-féle Lúdas Matyi. Ízetlen és felszínes játék, amelyet most Romhányi László felmelegített intézményében. Ami csak praktikumával magyarázható, gondolati-színpadi silányságára nincs mentség. Különösen akkor, ha Móricz Ludas Matyija például legalább másfél évtizede fővárosi színpadon nem szerepelt. Teljességet, országos áttekintéssel, még csak felsorolásszerűen sem adhatunk. Egy-egy iskola, művelődési ház illetékese mondhatná el, miféle színvonalon működnek azok az alkalmi haknitruppok, akik egy Zsiguliban szereplőket, kelléket, díszletet is szállítva faluról falura járnak, peremkerületi művelődési házakban bukkannak fel. Előnyük, hogy elérhető áron, 3—4 ezer forintért ajánlják magukat. De hogy az öregedő, hidrogénezett szőkeségű hölgy miként kelti az ártatlan, szűz királykisasszony képzetét, vagy a két jelenet között, „folyékony fűtőanyaggal" töltekező puffadt arcú negyvenes amorozó mennyire felel meg a szörnyeket győző ifjú királyfi szerepében, az már erősen kérdéses. A „dramatizálások"-illetőségéről a truppba bevont kiszolgáltatott színészek anyagi kötelezettségeiről, s egyéb, a rejtelmes vállalkozások körüli anomáliákról nem most az alkalom, hogy tűnődjünk.

(Intermezzó—I.) Balázs fiam el-ellankadó ambícióban ugyan, de jobbára velem tartott délelőtti s délutáni színházi utaimon. A sokadik mesejáték szünetében félve megszólalt: „Azért én szívesen látnám a Tenkes dramaturgizálását is. Lehet, hogy nem lenne tele a színház, mint most — teszi hozzá bátortalanul —, de én akkor is örömmel megnézném." Dramaturgizálás! — tetszik a szó, a fiú nyelvújító fordulata, színház és író közötti mesterkedésnek valami árnyalatát adja! Hiányérzetéről akkor nem beszéltünk tovább. Napok múlva megjegyzésének más vonatkozása is megvilágosul előttem. Rákóczit, a nagyságos fejedelmet és a 48-as szabadságharcot tanulmányozza már évek óta; a gyermekszínházi élmények nyomán darabírásba is kezd, ám munkácskájának tárgya: vadnyugat. Tom nevű hősével pedig kocsmai verekedéseket nyeret. Miért nem Rákócziról írsz darabot? — kérdem. „Mert azt az osztályban kevesen ismerik, olyan történet kell, amely mindenkinek ismerős" — válaszolja. A színház kultikus lényegére utalt ezzel tudatlanul is. Ez pedig vadnyugatról való, s nem a kurucok korából. Tenkes színpadi küzdelmének óhajtása közben is ezért volt félelemmel. Nem sóhajtom vissza az egykor volt Ifjúsági Színházat s különösen nem Szurov, Romasov és más percklasszikusok műveit, de az is tény, hogy egykor az Egri csillagok, az Aszódi diák, a Légy jó mindhalálig, a Kőszívű ember fiai folyamatosan műsoron szerepelt. Lappangó és nyílt fanyalgással, televízió, film- és egyéb hatásérvekkel én is szolgálhatnék válaszul, de jó volna végre kevésbé nagyszínházi sznoboknak lennünk. Mert a gyermekek, ahogyan Jim Hawkinst megéljenzik, bizonyára akként tennének a Baradlay testvérekkel is.

(Folytatódik a mese I.) Amint Jékely Mátyását is éltetik, akár a juhászlegényt, de Szentmihályi Szabó Péter Látogató a végtelenből című darabjának Mátyásával már zavarban vannak. Amint szerzője is. Mert Szentmihályi deheroizálni nem akar, de enyhén cinikus talányban hagyja jelenből érkező hőseit, amikor a mondákból ismert álruhás történeteiről faggatják az uralkodót, megtörténtek-e? „Nem emlékszem" — mondja Szentmihályi Mátyás-figurája, s írói, rendezői, színészi igénytelenség, ahogyan őrtálló katonája harsányan és csámpás járással idétlenkedik a királyi udvarban. De Szentmihályinak a jövőből érkező alakja se sikeredett jobban, nyelvi dadogásnál egyéb különcséggel, ötlettel a szerző nem áll elő. Idő- és térjátékban lelemény és főként nyelvi, költői erő hiányzott leginkább. Jellegzetes hiánynak s gondnak érezzük ezt, mert ahol a mese természetes rendje megszokott, metaforikus világa elevenszik meg, ott a szerző magabiztosabban működik. A Novák—Horváth vagy Csukás jegyezte előadásokban például. Amikor a külvilág és felnőtt társadalom is jelen van, igazi anyaggal sokszor nem sikerül előállni. Erdei állatsereglet mozog például Gyárfás Endre színpadán, de figurális, nyelvi bája mégsincs a játéknak, s különösen jellegtelenek és erőltetetten betétszerűek a dalok, de így is, a szélhámos koncertszervező körül érdekes és erkölcsi szavazatra kényszerítő pillanatok teremtődnek. Ám épp a főszereplő Márkus mester nem szervül igazán a történetbe. Mai figurákkal s konfliktussal mutatkozik a legtöbb nehézség. Többször szóltak erről a Budapesti Gyermekszínház vezetői, és Kiss Dénes is hosszan gondolkodik erről a Népszava 1983. október 13-i számában. Juhász István Feri világgá megy című darabjában igencsak küszködött azzal, hogy milyenné is formálja Feri szüleit. Merthogy gyermekük keresésére indulnak, de a szerző közhelyszerű, felnőtt nézőpontú iróniában láttatja veszekedésüket, majd a cirkuszi hadműveletben már csak attrakciókat kér a színészektől. Igazi jellembeli feladvánnyal nem szolgál. Feri titokzatos jeleire Juhásznak még van ötlete, de a szülők mai optikájú, játékos és jellegzetes karakterének kidolgozása nem sikerül.

Leggyakrabban nyuszik, rókák, mackók, majmok, halacskák népesítik be a színpadot, életünk társadalmi, erkölcsi kérdéseire, mindennapi veszélyeztetettségeinkre adnak példázatot. S az ember mindenkori reménységes természetét megvillantva: győz az igazság, győz a belátás. És elbukik a hamisság. Egyetlen mű torzító idétlenségével találkoztunk csupán; a Vándorfi rendezte kecskeméti Csalóka Péter esetében. Amikor is Weörestől idegenül nem a nép, hanem a rendőr mondja ki Péter győzelmét, s az utódlást a bírói székben. Más hangvételben is rendezte már e játékot Vándorfi, most újmódi, blőd és alantas gondolati következményt módolt ki.

(Intermezzo II.) Tolongunk a zsúfolt előtérben; Gyermekszínház, Játékszín, vidéki nagyszínházak bizony alkalmatlan építmények arra, hogy rajzoljanak a gyermekek, netán nagy csoportokba verődve dalokat tanuljanak, játsszanak. Sodró erejű a zsúfoltság. Könyvlemezpultnak is helye lenne, mennyi, az előadásokhoz kötődő Csukás-könyvet, Süsü-lemezt, Weöres-, Jékely-, Illyés-mesekötetet, Stevenson-, Katajev-, Kipling-könyvet lehetne árulni! Két alkalommal a Budapesti Gyermekszínházban láttam könyvespultot, de főhelyen a gimnazistáknak ajánlható Népszerű Történelem sorozat kínálta magát, s pl. a Pártmunkások 1984-es zsebkönyvét találtam a portékák között. De nézgelődjünk tovább: üresek a falak, a folyosón és páholyokban jó volna fotókkal emlékeztetni régi előadásokra, vagy bámészkodni lehetne egy-egy jelmez- és díszletterv előtt. Sok finom ötlet, fogás is szükséges ahhoz, hogy a gyermekben a színház eseménnyé, élménnyé, hely-tudati érvényre emelkedjen.

(Folytatódik a mese II.) Mármint arról a kérdésről, hogy alkotóknak hogyan sikerül egy-egy művet színpadi életté emelni, a gyermekpublikumot miként sikerül beavatni az előadásba? Említettük, hogy Novák János már előadás előtt az előcsarnokban dalokat tanít, amelyeknek majd a játék folyamán fontos funkciója lesz. Azok a momentumok már kevésbé sikeresek, amikor majom vagy medve utánzatra bátorítva felcsődülnek a gyermekek a színpadra. Ebből inkább már anarchia következik, mintsem alkotó játék és gondolatbeli együtteműség. Nagyon bensőséges, ahogyan nemcsak együtt énekel a gyermeksereg Gryllus Dániellel a Zűrhajóban, de Levente Péter és Döbrentei Ildikó apró, képzeletre is apelláló ötletekkel az előadás folya-

mán foglalkoztatja a gyermekeket, például: együtt köszönnek a bejövő szereplőknek, elbújnak az ágak mögött, a képzeletbeli csigát ülésük mellé teszik. Valamennyi, a képzeletből előhúzott gesztus a N. Sac által említett képpel, a gyermeki fogak által széttörhető színházi gondolat jelét mutatja. Közvetlenkedés helyett tehát a játék társiasságot teremt színpad és nézőtér között — ez az igazi, méltó gesztus. „Tejbepapi" is található az étrendben, persze: amikor színpad és nézőtér között a kontaktusteremtés ósdi fogásával és a szereplő; például: notóriusan félreszámol; a gyermekek helyes eredményét nem akarja hallani; lekezelő és avitt erőlködés. Mint például a Csalóka Péterben, amikor a bíró alakítója a gyermekek tiltakozó üvöltésére is újra és újra rossz számolásba kezd. Hozzá: rosszízűen székelykedő stílben beszél. Hasonló trükkel élnek a Ludas Matyiban. Többféle oka is van aztán annak, amikor a kapcsolat nem teremtődik meg a közönséggel. Technikai nehézséget okoz például a Süsüben, mert pantomimesek feszesen dolgoznak, az ének és szöveg felvételről hallatszik, így a gyermeki vélekedések színpadi reakciójára nem lehet számítani. A jókedvű és leleményes játék báján sokat ront a zenekarvezető Bergendy beszédstílusa és erőltetett közvetlenkedő modora.

Érthetetlennek tűnt a Gyermekszínház színészeinek ügyetlensége a Mátyás király juhászában, amikor a bárányt ki akarják csalni a juhásztól, s a nézőtér zúgja: „Ne add oda", a játékosok, akár egy play back előadásban, mit sem törődve a közönséggel, tovább mondják a szöveget. A gyermekhad perceken át nem csitult, de az előadás a színpadiak zavartalan kedve szerint folytatódott. Pedagógiai, rendezői kérdés és feladvány effajta várható helyzetek tisztázása. S mindenekelőtt a színész alkotó feladványa: készenlét a rögtönzésre. A Karsai pantomim Süsü-beli produkciója nyomán is hivatkozunk arra, hogy a gyermekelőadások mozgáskultúrája sokszor fantáziátlan. Beszélgető színháznál mennyivel több rendezői lelemény is éltethetné például a Kék öbölt, ahol halak mozgása, vagy a szigonyos csata igazán invenciózus játékpillanatokat adhatna, ám marad konvencionalitásban. A Márkus mester állatainak mozgása is több játékot, humort igényelne.

Játékosság, fantázia, poézis, zenei, mesei-gondolati tisztázottság dolgában kiemelkedő a kecskeméti Háry előadása. Szigeti Károly a gyermekekkel nem akart nagyszínházi imitációt adni. Akár az eredeti tisztáson pihenő gyermekek játékkedélyében idéződik fel a történet. Összefonódva egyszer házikót alakítanak ki, máskor a sorompót jelképezik, vagy milyen szép pillanat, amikor a leánykák kis motyójukkal a közzenére „szolgálónak indulnak a Burgba": Szigeti operaénekesi produkciót nem erőltet, egy-egy versszak eléneklése is elég, hogy hangulat s játék gondolati menete ne csorbuljon, s ilyenképp a gyermekek közösségi-folklorikus élete, jelenlétük bája az, amely olyik pillanatban megrendítő színházi élményt is teremt.

Olykor a fegyelem hiánya is lefokozza az előadás minőségét, mint a Játékszín Maugli előadásán láttuk, ahol a színészi etika elemi rendjét se tartották be a közreműködők; egymást szórakoztatták és idétlenkedtek. Sorozatosan figyelve a Budapesti Gyermekszínház és a Népszínház előadásait, jólesően mondjuk el, hogy fegyelmezett és tisztességes előadásokat láttunk, noha a nap nap utáni szériakötelezettség könnyen gyöngíti a színészi ambíciót.

(Utójáték.) Egy párizsi gyermekelőadás számomra esztendők múltán is Barrault, Chéreau színházával felérő élmény maradt. Hét-nyolc éves gyermekek Molière-komédiát néztek, majd befejeződvén a játék, a szereplők függöny elé jöttek, közéjük állt a rendező is, és hosszú, kíméletlen és jókedvű disputa kezdődött az előadásról. A kis emberkék hallatlan magabiztossággal vélekedtek a színészi teljesítményről, szóba került a molière-i komédia természete, Lully muzsikája, Lajos király udvara és sok minden más. Elmarasztaló vélekedésekre a színháziak nem sértődtek meg; türelmesen válaszoltak, vitatkoztak. A társiasság jegyében órákon át folyt a disputa, mígnem be kellett fejezni a találkozót, mert a színházat az esti előadásra elő kellett készíteni. A színház nemcsak produkciójával, demokratikus szellemében a demokráciára készítheti fel az újabb generációkat. Ehhez persze a társadalmi és művészeti élet iskolázottságára is szükség van.

A Budapesti Gyermekszínház pályázattal, iskolai találkozókkal s egyéb más kezdeményezésekkel, elképzelésekkel igyekszik társadalmi figyelmet kelteni maga körül. Nem elég önbiza-

lommal s nem elég felsőbb törődéssel. Mert az már bizonyos, hogy az épület felújítása okán el kell költöznie a színháznak, de semmiféle elképzelés nincs arra, hogy miként és hol folytatják a munkát, panaszolták a színháziak az évad eleji sajtótájékoztatón. Nem kénytelen és tudomásul vett feladatot végeznek pedig, hanem tán övék a legnagyobb felelősség. Mert a jövőnek munkálkodnak. Több önbizalmat, mondottuk; repertoárukat is alakíthatnák bátrabban. Vargha Balázzsal tartunk abban, hogy Shakespeare-, Molière-vígjátékok s más külföldi klasszikus darabok is a gyermekszínház alkalmas darabjai lehetnek. Amint a magyar repertoárból Csokonai Karnyónéja, aztán a Kocsonya Mihály, Kisfaludy, Csiky Gergely vígjátékai, Tamási Énekes madara ugyan miért ne lehetne a műsorrend része? S miközben a dramaturgia dicséretesen ambicionálja új darabok születését, kezébe kéne venni Jankovich Ferenc A bűvös hegy című kötetét, Balázs Béla, Tersánszky játékait, az egykori, Déryné-beli bemutató után Nadányi Zoltán Szigligeti rebillióját, talán Babits Második énekét is. S jó, hogy nemrégiben a felvidéki Batta György bemutatkozott, de érdemes volna a kolozsvári Fodor Sándor Csipike a törpe című mesejátékát, Marton Lili Taligás királyát, Benedek Elek Többsincs királyfiját, Seprődi Anna mesejátékait is megnézni. Amint román (Arvinte és Pepelea), szlovák, szerbhorvát játékokat vagy mesefeldolgozásokat is a hazai gyermekszínjátszás figyelmének körébe vonni. Ebben a jelben dicséretes törekvés, hogy a békéscsabaiak Creangă Fehér Szerecsen című meséjének színpadi változatát mutatták be Dinulescu Radunak, az aradi színház rendezőjének elképzelésében. Nem alkalmi, hanem mélyebb, stílustani jegyek is kimunkálhatók volnának, ahogyan Szigeti Károly a Háryban megmutatta, s amint a felnőtt színház Csíksomlyói vagy Kőműves Kelemen előadására utaló játékmozzanatokat is tartalmazza. Esztendőkkel ezelőtt Rencz Antal Benedek András Csudakarikását rendezte a Gyermekszínházban, a magyar népi játék sok eleme elevenen élt abban az előadásban. (Rencz most Békéscsabán példaszerű munkát végez a gyermekszínjátszás dolgában.) A Muharay Elemér és mások által kezdett színpadi lehetőségek mélyebb és mai újragondolása is gyermekszínjátszásunk sürgető feladatának mutatkozik. A magyar Játékszínnek ebben nemigen volt eddig hajlandósága; a népitáncmozgalom felől még inkább mutatkozott kísérlet erre.

Mindmáig érthetetlen az is, miért vették el a Budapesti Gyermekszínháztól Bartók Béla nevét. Képzeletünkben az ő jegyében fogant Mikrokozmoszából kell az egyetemesre tekintő munkát végezni. A hely közép-kelet-európai létünk idő, tér és történeti mesemitológiájának koordinátái szerint meghatározó jelleget képzelünk tehát. Hogy Budapesten és Békéscsabán, a Játékszínben és Pécsett, Szegeden, Miskolcon és Debrecenben nem alkalmi és kultúrpolitikai penzumként kerül műsorra egy-egy gyermekelőadás, hanem átgondolt szellemi összefogottságot fejez ki. A bábjátéktól a felnőttségig tartva művészeti, szellemi nevelés átfogó programjának kidolgozása szükségeltetik. Tamási Áron gondolatával: nem szakkérdésről van szó tehát, hanem nemzeti ügyről.

(A jövőnek.) A miskolci Maugli-előadáson Sir Kán és Tabaki mesterkedik Maugli körül. S egyszercsak zúgni kezd hatszáz gyerek: „Hazudik, hazudik..." Akárhogyan is ügyeskedett a Tabakit alakító színész, az elementáris kórus megbénítja az előadást. Nincs kegyelem, tovább zúg a gyermekhadsereg: „Hazudik, hazudik..."

A tegnap volt gyermek, aki egy karácsony délutánján Debrecenben a Hófehérke-előadáson olyan csalódott volt, amikor Márkus László, mint cukrászinas, nem dobott neki is édességet, egyre inkább érzékelvén magán az Idő koptató erejét, fiának kérlelhetetlen szavazatára mit is mondhat?

Lankadatlanul minden jót, második évezred polgára!

Bretán Nicolae a kolozsvári színházak jövőjéről 1945 tavaszán

1944. október 11-én a szovjet csapatok bevonulásával felszabadult Kolozsvár. Néhány héttel az esemény után Fekete Mihály[1] vezetésével a magyar színház újrakezdte a munkát. Novemberben már felmerült a román színház megnyitásának a gondolata, s az igazgatói teendőkkel Nicolae Bretánt bízták meg. 1944. december 28-án kerül sor az első — ünnepi — nyitó előadásra. A román társulat egyelőre kis létszámmal működik, a pillanatnyilag rendelkezésre álló helyi erőkből verbuválódik, mert a bécsi döntés után Temesvárra költözött nagy társulat még nem tért vissza. Ekkor a kezdeti hónapokban, az első, tulajdonképpen csonka 1944—45-ös színi évadban két tagozatos: román—magyar közös társulat egy helyen, az úgynevezett Hunyadi téri nagyszínházban játszik. Amikor 1945 tavaszán a „temesváriak" visszatérnek Kolozsvárra — és a román színház előtt is megnyílik az állandó és rendszeres munka lehetősége —, szűknek bizonyul az egyetlen színházi épület; égető szükségességként merül fel a kölcsönösen kedvező feltételek megteremtése mindkét társulat számára. A városban megkezdődtek a tárgyalások a demokratikus pártok között a színjátszás jövőjéről. 1945 májusában Nicolae Bretán, a román tagozat vezetője és Kőműves Nagy Lajos[2] a magyar részleg vezetője közös memorandumot nyújtott be az Országos Demokratikus Arcvonal kolozsvári végrehajtó bizottságához; mindketten *sorskérdésnek* tartják, hogy megmaradjon egyenlő működési feltételek mellett a román és a magyar színjátszás, mert: „a nemzetek boldogulásának és békéjének csak egyetlen alapja lehet: a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága..." Az események felgyorsultak; néhány hónap múltán 1945. október 1-i 1274. sz. határozatában a minisztertanács a kolozsvári magyar színházat állami színházzá nyilvánította, ami lehetővé tette a folyamatos, zavartalan működést. Egy újabb minisztertanácsi rendelet 1946. február 4-én intézkedett a marosvásárhelyi Állami Székely Színház megalapításáról. 1947-ben újabb továbblépés történt, a 265. sz. törvény 73. szakasza leszögezte, hogy a bukaresti nemzeti színház feltételeihez hasonló körülmények és feltételek között működnek a iasi, kolozsvári, és temesvári nemzeti színházak, köztük tételesen név szerint is megemlítve a kolozsvári magyar színházat és operát. (Később állandó magyar nyelvű színház létesült Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön, végül 1953-ban Temesváron és Nagybányán. Ez utóbbiból lett egy évvel később a szatmári színház.)

De egyelőre 1945 tavaszán vagyunk. Egy új korszak kezdetén, amely nem hasonlíthatott semmilyen korábbi időszakhoz sem. Ezekből a napokból egy színháztörténeti fontosságú dokumentumot őrzünk, amelynek szerzője az a Bretán Nicolae (1887—1968) — ahogy magyar kollegái hívták — Bretán Miklós, aki román létére nemcsak tolerálta a más nyelvű kultúrát, hanem egész életében azon munkálkodott, hogy Erdély *háromnyelvű* kultúrája élhessen az együttélés előnyeivel. A naszódi születésű Bretán kora ifjúságában tökéletesen elsajátította mind a három, Erdélyben beszélt nyelvet, és magyar állami ösztöndíjjal elvégzett budapesti zenei tanulmányok után mint operaénekes kezdi művészi pályáját Pozsonyban, 1913-ban. Nagyvárad, Fiume következik, majd 1917 őszén Janovics Jenő[3] szerződteti Kolozsvárra. 1922 őszéig a kolozsvári magyar színház tagja, bariton főszerepeket játszik, de néha prózai darabokban is fellép. 1922-től az anyagi gondokkal küszködő magyar színházban egyre kevesebb lehetőség adódik költséges operák játszására, ezért átszerződik a román operához, ahol megszakításokkal magánénekes, illetve főrendezői beosztásban működik. Visszatérő vendége a magyar színháznak is. Ifjúkorától foglalkozik zeneszerzéssel. A román költők mellett nagy számban zenésíti meg a magyar költők verseit: Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Kosztolá-

nyi Dezső költeményei mellett különös szeretettel — 1910 óta — foglalkozik Ady verseinek a megzenésítésével. Később személyesen is sikerül megismernie Ady Endrét, akinek 21 költeményét zenésíti meg. Operái (Az esthajnal-csillag, Gólem lázadása) műsorra kerülnek a kolozsvári színházakban.

Bretán Nicolae-Bretán Miklós a közép-európai kultúrák érintkező pontján született, tudatosan vállalta a kultúrák közötti közvetítő szerepet, elvetve a kizárólagosság, a nemzeti türelmetlenség minden vállfaját. Jékely Zoltán — személyes ismerőse írta róla egy emlékműsor alkalmából: „Bretán a kolozsvári író-színész-muzsikusvilág egyik legrokonszenvesebb egyénisége volt. Azonban korai pályafutása megpróbáltatásokkal teljes évtizedekre esvén, természetes humanitással vállalt magatartásáért nem csak babérkoszorúk és virágcsokrok repültek feléje..."

Az alábbi, saját keze által, magyar nyelven írott nyilatkozata nem csak szerzőjének gondolkodásmódját világítja meg, hanem a kort is, amelyben létrejöhettek a magyar színjátszás hivatásos, államilag szubvencionált erdélyi intézményei.

ENYEDI SÁNDOR

*

Meg kell fontolnom, vajon én, aki a kolozsvári színház román szekciójának vagyok az igazgatója, hivatott vagyok-e arra, hogy a magyar színház problémáiról nyilatkozzam? Nem akarok fogadatlan prókátor lenni, meg attól is tartok, hogy kollegáim, vagy a magyar illetékes körök *elfogultsággal* vádolhatnak, amit igazán nem szeretnék, mert 30 évi kolozsvári múltam bizonyítja, hogy a sovinizmus legvadabb őrjöngése közepette is *igyekeztem objektivitásomat megőrizni,* szolgálatára akartam lenni mindig úgy a román, mint a magyar színészetnek, mert azt tartom, hogy a művészetbe nem szabad napi politikát belekavarni.

Ha mégis hozzászólok az Ön által felvetett kérdéshez, azért teszem, mert úgy látom, hogy *a magyar színház nehéz problémája súlyosan érinti a román színház zavartalan működését is.* Ne haragudjék tehát, ha én első sorban román szempontból nézem és világítom meg a kérdést. *Mi románok, ragaszkodunk ahhoz a jogunkhoz, hogy Kolozsváron állandó, nívós, a kényes művészeti igényeket is kielégítő színházunk legyen. Ebből nem engedünk.* De ezt a célunkat nem akarjuk a magyar színészet hasonló és jogos igényeinek *megcsorbításával* elérni. Elmúltak azok az idők, amikor diktatorikus parancsszóval ki lehetett kergetni a magyar színészeket abból a házból, amelyben becsületesen teljesítették művészi feladatukat. Én akkor annyira éreztem a parancsuralmi rendszer igazságtalanságát, hogy magyar kollegáimmal együtt mentem ki román létemre a színházból a számkivetésbe, osztozni akartam sorsukban, és csak akkor tértem vissza a román színházba, amikor évek múltán enyhült a magyar színészek helyzete.

Aminthogy Erdélyben *a román és magyar nép egymásra van utalva, úgy van egymásra utalva a román és magyar színészet is.* Egyik sem élhet meg a másik hulláján.

Mi románok a színház mai helyzetével, amikor hetenként vagy kéthetenként tarthatunk csak egy-egy román előadást, nem vagyunk és nem lehetünk megelégedve. A Hamupipőke szerepét játsszuk. Ennek véget kell vetni. Teljes számú román színtársulatot kívánunk, és legalábbis annyi román előadást, ahányat a magyarok tartanak.

De hogy oldható meg ez a kérdés, amikor Kolozsváron csak egy, a művészi igényeket kielégítő színházépület van és egy olyan színköre, amely annak idején mozi számára épült, amelyben — mai állapotában — elfogadható előadásokat tartani nem lehet?

Elismerjük, hogy a nagy, gyönyörű, *téli színházhoz,* a *magyar színészetnek éppen annyi joga van, mint a román színészetnek.* Aki ezt kétségbe vonja, *az fasiszta, soviniszta* és nem tud beleilleszkedni a demokrácia egyenlő jogokat biztosító új világrendjébe. De hogy lehet ennek az elvi elismerésnek a gyakorlatban érvényt szerezni?

Azt a gondolatot, hogy egész éven át egy közös épületben működjék a román és magyarszínház, egyik napon román, másik napon magyar előadást tartva, ab ovo el kell ejteni! Aki

ismeri a színház belső, izgalmas életét, tudja, hogy ez kiszámíthatatlan súrlódásnak, egyenetlenségnek, bajnak forrása lenne. A színésznép ingerlékeny, ideges természetű, felfortyanó, minden kis ártatlan gesztusban is sérelmet látó. Ez a közös háztartás folytonos perlekedést, nézeteltérést, esetleg súlyosabb természetű ellentéteket robbantana ki, ezek az összetűzések kiáradnának az utcára, kávéházakba, a társas életbe, sajtóba, a politikai mozgalmakba és megmérgeznék a két nép békés együttélésének nemes szándékát. Ezt a tervet tehát el kell utasítani, mert nagy veszedelmeket rejt magában.

Nincs tehát más megoldás, mint *a legsürgősebben, egy percet sem veszítve, át kell építeni a Színkör mozgót, használható állapotba kell hozni.* Fel kell állítani azt a demokratikus elvet, hogy *úgy a téli nagy színház, mint a színkör használatára egyenlő joga van a román és a magyar színészetnek.* A román és a magyar színház leendő igazgatóinak szakértelmére és testvéri érzületére kell azután bízni, hogy gyakorlatban érvényesítsék ezt az elvet. Évtizedes színházi tapasztalataim alapján állíthatom, hogy ezt a bonyolultnak látszó kérdést, a két színház használatának igazságos megosztását, a vezető román és magyar szakemberek minden nézeteltérés és összetűzés nélkül, barátságosan, a kollegalitás és művészettisztelet érzéséből fakadólag fogják megoldani. Ha pedig a várakozás ellenére mégis ellentétek támadnának, egy román és magyar tagokból álló paritásos állandó színházi bizottság dönthet a nézeteltérés dolgában. Tudom, hogy az elmúlt 22 éves román uralom idején is hasztalanul áskálódtak egymás ellen a soviniszta román és magyar adminisztrációs és politikai klikkek, a művészek és a színházvezetők mindig megtalálták a megértés útját.

Itt azonban két nagy és nehéz kérdés mered ránk: ki építse át a színkört és ki áldozza reá a szükséges nagy tőkét? Könnyű rá a felelet: *az állam.* Helyes. De az állami adminisztráció ma, az új világrendben sem működhetik olyan villámgyorsan, mint ahogy ennek a kérdésnek veszedelmes sürgőssége megkívánja. Különösen ha pénzkiutalásról van szó. Bizottságot kell kiküldeni, amely megvizsgálja az épület állapotát, letárgyalja a színházi szakértőkkel az átalakítás szükséges részeit, azután terveket készít, ezeknek alapján költségvetést. Ezt jóvá kell hagyni és reá fedezetet keresni, a munkálatokra pályázatot kell hirdetni stb. stb. Mindezek elkerülhetetlenek az állami építkezéseknél. Ezt tudjuk és meg is értjük. De azt is tudjuk, hogy ez hónapokig eltart. *Benne lennénk az őszi idényben, amikor a munkálatokat el lehetne kezdeni.* Viszont *mi, románok, ragaszkodunk ahhoz, hogy legkésőbb szeptemberben megkezdhessük teljes apparátussal az előadásokat.* Mit csináljon a magyar színtársulat őszkor, ha a színkör építéséhez csak akkor kezdenek?

Itt kapcsolódik be az a megállapításom, hogy *elsőrendű román érdek,* hogy mind a két színházi épület ősszel már használható, „Spielfertig" állapotban legyen.

Van azután még egy nehéz probléma: *A színkör épületének tisztázatlan tulajdonjoga.* Ezt tisztázni kell, mielőtt az állam az átalakításokra egy banit is kiutal. Ez a tulajdonjog — úgy tudom — jelenleg per alatt áll. Megállapított tény, hogy az épületet 1908-ban Janovics Jenő építette mozi céljaira, az összes tervezési és építési költségeket ő fizette ki a sajátjából az utolsó fillérig, a teljes berendezést, felszerelést, gépeket ő szerezte be. Ezt mindenki tudja. A város csak a kölcsönt vette fel, de az amortizációs részleteket Janovics úr fizette. Az is tudott dolog, hogy a bécsi döntés után az akkori magyar kormány meg akarta váltani ezt a tulajdonjogot, de a már kész megállapodást a kolozsvári fasiszták egyik leghírhedtebb fiskálisa megtorpedózta önös érdekből s ebből támadt a pör, amely ma is folyamatban van. Alig hihető, hogy egy ilyen pör alatt álló ingatlannak átépítésére az állam vagy a város egyetlen banit is hajlandó lenne kockáztatni.

Mi hát a kivezető út? Az én paraszti eszem ezt diktálja: meg kell állapodni Janovics úrral, hogy szüntesse be a pört, építtesse át a legsürgősebben s a saját költségén a színkört, úgy, hogy az színházi előadásokra tökéletesen használható legyen, ezzel szemben elismerni a tulajdonjogát, azzal a kikötéssel, hogy az így átépített színház 20 vagy 25 év múlva az állam vagy a város korlátlan tulajdonába megy át. Lehet, hogy jogilag szamárság amit mondok, az is bizonyos, hogy a „tulajdonjog"-on való nyargalászás nem illik a mai idők gondolatmenetébe, nem

időszerű, de én más kivezető utat, gyorsabb és biztosabb megoldását a kérdésnek nem tudom elképzelni.

Természetes, hogy ez csak egy hirtelenében felvetett ötlet. Nem vagyok a Janovics úr ügyvédje, tanácsadója vagy ügynöke, nem is beszéltem vele a színház kérdéséről és így azt sem tudhatom, vállalja-e a maga részéről ezt a rizikót? Elő tudja-e teremteni a megoldáshoz szükséges óriási tőkét? Ezt csak a vele való közvetlen tárgyalás világíthatná meg. Persze azt is ki kellene kötni, hogy az átépített színház rendelkezésére álljon úgy a román, mint a magyar színtársulatnak s hogy a befektetett tőkék amortizálhatók legyenek, olyankor, amikor egy színtársulat sem veszi igénybe az épületet, mozgófénykép-előadások legyenek ott tarthatók. Így volt ez régebben is.

A kérdést így vagy úgy, de dűlőre kell vinni, mert minden elmulasztott perc katasztrófát okozhat úgy a román, mint a magyar színházi életben. Mert azzal legyünk tisztában, hogy a mai állapot tovább nem tartható fenn. *A színház most művészi, anyagi és világszemléleti csőd előtt áll.* Művészi csőd előtt, mert a napi megélhetésért való küzdelem közepette egyetlen halavány nyomát sem mutatta annak, hogy tudatában van hivatásának, melyet az új világrendben betöltenie kell. Anyagi csőd előtt, mert 270 tagja és azoknak családjai a legsanyarúbb ínségben tengődnek, és nem tudják, hogy holnap lesz-e egy falat kenyerük? És világszemléleti csődben, mert *az új rend dolgozói, a nép nem vállalhatja magáénak ezt a régi, kitaposott nyomokon botorkáló színházat.*

Ez nem vád Kőműves Nagy Lajos igazgató kollegám ellen, akihez — ő tudja a legjobban — a megbecsülés és a tisztelet erős szálai fűznek. Ő nem tehet ezekről az állapotokról és nem tehet az üzemi tanács sem, amely igazán önzetlen munkával igyekszik a színészek és alkalmazottak létminimumát biztosítani.

Mit lehet hát tenni? Nem tehetek róla és vállalom azt a vádat is, hogy elfogult vagyok, mégis ki kell mondanom: Janovics Jenőhöz kell fordulni, akinek nehéz időkben kipróbált színházvezetői talentumát, gazdag tapasztalatait, tekintélyét nem nélkülözhetjük ebben a veszedelmes válságban. Nem akarok személyi kultuszt űzni, az nem is időszerű, de amikor ezt a véleményemet nyíltan kimondom, nem a magam véleményét hangoztatom, hanem a színház tagjainak, üzemi tanácsának, valamint román és magyar közhangulatnak vagyok a tolmácsa. Janovics úr a magyar közvélemény szilárd bizalmát bírja és teljes alappal, mert hiszen a román uralom ideje alatt rendkívüli ügyességgel, gerincesen, okos diplomáciai érzékkel, tapintatosan védte a magyar kultúra érdekeit. Amellett bírja a színház tagjainak, alkalmazottainak is osztatlan bizalmát, mert gazdasági tekintetben sohasem volt olyan gondtalan életük, mint az ő igazgatása alatt, művészi tekintetben pedig mindig magas színvonalon állott a műsora és az előadásai. Az ő igazgatása a kolozsvári színház életének fénykora volt, ezt elismeri mindenki. Rászolgált a mai idők pártmozgalmának bizalmára is, mert emlékszem, hogy a szociális mozgalmak legsúlyosabb éveiben is, 1922-ben, 23-ban, 24-ben és 25-ben az illegálisan működő szakszervezetekkel karöltve rendszeres irodalmi munkásciklusokat rendezett, nyolc-tíz előadást tartva egy-egy évadban s a legnemesebb táplálékot, a világirodalom klasszikusait és a modern irodalom bátor újítóit nyújtotta páratlan olcsó helyárak mellett a szervezett munkásságnak. Ha volt bátorsága abban az időben erre a veszedelmes útra lépni, mennyivel tágabb és biztonságosabb lenne a mai időkben ez a törekvése!

És ismét román szempontból nézve a lehetőségeket, kijelenthetem, hogy a román közvélemény is szerencsés megoldásnak tartaná, ha Janovics úr vállalná a magyar színház vezetését. A román uralom 22 éve alatt a hatóságok, kulturális tényezők, művészi vezetők előtt senkinek sem volt olyan tekintélye, mint neki. Pedig mindig hangoztatta, hogy nem akar „mű-román" lenni, hanem a magyar kultúrát szolgálja és annak érdekeit oltalmazza. Ez az őszintesége kiváltotta mindenkinek a megbecsülését. Sokat jártam vele a minisztériumokban, hatóságoknál, szinte példátlanul népszerű volt, szavának mindenütt súlya volt és mindenütt meghallgatásra talált. Emlékszem, hogy amikor a bukaresti román színészszindikátus direktóriumot választott, a legtöbb szavazatot a magyar Janovics Jenő kapta. Ez a népszerűsége bizonyára

nem csökkent a bécsi döntés utáni 4 év alatt, amikor a fasiszta magyar uralom teljesen elnémította őt s politikai magatartása miatt még a nyugdíját is megvonta s bizonyára nem csökkent a legutolsó év alatt sem, amikor a Gestapo és a nyilasok üldözése elől kellett bujkálnia. Bizonyos, hogy ő ma a legalkalmasabb ember arra, hogy a román és magyar színház érdekeit egy nevezőre hozza és súrlódás nélküli, virágzó üzletet teremtsen mind a két nyelvű színészet mezején, hogy tapintatával, tekintélyével, szakértelmével és igazságszeretetével áthidaljon minden nehézséget.

Persze itt is van egy nagy kérdőjel: vállalja-e ezt az óriási munkát és felelősséget jelentő feladatot? Én nem beszéltem, nem is beszélhettem vele erről a kérdésről, mert hiszen nekem, mint román színésznek és román igazgatónak nem lehet hivatásom, hogy befolyást gyakoroljak a magyar színház vezetésének irányára. De azt hallom, hogy illetékes faktorok közül többen kérték, hogy álljon a magyar színház élére. És azt is hallom, hogy a leghatározottabban elhárította magától ezt, kijelentve, hogy irodalmi munkáiba akar temetkezni, hogy a jövőben legfeljebb mint egyszerű közkatona akar szolgálatára állani a magyar színháznak. Ebbe nem szabad belenyugodni. Rá kell mutatni, hogy ezekben a válságos időkben kényelmi szempontokra, fáradtságra vagy egyéb elfoglaltságra való hivatkozással nem lehet kitérni a kötelességek vállalása elől. Ha most kitér a kötelességek teljesítése elől, akkor megtagadja múltját.

Bocsánat, talán nem is való ez a szenvedélyes hang az én koromhoz, de ezredszer is ismétlem, hogy előttem elsősorban a román színház működésének zavartalansága lebeg, meg akarom könnyíteni és súrlódásmentessé akarom tenni a leendő román igazgatónak — bárki is lesz az — a munkáját és útját.

BRETÁN NICOLAE

JEGYZETEK

1. Fekete Mihály (1884—1960). Színész, színigazgató. Fontos szerepet vállalt a két világháború közötti erdélyi magyar színjátszásban. Társulatával bejárta Erdélyt. Sokoldalú színész, egyaránt otthonos volt a klasszikus szerepekben és a modern figurák ábrázolásában. 1945-ben rövid ideig vezette a kolozsvári magyar színházat. Sokat játszott az ötvenes években is.

2. Kőműves Nagy Lajos (1885—1977). Újságíró, majd színházi rendező. 1945 tavaszán ő vette át a kolozsvári társulat vezetését. 1955-től 1977-ig Marosvásárhelyen dolgozott mint rendező és a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet tanára.

3. Janovics Jenő (1872—1945). Színész, rendező, színigazgató, filmrendező, kiváló elméleti tudással rendelkező színházi szakember, a két világháború közötti időszak legjelentősebb színházi vezetője. 1905—1930-ig volt a kolozsvári színház igazgatója. 1936-ban megrendezte Szegeden Az ember tragédiáját. A háború után hazatérve a bujkálásból — 73 éves korában — az őt sürgető kérésre újra átveszi a kolozsvári magyar színház vezetését. 1945. július 1-től november 16-ig vezette a színházat, a Bánk bán kitűzött bemutatója napján halt meg, mielőtt kedvenc szerepét, Biberachot újra eljátszhatta volna.

Profán oltár előtt

KOHÁN GYÖRGY: ANYÁM

Pályatársai egy része még közöttünk van. A Műcsarnok termeiben nemrég láthattuk Bencze László, majd Duray Tibor életmű kiállítását. Kohán György életműve lezárt, ám kikerülhetetlen művészettörténeti tényező lett: a modern hazai festészet egyik legelementárisabb hatású, jelentős teljesítményét hagyta ránk örökül. Gyulaváriból indult pályafutása, Hódmezővásárhelyhez kötődött munkásságának java része, s művészi hagyatékát végül is szülővárosára testálta. Életében is voltak barátai, tisztelői; festészetének igazi volumenét és szellemi dimenzióit mégis csak a halála előtt rendezett nagy budapesti tárlat tette nyilvánvalóvá. Kiderült itt: egy született monumentalista alkotóval állunk szemben, aki azonban sohasem juthatott falhoz, köztéri megbízáshoz. És feleletet kaphattunk arra is, miért hadakozott Kohán a beskatulyázás, az „iskolába" sorolás ellen. Hiszen egy nyitott, sokoldalú művésszel találkozhatott a közönség: aki az egyik oldalon robusztus erővel, drámai intenzitással tolmácsolta az alföldi világ táji, emberi mozzanatait, másfelől viszont lépten-nyomon hangot adott általánosabb érvényű, közvetettebb jellegű lírai, dekoratív felismeréseinek is.

Persze minden alkotó- és hétköznapi emberben ott feszül a konkrétság és az elvontság, az ösztönösség és a racionalitás vagy a keménység meg a lágyság dualizmusa. Kohán azonban ebben is teljességet vállalt: egyéniségének legkülönfélébb pólusait művészetté transzponálta. Egy és ugyanazon alkotótól származik a könnyedén suhanó, sejtelmes megjelenésű *Eurydiké,* és az elemi energiákat megtestesítő, szigorú kontúrokkal határolt *Pávás asszony.* Más kérdés, hogy a művek többsége a monumentális formaképzés, a drámai expresszivitás jegyeit viseli, s a kiemelkedő alkotások jó része is ezt a felfogást tükrözi (például *Sirató, Vásárhelyi utca, Bivalyos szekér*). Távol állt tőle az epikus részletezés, a lélektani elemezgetés: mindenben a lényeget, az átfogó összefüggéseket kereste. Témáiban így talált rá az élet és a halál szimptómáira, az emberi létezés folytonosságát, szépségét biztosító termékeny és dolgos nőalakokra, nem beszélve most az éles kivágású, mélytüzű tájlátomásokról vagy a parázsló hangulatú csendéletekről. A művészi előadásban ugyanakkor így érzett rá egyéniségének adekvát kifejezőire: a lendületes, drámai színkezelésre és a feszes szerkezetű, szűkszavú komponálásra.

Szokatlan, újszerű hangvétel ez az alföldi festészetben, egyben századunk piktúrájában is. Nem mintha ismeretlen lenne itt a tragikusabb, súlypontozottabb tónushasználat, másrészt a racionálisabb elvű, monumentális formaképzés: gondoljunk csak az aktivisták heroikus nekifeszüléseire, Nemes Lampérth és Uitz Béla munkásságára. Igaz, eltérő tartalmi, formai jegyekkel, de Kohán művészete akaratlanul is e szellemi tendencia nyomdokain haladt. Az ő festészetében is kardinális szerep jutott az indulati, érzelmi töltés és a világosan tagoló képszervező logika ötvöződésének, akárcsak elődjeinél.

A közvetlenebb művészi impulzusok azonban máshonnan erednek. Hamar felismerhetjük az alföldi mesterek, mindenekelőtt Tornyai és Koszta festői vitalitásának hatását, ahogyan a modern francia művészet — többek között Braque és Delaunay is — nyomot hagyott képszerkesztő, fénymoduláló fantáziáján. Sőt a gigantikus, masszív szerkezetű asszír, egyiptomi művészet alkotásai is érzékenyen befolyásolták szemléletének alakulását. E több forrásból táplálkozó ösztönös, tudatos stílusteremtésnek köszönhető, hogy Kohán piktúrája szellemi hidat teremtett a hagyományos és a kortárs alföldi festészet között. Ami pedig a művészi rokonságokat illeti: az alkotó méltatói általában a mexikói monumentalistákra, esetleg Duray

Tiborra hivatkoznak. Pedig mindemellett Nemes Lampérth, Aba-Novák Vilmos és Gruber Béla nagyerejű expresszív művészete is ide kapcsolható. S pusztán csak az érdekesség kedvéért jegyzem le a legközelebbi szellemi rokon, Kerényi Jenő nevét, aki archaikus keménységű, barbár indulatú plasztikáival hasonló frontáttörést végzett a szobrászatban, mint Kohán a maga területén.

Úgy tűnik hát: jóformán minden lényegeset tudunk Kohán György művészetéről. Holott szó sincs erről. Mert nem született meg átfogó tanulmány, amely az életmű kusza, szélsőséges részletei között rendet teremtett volna, s magára a művészi minőség kényes kérdéseire is meggyőzően válaszolna. Ám e nélkül is látható: egy határozott világképű, mégis lakonikus szellemű alkotóval van dolgunk. Olyan festővel, akinél az anyag- és embercentrikus felfogás szorosan összefonódott a kozmikus, mitikus valóságszemlélettel. És innen nézve már feszesebbé, áttekinthetőbbé válik Kohán munkássága. Rájövünk, hogy a drámai hatású olajkompozíciók és a közvetettebb tartalmú, lírai fogantatású temperaképek nemcsak ellentétpárok, hanem elementáris, kozmikus világlátásukban tulajdonképpen analógok is. Miként azt is észrevehetjük, hogy ez a piktúra mindenféle változatossága ellenére is meglehetősen karakteres tematikai, gondolati erővonalak mentén formálódott.

Itt van például az asszonyok, a nőalakok szerepeltetése. Kohán művészetében ugyanis meghatározó jelentőséget kaptak e motívumok: többnyire velük közvetítette legfontosabb emberi, társadalmi felismeréseit. Nála a női figurák halottat siratnak és gyerekeket szoptatnak, dolgoznak vagy emlékeznek, netán a létezés állandóságát, gyönyörűségét szimbolizálják. Ha a klasszikus európai kultúra magasrendű példázataira figyel az alkotó, akkor rendszerint omlékonyabbá, líraibbá válik a képfelület. Amikor viszont szűkebb környezetéről beszél: egyszeriben megkeményednek és vaskosabb, szerkezetesebb köntösbe öltöznek a figurák. Bizonyára nem véletlen, hogy az utolsó fővárosi bemutatkozás plakátján egy csontos, őserejű Parasztasszonyt láthattunk, ahogyan az oldottabb fogalmazású Múzsa is a testesebb, monumentálisabb nők közül való. Valószínű tehát: ez a tipológia közvetítette a művész igazi eszményeit, amelyek közt kiemelkedő helye van az életerőnek, a jellemszilárdságnak. Vagyis önnön erényeinek is. És mégis: Kohán festészete minduntalan ellentmond az egyértelműbb kategorizálásnak. Kiderül ez mindjárt, ha közelebbről is szemügyre vesszük az *Anyám* című olajkompozíciót.

Tudjuk: az alkotó többször is megformálta édesanyja alakját. E közeli, szeretett asszony azonban csak a legritkább pillanatokban változott át heroikus, monumentális lénnyé *(Sirató II.)*, inkább megtartotta szikár, törékeny mivoltát. Pedig az egykori kovácsfeleség is azokhoz az egyszerű parasztasszonyokhoz tartozott, akiket többnyire testes formákkal, határozott és dinamikus mozdulatokkal ábrázolt a művész *(Ház előtt, Anya, Korsóvíz)*. Csakhogy az anya mást jelent, mint a többi ember. Az utóbbi esetben még megtehette az alkotó, hogy a benne feszülő elemi szenvedélyeket, energiákat átruházta környezetére, ám édesanyjával szemben egy szelídebb, alázatosabb magatartást képviselt. Meghagyta őt esendő, szikár valóságában. Jóllehet a szóban forgó művön majdnem a középtengelyben álldogál a fejkendős nénike, ő a főszereplő, mégsem mondhatjuk, hogy uralja a képet. Mert a puritán, zárt szerkezetű konyhaszekrény és a népi korsók triásza fölébe nő az alaknak, s a fény- és színeffektusok zömét is a tárgyak hordozzák. Míg az anya figurája visszafogottabb barna, kék tónusokból szerveződik, addig a bútordarab felületén a vöröses, barnás faszínek és az üvegeket jelző zöldeskék, fehér tónusok kontrasztját érzékeljük. A harsogó színellentétekhez ugyanakkor sötét, komor, vetett árnyékok társulnak: így egészében méltóságos, drámai hangulatot sugároz a kompozíció.

Szerény, törékeny figura, aztán méltóságteljes, drámai összkép? Bármilyen egyszerűnek, realistának látszik az Anyám című festmény, nem hiányzik innen a gondolati, formai talányosság. Tapasztalhatjuk például: az alkotó ezúttal is Tornyai nagyvonalú, indulatos festőiségét folytatja, mindazonáltal sajátos, egyéni jelleget ad előadásának. Nem engedi, hogy az eleven, lüktető festékfoltok gátlástalanul csapongjanak, mivel a határozottabb ecsetkezeléssel, a

formai, szerkezeti kontúrokkal mértéket szab az érzelmi kilengéseknek. Hangsúlyozza tehát a képi struktúrát, s ezzel feltüzeli a színek fényértékét.

Önmagában véve természetesen nem lehet megérteni egy kompozíció formai, gondolati dimenzióit, értékeit. Hiszen ez az alkotás is szervesen beépül az életmű rendszerébe: mindenekelőtt az asszony- és nőábrázolások sorába. Szó esett már arról, hogy az Anyám figurája sajátos módon eltér a heroikus, monumentális formálástól, a festmény stílusa azonban híven tükrözi Kohán realista szellemű drámai expresszionizmusát. És a motívumhasználatban is jellegzetes, tanulságos összefüggésekkel találkozhatunk. A legkorábbi anyaképek egyikén például csupán egy zártan, plasztikusan formált, sötét tónusú figurát láthatunk, ölében egy világoló konyharuhával. Szelíd, szomorkás hangulatú e látvány, de a falra vetődő sötét árnyékban, majd a kontrasztosan kiemelt munkaeszközben már jelen van a mostani alkotás formai, tartalmi csírája.

Másfelé tekintve pedig azt érzékeljük: a női alakokat általában hasonló tárgyakkal, képelemekkel szerepelteti a művész. Többször feltűnnek a korsók, a cserépedények, aztán a különböző állatfigurák. A szerkezetes, dekoratív megoldású *Lány* című festményen a testes, ornamentális díszítésű népi edény valósággal összeépül a női figurával: ennek mintegy formai, esszenciális jegyeit szimbolizálja. Mint ahogy a *Pávás asszony* gömbölyded, csavarodó madarai is valamiféle emberi, érzelmi feszültséget, totalitást jelképeznek, még ha formailag ellentétesek is a szögletes, mértanias aszonnyal. Nos, az *Anyám* képterében is visszaköszön az s-alakú, csavarodó képelem, aztán népi korsók együttese, de ezúttal szó sincs cirádákról, díszítésekről. Fontosabb ennél, hogy egy antropomorf-, család- és teljességképzetű összeállítás került a szekrény tetejére. Ahol is a hierarchikus, háromszögű elrendezésben valamiféle köznapi méltóság és statikusság dokumentálódik. Másrészt ne feledjük: az anyafigura szikár, hegyesszög formája is egy öblösebb trigonometriai rendszerbe tartozik. Vagyis a korsók ritmusképlete logikus folytatást kap a bal oldali árnyékok irányrendjében.

Ezzel viszont máris megbillent az állandóság, a statikusság érzete — mondhatná valaki. Most már az anya alakjában együtt van a nyugalom és a mozgás potenciája, minthogy a balsejtelmű, távolba vezető árnyékok iránydinamikájához igazodik a figura tekintete, a kendő sziluettje is. Kétségtelen: így igaz. Ennek ellenére maradjunk még az analógiáknál! Akkor is, ha a vaskos, egyszerű konyhaszekrény majdhogynem társtalan Kohán munkásságában. Hiába a sok-sok enteriőr és csendéleti beállítás, ez a motívum jobbára csak az anyaképeknél került a vászonra. Ám ilyenformán is találatról beszélhetünk. Hisz mivel lehetne pontosabban, hitelesebben jellemezni egy dolgos, hétköznapi asszonyt, mint a létfenntartás elemi fontosságú objektumával?

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az anya és a mögötte levő konyhaszekrény, edény-összeállítás között az azonosság és az elkülönülés dialektikája feszül. Könnyen belátható: az életformát jelképező, egyszerű, de erőteljes és méltóságos hatású tárgyegyüttes valamiféle praktikus és eszmei koronával ruházza fel a szikár, törékeny asszonykát. Szinte egy profán oltár előtt látjuk őt. Kohán György tisztelgése ez, ami bravúrosan öszefonódik az erkölcsi, művészi igazmondással. Az alkotó tudniillik nem fosztja meg teljességgel édesanyját a személyes vonásoktól: az arcából, az alakjából is megmutat valamit, noha elsősorban a konyhai bútordarabok jelenlétét hangsúlyozza. Az asszony alakjánál úgyszólván csak a szögletes kendőforma és a kézfej dominál, a többi rész félig-meddig beolvad a háttérbe. Ne féljünk hát kimondani: bizonyos mértékig az anya figurája is személytelen, tárgyszerű jelleget kap. Mintha nem is az egyénisége: a küldetése lenne a fontos. A létfenntartás, a család, az örökös szolgálat. Úgy hiszem: elsősorban ezeket az erényeket ünnepli az alkotó. Kohán persze nem elégszik meg a szerény, törékeny emberi lét és a magasztos küldetés kontrasztjának feloldásával. E mellé az idő múlását: a tragédiát is beépítette kompozíciójába. Látszólag ugyan statikusnak, méltóságosnak érezzük a képelemek elrendezését, valójában azonban a figura irányulását, a végzetszerű árnyak szívó hatását is tudomásul kell vennünk.

Kevés művész van, aki pályafutása során érzéketlenül elment volna édesanyja, szülei

alakja mellett. A modern magyar piktúrában is gyakoriak az efféle tükrözések, vallomások: elég itt csak Rippl-Rónai műveire vagy Nagy Balogh János Anya-ciklusára utalni. Ám akárhogy is nézzük: ebben a tematikában Kohán György *Anyám* című műve a legmagvasabb, legszínvonalasabb alkotások közé tartozik. Egyedi, mégis jellegzetes, sokatmondó festmény, amely egyébként a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum gyűjteményéhez tartozik. S talán éppen az intézmény igazgatója, Dömötör János fogalmazta meg a legpontosabban e művészi sokatmondás legszemélyesebb, leghétköznapibb tartalmát. Az Anyám ugyanis valamiképpen: „mindannyiunk édesanyja".

SZUROMI PÁL

Szerkesztői asztal

Veszprém megye és Kerta község Tanácsa, az Országos Műemléki Felügyelőség, a Magyar Írók Szövetsége, valamint a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése — kedves meglepetésként — Iszkázra hívott bennünket. Április 10-én itt avatták föl a „zöld angyal" végleges pusztításától megmentett Nagy László-emlékházat. A költőtársak nevében Nagy Lászlóra Csoóri Sándor emlékezett. Az avatás egyben a Költészet Napja országos megnyitója volt. Ebből az alkalomból Hubay Miklós mondott beszédet.

*

E számunkban két új sorozat indul. A *Szegedi tudósportré*ban a különféle tudományágak kiemelkedő képviselőit mutatjuk be. A *Művek közelről* a tájhoz valamiképpen kapcsolódó képzőművészek egy-egy jelentős alkotásáról közöl műelemzést. Mindkét sorozat — terveink szerint — két-három havonta jelentkezik.

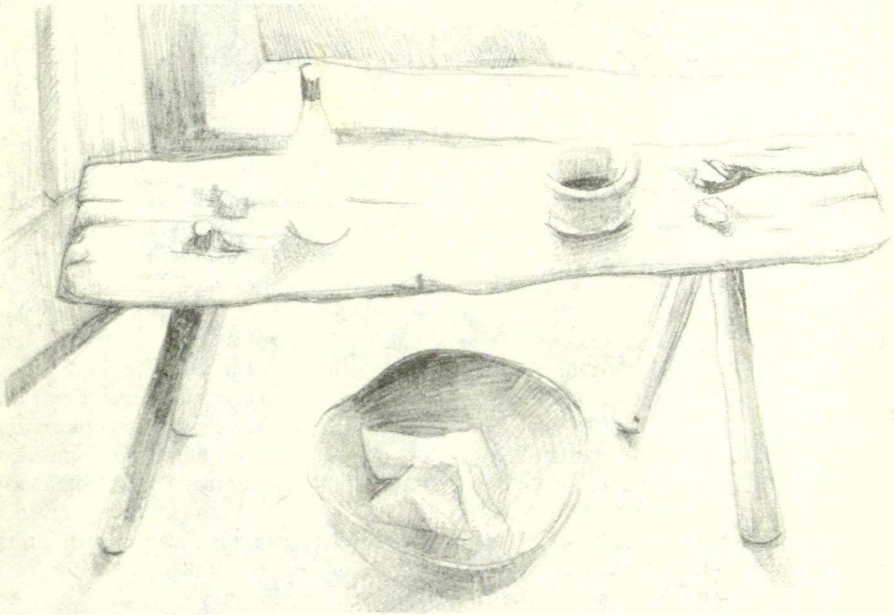

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA